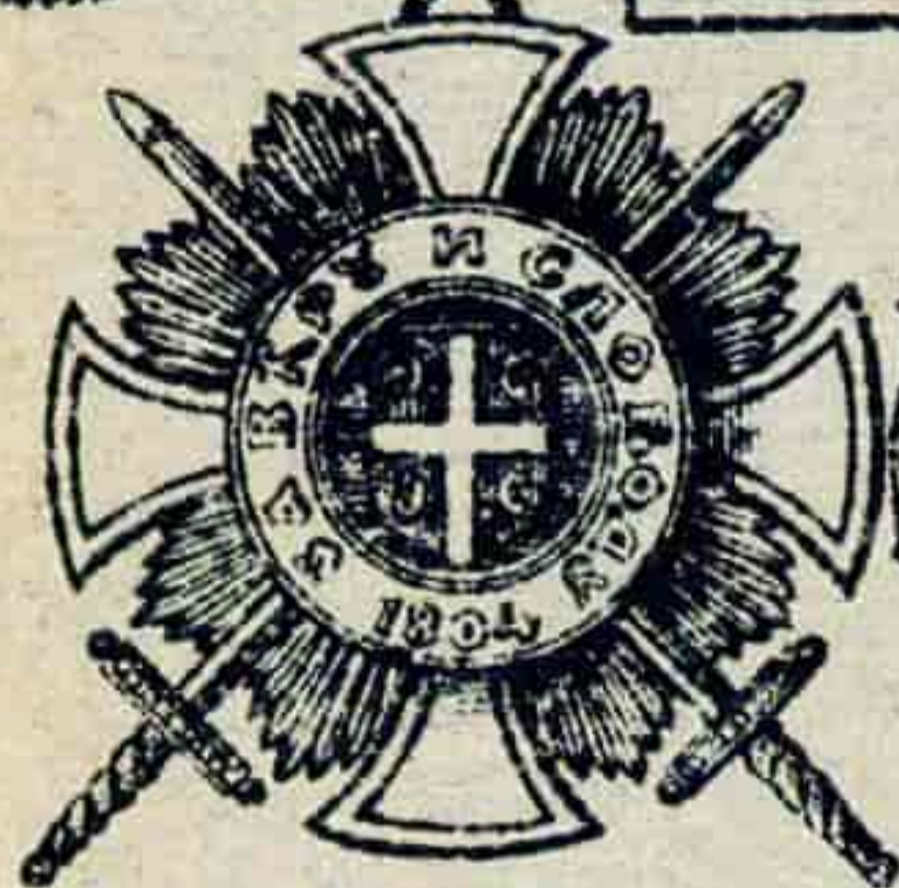
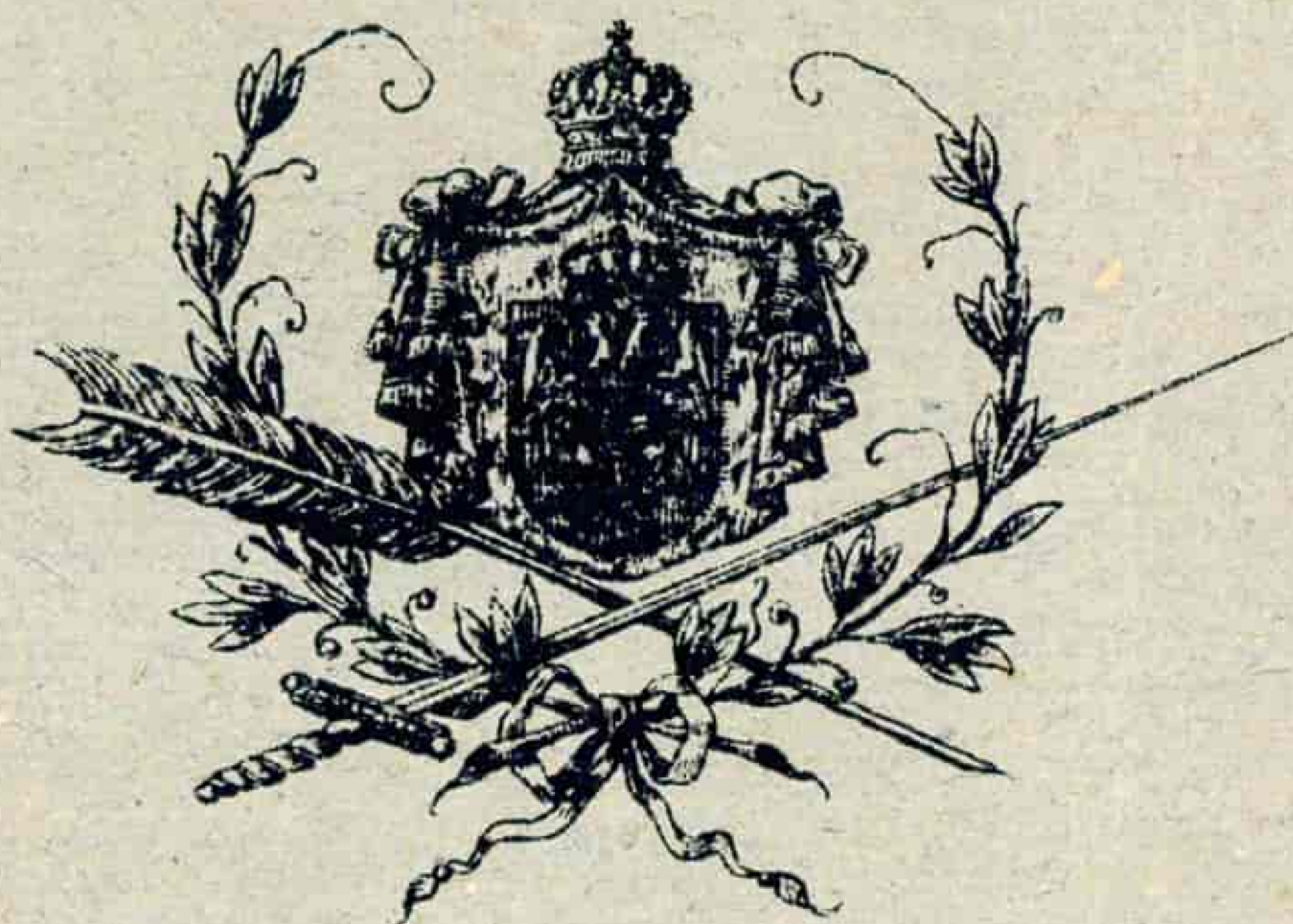

ВРАТНИК РАТНИК

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

ИЗДАЈЕ МИНИСТАРСТВО ВОЈНО И МОРНАРИЦЕ
УРЕЂУЈЕ ОДБОР У ГЛАВНОМ ЂЕНЕРАЛШТАБУ

УРЕДНИК

Начелник Оперативног Одељења
Главног Ђенералштаба
Ђенералштабни пуковник **Емило Ј. Белић**

БЕОГРАД

Штампарија „Народна Самоуправа“ А. Д. — Кнез Михаилов венац 20.

1921.

САДРЖАЈ

	Страна
Организација немачке војске уопште и артиљерије напосе. — Од Д. М. М.	1
Фошева битка. Извод из дела „La bataille de Foch“ Ремона Рекулија. — Од пуковника Живка М. Станисављевића	12
Битка на Церу. (Белешке из дневника). — Од мајора Јеврема П. Топаловића	42
Прешни организацијски задатци у војном сани-тету. — Од пуковника Д-ра Чед. Ђурђевића	50
Одломак из Лудендорфових ратних успомена. — Превео капетан Живоша В. Јовановић.	61
Различности:	
Говор маршала Фоша на гробу Наполеона I (при-ликом стогодишњице његове смрти). — Превео М. Г. Л.	84
Из војног искуства (размишљања о рату). — Од потпуковника Ђорђа Ђирића	89
Рушење дрвених мостова и дрвета бризантним експлозивима (са техничког гледишта). — Од мајора. Мих. Ј. Алића.	98
Прелаз Наполеона преко Алаа. — Од Роберта Берндша. Превела с немачког Ј. Илићка	107
Новости и белешке:	
Италија. — Пешадијске формације. — Мирнодопско бројно стање војске. — Војни организацијски закони, —	

Територијални распоред (дислокација). — Рекрутовање и бројно стање.	112
Северна Америка. — Ноћне авијатичке вежбе. — Бомбардовање лађа из ваздуха. — Смањивање мирнодопског стања. — Тенк-кор	115
Француска. — Ратни губитци	116
Енглеска. — Рекрутовање. — Технички курс за пешадијске официре. — Ново о тенковима. — Авиатика.	116
Румунија. — Класе под заставом. — Саобраћајна служба.	118
Чехословачка. — Војна организација. — Информациони курсови за више официре	118
Белгија. — Обука резервних официра и подофицира	118
Маџарска. — Преустројство војске	119
Швајцарска. — Организација војне авијатике	119
Холандск. — Рок службе под заставом. — Ваздухопловни саобраћај	119
Пољска. — Демобилизација. — Нове торпедњаче	120
Шпањолска. — Авијатика	120
Лешонска. — Класе и позиви. — Руски агенти у Летонској	120
Кина. — „Људски фактор“	120
Јапан. — Војни буџет. — Промене у војној управи. — Радиографија	123
Бразилија. — Војни буџет за 1921.	123

Оцене и Прикази:

<i>Vojenské Rozhledy</i> . Чешки војни лист. — Од З. А.	124
<i>Rassegna dell' Esercito Italiano</i> , V-VI. — Од мајора Зденка Аљанчића	125
О умирању немачког официрског кора (Алтрок) — Од В. М.	131
Потшешник пешадијском воднику из Ратне Службе (Стој. Милорадовић). — Од потпуковника Ђорђа Ђурића.	132

Библиографија:

Српско-хрватско-словеначка	134
Читуља погинулих и умрлих официра и војних чиновника у току европског рата 1914-1920. године (наставак)	136

Слике и карте у прилогу:

I. Две карте на једном прилогу уз чланак „Фошева битка“. — II. Једна карта уз чланак „Одломак из Лудендорфових Ратних Успомена“. — III. Десет слика на једном прилогу уз различност „Рушење дрвених мостова“.

Свега три прилога. На њима има шинаест карата и слика.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637
TEL. 773-936-3700

РАТНИК

RATNIK

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

<p>Излази месечно у свескама око 10 штампаних табака</p> <p>Штампани рукописи не враћају се</p>	<p>НОВЕМБАР</p> <p>1921</p>	<p>ЦЕНА ЈЕ ЛИСТУ:</p> <p>за рез. офицере 96 д.</p> <p>за подофиц. и питомце Војне Академије 30 "</p> <p>за невојнике 120 "</p> <p>за иностранство 150 "</p>
---	---	---

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Уредник: ђенералштабни пуковник Емило Ј. Белић

ОРГАНИЗАЦИЈА НЕМАЧКЕ ВОЈСКЕ УОПШТЕ И АРТИЉЕРИЈЕ НАПОСЕ

А) Организација војске уопште

Према решењу Рајхстага од 17. и 18. марта 1921. године, војна снага Немачке састоји се из:

Сувоземне војске (Reichsheer) и
Морнарице (Reichsmarine).

Председник Reich-а је врховни заповедник целокупне војне снаге. Командовање, пак, он поверава министру Reichswehr-а. На челу сувоземне војске је ђенерал — главни командант сувоземне војске, а на челу морнарице је адмирал — главни командант морнарице.

Војску сачињавају добровољци који служе 12 година. Официри служе 25 година.

Садања сувоземна војска броји:

4000 официра	}	према одредбама Версаљскога мира
96000 војника		

200 ветеринара }
 300 лекара } одобрено гласом протокола у Спа.

Свега: 100.500 људи

Главни командант сувоземне војске је ђенерал von Seeckt, који је уједно и шеф Heeresleitung-a (управе којске), т. ј. централнога органа који се брине о организацији, настави и употреби трупа.

Трупе се састоје из:

7 пешадијских и

3 коњичке дивизије,

све груписане у два Gruppen Kommando или армијска корпуса.

Састав пешадијске дивизије је:

1 штаб дивизијски,

1 команда пешадије дивизијске,

1 „ артиљерије „

3 пешадиј. пука где долази: { 1 штаб
 3 батаљона по 3 чете пешад. и 3 чете митраљеза
 1 деповски батаљон
 1 чета бацача бомби

1 пук артиљерије од 3 дивизиона по 3 батерије,

1 дивизион коњице,

1 батаљон од три чете инжињерије: { 1 чета сапера
 1 „ железничара
 1 „ понтонира

1 батаљон од 2 чете за обавештајну службу и службу везе: { 1 чета голубије цоште
 1 „ одељења за прислушкивање

1 одељење коморе: { 4 чете са сточном вучом;
 3 чете аутомобила.

У свакој дивизији по један батаљон, назван „шасерски“, опремљен је као брдска формација. У сваком пешадијском пуку, пак, по једна чета је на велосипедима.

Ова организација, која је у извесном погледу противна уговору закљученога мира (велосипедске чете нису дозвољене; може имати само две инжињерске чете а не три; једну чету телефониста а не 2 чете за обавештајну службу и службу везе), на путу је да се измени и да буде у духу закљученога уговора о миру.

Коњичка дивизија има:

1 штаб дивизијски;

6 пукова по 4 ескадрона;

1 дивизион коњичке артиљерије од 3 батерије.

Морнарица (Reichsmarine) броји 15000 људи, од којих 1500 официра.

Флота се састоји из:

6 линијских бродова;

6 крстарица;

12 дестроајера и
12 торпиљера.

Б) Организација артиљерије

Артиљерија немачке војске од 100.000 људи (Reichsheer) састоји се, као што је горе речено, из артиљерије седам пешадијских и трију коњичких дивизија.

Укупно она броји:

топова 7,7 см.	204 комада
хаубица 10,5 см.	84 „

Официрски кадар попуњава се из артиљеријске школе (Artillerieschule).

Целокупна артиљерија стоји под инспектором артиљерије, који је подчињен министарству (Reichswehrministerium).

1. Артиљерија пешадијске дивизије

Састоји се из: команде дивизијске артиљерије и једнога артиљеријског пука од три дивизиона.

Дивизијском артиљеријом командује ђенерал, који носи назив: Artillerie-Führer der Division. Његов штаб сачињавају:

2 виша официра (један ђенералштабни, други артиљеријски);

6 подофицира, од којих један цртач, а три за обавештајну службу;

24 редова, од којих 17 за телеграфију без жица;

13 коња;

3 кола (за време мира немају запреге).

Артиљеријски пук

Састоји се из: пуковскога штаба, 3 дивизиона по 3 батерије по 4 оруђа и 1 допунске батерије.

Састав пуковскога штаба је:

1 пуковник — командант пука;

2 виша официра;

3 капетана, од којих 1 за службу осматрања, 1 за снабдевање материјалом и муницијом;

1 капетан или поручник — ађутант;

1 ветеринар;

2 чиновника;

18 подофицира, од којих 2 за обавештајну службу;

30 редова, од којих 7 за обавештајну службу;

49 коња;

7 кола, од којих 1 за телеграфију без жица, 1 за телефоне и 1 за материјал за подизање телефонских линија.

Састав штаба дивизиона следећи је:

1 виши официр — командант дивизиона;
 1 виши официр, евентуални замењеник команданта дивизиона;
 1 капетан за службу осматрања;
 2 поручника, од којих 1 за обавештајну службу;
 1 лекар;
 1 ветеринар;
 5 чиновника;
 5 подофицира, од којих 3 за обавештајну службу;
 25 редова, од којих 12 за обавештајну службу;
 20 коња;
 8 кола, од којих 1 за осматрачницу, 1 за телеграф без жица, 1 за телефоне, 1 за материјал за подизање телефонских линија.

Још се овде може приметити, да је нарочито брижљиво организована обавештајна служба, како у штабу дивизиона тако и у штабу пука.

Сваки запрегнути дивизион састоји се из 3 батерије, од којих је нормално:¹⁾

прва наоружана са 4 пољска топа F. K. 16²⁾;

друга, са 4 лаке пољске хаубице F. H. 16;

трећа батерија специјална је.

Специјалност трећих батерија у дивизиону, нормално узевши, следећа је:

3-ћа батерија 1. дивизиона, т. ј., 3-ћа батерија у пуку, наоружана је са 4 пешадијска топа M. 18 (J. G. 18) и названа је „батерија пешадијских дивизијских топова“. Органски она припада артиљерији; тактички, подчињена је пешадији.

3-ћа батерија 2. дивизиона, т. ј., 6. батерија у пуку, наоружана је са 4 пољска топа M. 16 (F. K. 16); носи назив Beobachtungsbatterie и, поред употребе својих оруђа, врши, за цео пук, ове службе:

реперисање помоћу звука;

” ” ” блеска;

топографску службу и метеоролошку службу.³⁾

Због овога се за њу један део људства рекрутује као специјалисти, и, као што ће се мало ниже видети, она има већи број возова.

3-ћа батерија 3. дивизиона, т. ј., 9. батерија у пуку, наоружана је са 4 топа 7,7 см. (7,7 см. Kr. G.) на аутомобилима,

¹⁾ Мало даље види изузетке од овога.

²⁾ Мало даље види особине арт. материјала.

³⁾ У главном ова батерија има све дужности ранијега одељења Messtrup, само што су јој још доделили и метеоролошку службу.

ранија противу-аеропланска оруђа. Њено људство изабрано је од ранијих артиљераца.

Лако је увидети да поред улоге која је дата овој батерији — брзо интервенисање противу кретних циљева, а нарочито противу тенкова, — она представља основу за формирање противу-аеропланске артиљерије једне мобилисане дивизије.

Ево каквога су састава батерије разних категорија¹:

	Запрегнуте батерије	Брдске батерије	Батерије противу аероплана	ПРИМЕДБА
капетан — командир	1	1	1	а) од којих 3 за обавешт. службу.
поручника — водника	4	4	4	б) од којих 12 за обавешт. п ордонанс. службу, не рачунајући ту велосипедисте.
подофицира а)	22	22	22	в) од којих 56 товарних.
војника б)	104	104	104	г) на аутомобилу, са муницијом.
коња	93	110 б)	6	д) од којих 4 запрегнуте.
топова	4	4	4 г)	ђ) од којих: 1 за осматрачницу, 1 за телегр. без жица, 1 за телефоне, 1 за материјал за подизање телефон. линија, 1 за пионирски алат.
муниц. кара	8 д)	—	—	е) сва су, готово, за по 2 коња. У њих улазе као специјална кола онаква иста као што су наведена под ђ, сем кола за осматрачницу.
возова за муницију	—	8	—	ж) од којих 5 запрегнути као под ђ) и 5 аутомобили, рачунајући ту 2 трактора и 2 камиона тешка.
возова разних	15 њ)	25 е)	10 ж)	

„Батерија за осматрање“ сем броја возова за нормални састав има још:

5 кола са шесторном запрегом за станице (Messtellwagen);

2 кола са шесторном запрегом за материјал за подизање телефонских линија;

1 камионет;

1 мотоциклет.

Људство, које треба да је у својству специјалиста, бира се и издваја од свега људства за пук.²) Сем 5 официра оно се састоји још из:

¹) Овде се подразумевају и брдске батерије, којих, као што ће се видети, има две у 7. дивизији.

²) Види мало даље састав батерије.

15 подофицира;
50 војника.

Ово људство улази у састав нормалнога бројнога стања батерије, које, сем повећаног броја возова, изгледа да није веће него код других батерија. Оно се само, као што је мало пре речено, рекрутује од најбољих људи.

Официри, већина подофицира и, у колико је могућно, већи део људства треба да има ширега знања из математике, физике и цртања.

Нарочити курсеви отворени су у Jüterbog-у за обуку овога људства. Нормално функционисање Beobachtungsbatterien предвиђено је за артиљер. школу гађања у 1921. год.

Сем штаба дивизиона и његових трију батерија, сваки артиљеријски дивизион располаже и потребним материјалом за образовање *лаке муницијске колоне*.

Ова муницијска колона мешовитог је типа (Gemischte K/F) за батерију пољских топова М. 16. — (F. K. 16), батерију пољ. топова М. 96/16 — (F. K. 96/16) и батерију пољских хаубица М. 16 (F. H. 16).

Она у погледу возова има:

6 муницијских кара М. 96/pA са четворном запрегом;
3 каре М. 98 са четворном запрегом за осматрачницу;
25 кола званих Feldwagen са двојном запрегом;

1 покретну кујну малог типа за запрегу од 2 коња.

Запрежни прибор и остали материјал, према податцима који се имају, „предвиђени су за бројно стање од 96 теглећих коња,“ док у ствари овога материјала има у вишку још за: 9 четворних запрега, 28 запрега са 2 коња и 7 запрега за једнога коња.

Сем 3 дивизиона, сваки артиљеријски пук има једну Ergänzungsbatterie (E. B.), која, како се из имена види, служи као допунска батерија и њени се војници упућују за поуну ефикасна пуковских батерија.

Ова батерија, која нема топова,¹⁾ састоји се из:

1 капетана,
3 поручника,
16 подофицира,
109 редова, од којих су 99 рекрути, и
52 коња, од којих 50 јахаћих.

Батерија има укупно 19 возова, од којих само једна кола имају запрегу и служе за унутрашњу службу.

Корисно је напоменути да у број 19 возова улазе:

8 муницијских кара,
1 кола за осматрачницу,

¹⁾ Или бар нема топова способних за дејство.

- 1 кола за телеграфију без жица,
- 1 кола за телефоне,
- 1 кола за материјал за постављање телеф. линија.

Примедба I. — Довде изложена организација није била у потпуности изведена у свима пуковима до 1 јануара т. г., којег је датума Немачка требала да има војску од 100.000 људи.

а) У 7. артиљер. пуку, који припада баварској дивизији, 4. и 6. батерија наоружане су брдским 7,7 см. топовима у место пољским;

б) Код више пукова специјалне батерије не носе исти редни број. Тако:

у 3. пуку пешадијска батерија је 7. батерија, а 3. батерија је нормална;

у 7. пуку „батерија за осматрање“ носи број 8.

в) Известан број батерија пешадијских топова није наоружан пешадијским топовима М. 18. (J. G. 18), којих нема у довољноме броју, него пољским топовима М. 96/16¹⁾ (F. K. 96/16).

Ово је наоружање привремено, али треба приметити да Немачка, ако се повинује условима закљученога мира, може да израђује специјалне топове J. G. 18. само у колико јој буде потребно за замену искваћених топова.

Изгледа, дакле, да ће потреба J. G. 18 топова моћи бити остварена тек у току дужега периода времена;

г) у 3. пуку²⁾ трећа батерија запрегнута је тешким коњима. Из тога провирује, да је њој додељена извесна специјална улога, вероватно, противна уговору мира.

Вероватно је, да ће ова батерија у случају потребе бити наоружана тешким материјалом. Близина арсенала у Спандау, артиљеријске школе, стрелиштâ Jüterbog и Kummersdorf, која су од увек служила за испитивања, довољно оправдавају ову претпоставку.

Примедба II. — Изобиље официра и подофицира у штабовима и батеријама, изгледа, има за циљ да омогући дуплирање па и триплирање јединица у случају мобилизације.

Факт да се уз команданта дивизијске артиљерије налазе 2 виша официра; уз команданте пукова 2 виша официра и 3 капетана; уз команданте дивизиона један виши официр и један капетан, а уз командире батерија 4 активна поручника, — даје потврду да је то систематски провучено кроз организацију данашње немачке артиљерије. Несумњиво је, пак, да ће се и потребна допуна лако наћи у официрима (ранији активни и резервни) који су учествовали у рату.

¹⁾ Изгледа, да је тако код 1., 2., 4. и 6. пука; дакле, код већине пукова.

²⁾ Берлинска дивизија.

Што се тиче кадрова трупа, они не само да су јаки него је у њих ушла и велика већина ранијих подофицира, који су се сада обавезали да као прости војници служе 12 година у војсци од 100.000 људи.

Најзад, не треба заборавити да Немци располажу са три пут више обмундировне спреме и запрежнога материјала од онога, колико би им стварно требало. Тако исто, може се узети да располажу обилним бројем возова и великим количинама оптичких инструмената¹⁾ и потребâ сваке врсте.

За потврду овога служе и многобројни ратни састави дивизија. Из њих се може видети, да поред пукова пољске артиљерије има још и јединица тешке артиљерије и артиљерије противу аероплана.

Једина стварна тешкоћа лежи, бар док контролне комисије не заврше посао, у скученоме броју оруђа.

II. Артиљерија коњичке дивизије

Свака коњичка дивизија има један коњички артиљеријски дивизион од 3 батерије од по 4 топа, 7,7 см. који су, вероватно модела F. K. 96/pA²⁾

Састав штаба дивизиона сличан је саставу напред наведеноме. Разлике су ове:

3 ветеринара	место	1
7 подофицира	„	5
24 редова	„	25
36 коња	„	20

Сем тога, за обавештајну службу има само 2 подофицира и 8 војника, али зато међу подофицирима има 3 ордонанса на коњу, којих нема у пољским дивизионима.

Састав батерије је:

1 капетан,
3 поручника,
21 подофицир, од којих 2 за обавештајну службу,
102 редова, од којих 8 за обавештајну службу и 4 ордонанса на коњу,
4 топа,
8 муницијских кара, од којих су 4 незапрегнуте,
15 разних возова, од којих: 1 за осматрачницу, 1 за телеграфију без жица, 1 за телефоне, 1 за материјал за подизање телефонских линија, 1 за пионирски алат.

Сва три дивизиона коњичке артиљерије у администра-

¹⁾ Свака батерија, на пример, има по 10 телеметара.

²⁾ Може бити и F. K. 96/16.

тивном погледу придати су пољским артиљеријским пуковима и то:

Онај 3. коњичке дивизије придат је 6. артиљеријском пуку, као 4. дивизион.

Они 1. и 2. коњичке дивизије придати су 3. артиљеријском пуку, као 4. и 5. дивизиони.

III. Материјал

а) Артиљеријски

Из напред реченога излази да су у 100.000 немачкој војсци заступљени 7,7 см.:

Пољски топ М. 1916. (F. K. 16), којим су наоружане пољске батерије;

Пешадијски топ М. 1918. (J G 18), који је при крају рата био на пробама, али у рату није никако учествовао. Овај материјал, који само на хартији сачињава наоружање батерија пешадијских топова (јер га нема у довољном броју), не изгледа да је оправдао наде. По потреби за њега се употребљују и зрна F. K. 96/pA са slabим пуњењем;

Пољски топ М. 96/16. (F. K. 96/16), чија цев изгледа да је од F. K. p/A, а лафет М. 1916. (тип хаубичнога лафета). Привремено њиме су наоружане батерије пешадијских топова које још нису добиле материјал J. G. 18. Може бити, да су са њиме наоружане и батерије коњичке артиљерије, ако оне нису наоружане чак и старим топом М. 96 pA;

Брдски топ 7,7 см. (Geb. K. 15) који постоји у трима батеријама 7. дивизије. Према обавештењима која се имају, немогућно је рећи да ли је овај топ Крупова или Ерхардова модела;

Најзад, топ 7,7 см. на аутомобилу (7,7 см. Kr. G.) који је противу-аероплански. По извесним податцима усвојен је топ на аутомобилу М. 1919, који представља извесну побољшаност модела који је за време рата употребљаван. Није могуће рећи, да ли су све батерије примиле овај материјал или је неким батеријама, због обустављања израде од стране контролне комисије, морао бити дат материјал из рата.

Што се тиче *пољских лаких хаубица*, изгледа да су Немци задржали само један модел F. H. 16 и да су напустили Крупову хаубицу (F. H. Kr.) која је од исте године и која има за 1500 м. већи дomet, али је, при томе, знатно тежа и захтева пуњење № 10, које компликује и употребу и снабдевање.

Главне карактеристике разних модела оруђа ове су:

Материјал	Калибар	Дужина у калибрима	Тежина материјала		Максимални домет
			запрег- нутог	у борном положају	
пољ. топ. М. 16.	мм. 7.7	35	кгр. 2260	кгр. 1400	м. 10700
„ „ М. 96/пА.	7.7	27	1910	900	8400
„ „ М. 96/16	7.7	27	2100 ^{а)}	1100 ^{а)}	8400
пеш. „ М. 18	7.7	23	1170	650	5000
брд. „ М. 15	7.7	17 или 20	„	?	7000 ^{а)}
топ на аутомобилу	7.7	27	8 тона ^{а)}		8000 ^{а)}
пољ. хаубица М. 16	10.5	22	2305	1180	

а) око

Разуме се, овде је реч само о материјалу који је званично признат уговором мира.

Међутим, може се претпоставити да Немачка потајно располаже и са 3,7 см топовима противу тенкова, чија својства нису позната. Тако исто она располаже и свима моделима топова тешке артиљерије и тешке артиљерије велике моћи, које је употребљавала у току рата. Несумњиво је, ипак, да услед дејства контролне комисије број тих оруђа прогресивно опада¹⁾.

Са друге стране од интереса је забележити:

1. Да су супрот онога што је било пре рата, Немци сада предвидели по 2 муницијске карте на једно оруђе (од којих једна за време мира није запрегнута);

2. Да је број специјалних возова и кара знатан. Већина возова је т. з. Feldwagen М. 95. за запрегу од два коња. Они су припремљени за њихову нову улогу. Нарочито је интересантно уочити њихову употребу као кола за телеграфију без жица и за пионирски алат, чега није било у времену рата.

б) Ручно оружје

Сваки тобџија, био старешина или не, наоружан је карабином М. 98 год. са ножем М. 84/98 и са по једном ручном бомбом.

¹⁾ При свему томе Немачка ће их, према условима закљученог мира, и у будуће у извесноме броју имати за наоружање тврђава.

Официри, подофицири, возари, велосипедисти и т.д. имају сем тога, аутоматски пиштољ М. 1908 год.

Свака кола снабдевена су са по једним дугачким пиштољем (lange Pistole) са добошним магацином у који стаје 32 метка.

Најзад, свака батерија за време рата добија по 2 митраљеза М. 908 (или боље 08/18).

Закључак.

Повињавајући се одредбама уговора о миру у погледу организације артиљерије 100.000 војске, ипак је Немачка резервисала могућност да у случају мобилизације снабде потребном артиљеријом све јединице које ће мобилисати.

Независно од противу-аеропланске артиљерије и органа за реперажу, чији зачетци постоје у пуковима дивизијске артиљерије, и тешка артиљерија, и у садањим формацијама, наћи ће потребних елемената за њену реорганизацију.

Добар део официра и војника били су у току прошлога рата у тешкој артиљерији. Обмундировне спреме, запрежнога материјала, возова, специјалних инструмената има у изобиљу. Једина тешкоћа је у погледу оруђа.

Све док Антантине комисије не заврше деструкцију материјала, постојаће опасност, а вероватно је да ће после минималнога времена по престанку контроле потајне израде ако не бити предузете, оно бар бити припремљене.

Не треба занемарити нарочиту марљивост са којом немачки артиљерци уређују и прерађују правила па чак и правила за тешку артиљерију велике моћи. Треба истаћи и брижљивост са којом врше вежбе и гађања, која за основу имају само ратне ситуације. Најзад, не треба заборавити да су Немци прописали и то, да се у будуће сви артиљерци имају да обуче и на тешким тврђавским топовима.¹⁾

Д. М. М.

¹⁾ Извори: Revue d'artillerie и Revue militaire française.

ФОШЕВА БИТКА

— Са две карте у Прилогу I. —

Ремон Рекули написао је 1920. године књигу „La bataille de Foch“ (Фошева Битка), а на основу информација, података и обавештења црпених из најсигурнијих извора. „Иначе“, вели он, „не бих је ни писао“.

У тој су књизи изнесени основни потези и главне линије битке, која се водила на западном фронту 1918. године од 21. марта до 11. новембра.

Књига је написана изврсно. У тежњи да се читаоци „Ратника“ упознају бар са сржи те књиге, ја је пружам у једном кратком изводу, из којег, може бити, није изостало ништа што би по нас војнике било значајно.

Тај извод проратио сам једним закључним погледом, који донекле још збијеније резимира оно, на шта ми треба да обратимо нарочиту пажњу.

I

21. марта Лудендорф је бацрио у напад своје најбоље дивизије против III и V енглеске армије, на фронт Fontaines-Croiselles—La Fère. Ова офанзива је била одлично припремљена са тактичког гледишта и у првим њеним часовима донела је страховите резултате. III армија још је и давала отпора, али V армија беше потпуно разбијена. Све су њене одбранбене линије биле освојене. Првог дана дубина наступања износила је око 5 км., другог дана дупло толико, а трећег дана још и више. Немци пред собом више немају утврђених линија, нити компактних јединица. Проблем пробоја беше извршен. Покретни рат понова отпоче.

24. марта Хег тражи на име појачања 20 дивизија од Петена а овај му једва може дати 12, јер је био обузет бригом да пре свега заштити Париз. Међутим Хег, на случај да се Французи почну повлачити ка Паризу, мисли на Pas de Calais. При таквом њиховом схватању катастрофа би наступила оног тренутка, кад би они отпочели повлачење, јер би са тим било скопчано и њихово узајамно раздвајање, а са тиме би дошло и појединачно тучење француске и енглеске војске, а то је требало по сваку цену отклонити, и Фош је у ту сврху предложио:

Да се одмах у области Бове формира једна снажна резервна армија, која ће бити кадра да заустави немачко наступање, а нарочито да по сваку цену одржи везу између Француза и Енглеза. Да би се саставила ова армија извлачењем дивизија са других фронтава и да би се она ангажовала и употребила како треба, безусловно је био потребан врховни командант, јер се без њега, пре свега, дивизије не би могле са других фронтава ни извући, пошто сви команданти налазе да је код њих ситуација таква, да се из њихових фронтава не може ништа узети.

У том погледу Фош је писао и молио 23./3. 1918. године Клемансоа, који је и сам тада ишао по бојиштима од команданта до команданта. Ово је вредно забележити. Клемансо у критичним тренутцима не седи у Паризу, он иде по бојиштима да прима на се и дели одговорност са другима; он иде да подстиче друге и да их бадри.

Опасност беше велика. Помишљало се и на то, да француска влада изађе из Париза. Поенкаре на то не пристаје и изјављује да у том тренутку не може бити питања о његовом одласку. Клемансо му одговара: „Ви ћете отпутовати, ако то хоћете, претпоследњи; што се мене тиче, ја ћу оставити престоницу последњи, па по потреби и аеропланом“. Истог дана још је једном Клемансо покушао да опомене Поенкареа, да са владом оде из Париза. Поенкаре је и сада то одбио.

Ова епизода показује колико је снажан немачки напад, али уједно и то колико су узвишене личности и воље стајале на супротној страни, чије су моралне јачине и биле најјачи бедем немачкој офанзиви.

25. и 26./3. опасност се увеличала, и под тим утиском и осећањем крајње потребе да се акција савезничких војних снага обједини, би донесена одлука и од енглеске и од француске владе, *да се Фошу повери мисија да обједињује акцију савезничких армија на Западном фронту, с тим да ће се он споразумевати са главним заповедницима савезничких војска, коме ће ови достављати све корисне извештаје.*

Кад је Фош примио команду над савезничким армијама Западног фронта, Петенове и Хегове идеје водиље беху ово:

Петенова:

Одржати груписане француске армије ради заштите престонице (главна улога);

Сачувати везу са Енглезима (споредна улога);

Хегова:

Чинити све што је могућно, да се спречи одвајање од Француза. Ако се на то буде приморано, повлачити се ка пристаништу Кале. Дакле, један мисли на Париз а други на Кале.

Просто постоје основе за две битке: битка за Париз и битка за Кале; док се међутим на немачкој страни бије једна битка, битка са једним циљем.

Први Фошев посао је у томе да учини крај тој дивергентности у погледима. Он им обојици наређује, и Петену и Хегу, *да по сваку цену одрже везу између својих војска, да не имају пред очима на првом месту и пре свега Париз односно Кале, него и један и други да се старају, да заштите Амијен, т.ј. да бију Амијенску бишку.*

Као што се види, Фошева је идеја за битку врло проста. Да, проста је, али је велика, јер је требао Фошев карактер, који је смео и могао рећи, да је тада важнији Амијен но Париз. Ето, у тој простој идеји лежао је први гест спасења.

Кад се било на чисто с тим, ваљало се одлучити за средство и начин, како да се затвори бреша коју су Немци већ направили између Француза и Енглеза. Одговор је опет био прост:

Ангажовати у правцу бреше оно што се има при руци;

Настати да сви команданти до максимума црпу и залажу снагу својих трупа у борби против непријатеља.

Зато Фош, одмах после конференције у Дулену, одлази до команданта V енглеске армије, у Dury, 2 км. ј. од Амијена. Овај је под најтежим утисцима; армија му је тучена, и то још на најважнијем правцу. Француска армија генерала Дебене-а долази и ангажује се на фронту V енглеске армије, али она је не може у један мах сменити. Да би се непријатељу иставио отпор, не сме се оставити неискоришћен напор ма и једног човека, па следствено ни остатака V енглеске армије, и ако су они раздробљени, развучени и поражени неуспехом. Ти су остатци заморени, Фош то зна, али он зна да се битке често добијају баш са остатцима.

27. марта Фош пише Петену, *„да се ни један мешар француског земљишта не сме више губити,*“ а око подне поново одлази команданту V енглеске армије, где ангажује једну француску коњичку дивизију пешке у циљу јачања контакта између Француза и Енглеза. Самог команданта V енглеске армије (Gough) моли да лично контролише рад те француске дивизије. Потом одлази код команданта III енглеске армије и Хега. Хег га обавештава о доласку Rawlinson-а место Гуга и о одашиљању из Енглеске 75.000 људи као појачања. Одатле се враћа ка Dury и ту сазнаје, да су Немци потисли Енглезе од Rosières-en-Santerre и Rouvrois и да су Немци заузели Мондидије и да продужују наступање. Фош коначи у Клермону.

28. изјутра спречава Гуга да свој штаб помера уназад;

захтева од њега да лично контролише извршење издатих му инструкција.

По подне Фош извештава Хега, да због бојева код Мондидија француске трупе не могу сменити десно енглеско крило до Соме, те да је због тога потребно да V армија остане на својим положајима.

Першинг нуди Фошу непосредну помоћ обучених америчких дивизија; Фош то прима. Клемансо га исто тако извештава, да је наредио да се штаб X армије и две дивизије крену из Италије за Француску. Фајолу Фош наређује да дође са штабом у Бове.

После тога Фош и сам одлази у Бове, где су приспели већ официри његовог штаба. Ту дознаје да је V енглеска армија продужила повлачење, али да су I и III француска армија контра-нападале и мало напредовале.

Фош увиђа сву тежину ситуације, али пред њом не узмиче. Он се сав уноси у њу, да јој одреди праву јачину и средство којим јој се може одолети. Тражећи одговор на питање: „У чему је тежиште ствари?“, он долази до закључка, да је тежиште ствари у томе да се по сваку цену одржи веза, нераздвојеност између француске и енглеске војске.

Последња два дана Фош није стао; обишао је и разговарао са Дуглас Хегом, Бајнгом, Гугом, Ролинсоном, Петеном, Фајолом, Химбером, Дебенејем и Першингом. Све их је уверавао да се на првом месту и по сваку цену има сачувати нераздвојеност између француске и енглеске војске, за шта се имало радити са крајњим енергијама од стране свију, од најнижег војника до највишег старешине.

29./3. Фош посећује Хега, који је издао директиве по Фошевој замисли: најжилавији отпор на месту, попуњавање дивизија да се врши тамо где се већ налазе, на фронту, не извлачећи их у позадину.

Као што се види, између Фоша и Хега успоставља се узајамно поверење. Фош постаје доминантним средством утицаја своје интелигенције и карактера. Његово потчињавање, лојалност и поверење изврсна су манифестација моралне дисциплине и високог осећаја дужности, а поред тога у овим данима од огромног значаја, јер би и слабо одступање од таквог држања било фатално, скопчано са сигурним последицама пораза. Raymond Resouly вели: истина, моментално, између ових виших старешина било је и трења и живљих речи. Али ове мале ствари, ови детаљи ишчезавали су у осећају заједничког дела, које је требало остварити. Потпуковник Дестикер (из Фошева штаба) посећује Rawlinson-а и Дебенеа. Веза

између њих изгледа да се поправља, али V енглеска армија, раскидана снажним ударима, не улива му довољно поверења.

При свем том Фош пише Rawlinson-у: „избегавајте по сваку цену смену трупа у отвореној битци“.

Француске дивизије непрестанце пристижу; Дебнејева армија се формира и појављује већ у сукобима. V енглеска армија опоравља се. Бреша се почиње затварати; веза постаје сваког часа јача.

30. марта Клемансо, Лушер и Черчил посећују Фоша. Черчил је обишао Rawlinson-а. Баш тада Немци изводе снажан напад на фронт III и I француске армије. Очајне борбе воде се између Mareuil Lassigny-а. Уопште узев, све се држи добро и Фош је задовољан. Rawlinson тражи да повуче шест дивизија, које су му нападом биле највише заморене. Фош Хегу одговара, да је боље да се то учини постепено, те да се не дезорганизује фронт.

Поенкаре посећује Фоша.

V енглеска армија још је за нешто одступила.

Да би још јаснији и прецизнији био, 30. марта Фош је у својој директиви поред осталог наредио:

„Пре свега задржавати непријатеља, одржавајући тесну везу између француских и енглеских армија, и то:

„1. Држањем и организацијом солидног одбранбеног фронта на положајима, који се већ држе;

„2. Стварањем јаким маневарских резерви, које ће имати да се противставе непријатељском нападу односно да саме пређу у напад:

„северно од Амијена енглеским снагама,

„северно и северо-западно од Бовеа француским снагама.

„Да би се ова маневарска маса образовала што брже и што јача, одлучно извлачити снаге из фронтава, које непријатељ не напада.“

2. априла Немци нису били више нигде нападали.

Две француске армије, Дебнејева и Химберова, формиране у јеку битке, сваког дана постају солидније и моћније. Оне се снажно везују са енглеским трупама, које се од удара повраћају. Опасност је за тренутак уклоњена. Али је потребно мислити на сутрашњицу. Фош то не губи из вида, не заборављајући на свој лични положај. Од конференције у Дуленсу он врши функцију генералисимуса, а у ствари имао је овлашћење само да „координира“ дејства француских и енглеских армија на западном фронту. *Другим речима, он је имао да даје упуште и савеше, а не и да наређује.* Међутим догађаји су били и сувише крупни, биле су ангажоване судбине француске и енглеске на првом месту, а потом и свих других савезника

Такве прилике захтевале су да руковалац операција буде заоденут најјачим командантским ауторитетом, те да акција буде регулисана заповестима а не само сугестијама и саветима.

3. априла Фош је издао нову директиву:

„Непријатељ је задржан на фронту од Араса до Оазе. Он лако може предузети офанзиву северно од Соме, а нарочито у области Араса, благодарећи многобројним жељезничким пругама, којима располаже.

„Теже ће моћи учинити јужно, где су жељезнице ређе, у рђавом стању и делом на домету наших топова.

„За моменат држати се дефанзивно на фронту Албер — Арас, који треба што брже утврдити; сачувати резерву од француских снага северно од Бове, те да се може парирати у сваком случају врло јаком непријатељском нападу северно од Соме.

„Француско-енглеске армије, искоришћујући обухватни облик свога фронта, тежиће да ослободе жељезничку пругу St. Just — Amiens, и то:

1) Француском офанзивом из два правца у области Мондидија, тежећи, с једне стране, да одбаци ка истоку непријатеља што је у Авру, а, с друге стране, да потискује непријатеља у северном правцу, у правцу Роу.

2) Енглеском офанзивом обема обалама Соме, у правцу истока, од La Luce ка Ancres, са тежњом да се Амијен ослободи притиска.

„И ако не рачунамо на одлучне резултате, можемо се надати, да овим операцијама задамо непријатељу снажан удар. То је, уосталом, најбоља одбрана против могућног немачког напада северно од реке.“

Одавде се види:

1) Да Фош предвиђа нов немачки напад северно од Соме;

2) Да се Фош не задржава само на чистој дефанзиви, него комбинује и са офанзивном акцијом.

И ако је нови немачки напад предухитрио француски напад, ипак је вредно горње забележити, јер је то доказ велике моралне Фошове јачине, кога није могао застрашити страховити немачки удар, у којем је Лудендорф гледао почетак свршетка успеха своје стране.

3. априла по подне беху проширена Фошева права. Он је сад добио право „стратегичког руковођења војним операцијама“, с тим да су команданти француске односно енглеске војске задржали „тактично вођење“ и право да непосредно саобраћају са својим владама, ако за то буде потребе.

Першинг је тада обавестио, да је Вилсон јавио, да ће се за транспорт трупа употребити све лађе, којима се располаже

тако да ће се од тада месечно довозити по 120.000 америчких војника, па и више.

Немци, заморени, престали су са нападом.

6. априла, пред ратним дописницима Фош се овако изразио:

„Е, господо, наше ствари не стоје рђаво. Бош се задржао 27. марта. Као што видите на овој карти: талас је ишчезао на шљунчаној плажи. Ми смо га задржали. Сад ћемо покушати да радимо боље. Не видим шта би вам имао још рећи. Продужите вашу улогу, радите пером, а ми ћемо радити нашим мишицама.“

Лудендорф је био сасвим близу врхунца, успеха. Беза између француске и енглеске војске, тако рећи, једно време није више постојала. Фон Хутјерове, немачке, трупе имађаху, после пробоја, једно време пред собом само енглеске трупе, које су без везе врвиле у простору,

7. априла по подне Фош се преместио са својим штабом једно 25 км. сев. од Бове, да би дошао у мирније место а и да би био ближе Енглезима.

Истог дана договорио се са Хегом о образовању резерве (4 пешадијске и 3 коњичке дивизије) у области западно од Амијена, а 8. заговара са Фајолом, Хегом, Дебенејем и Rawlinson-ом локалне нападе I француском и V енглеском армијом јужно и источно од Амијена.

II

9. априла Лудендорф ошпочиње други напад, који и овог пута управља на енглеску војску, на лево крило I енглеске армије, на фронту La Lys — канал La Basse, где су биле португалске дивизије, које су због замора сутрадан требале бити смењене.

Напад успева и проширује се и на фронту II енглеске армије. Месин и Армантјер падају.

Хег, одмах у почетку напада, јавља Фошу, да одустаје од сваке офанзиве на Соми. Другог дана битке тражи да му се трупе на једном делу фронта смемене. Фош му одговара, да би ово смењивање распарчало све резерве и да би проузроковало губљење времена. Хег прима ове разлоге. Фош наређује Петену, да упути северно од Соме X француску армију, која се налази у резерви северно од Бове, а једну дивизију да упути у област Динкерк — Берг.

Енглеско се повлачење у Фландрији још врши.

Хег тражи садејство француских трупа, бар четири пешадијске дивизије да се упуте у простор између St-Omer — Dunkersque.

Фош наређује Хеговом потчињеном:

1. Задржати непријатеља на борбеној линији. Повлачења нема; не дозвољава се напуштање по својој вољи;

2. По сваку цену одржати се на висовима Кемела, Нев Еглиза, Пон де Нјепа, Нјепа, те да се сачека увођење у фронт француско-енглеских резерви.

Немци појачавају своје нападе, да прошире своје успехе. Фош је приморан да што брже иде у помоћ Енглезима. 12. априла 2-ги коњички корпус (Robillot) упућен је ка St-Omer-у да одржава везу између I и II енглеске армије, а 133. пеш. дивизија добија наређење да потпомаже Плимерову армију. Петену наређује да упути још једну дивизију на север, а од Белгијанаца тражи да све неангажоване трупе ставе на расположење Плимеру. Гувернер Динкерка треба да пусти речну поплаву од Динкерка ка Фурну до St-Omer-а, а сем тога да буде спреман и да изврши поплаву морском водом. Да би се сузио енглески фронт, X француска армија проширује свој фронт до северно од Соме.

Због јаких немачких напада 13. априла Фош наређује, да се X француска армија постави у очекујући положај на обема обалама реке Authie, те да може контра-напасти у бок непријатељске снаге, које би потисле енглеске снаге јужно од Араса.

Тога дана Першинг извештава Фоша, да ће 17. априла најдоцније, 1-ва аеропланска дивизија бити на расположењу за ангажовање.

14. априла Хег поново тражи, да се његове снаге на једном делу фронта смене. Фош и овог пута то одбија, јер ако се хоће да добије битка, онда је један од првих услова, да се не смењују трупе које се туку или да се бар то не чини до последњег тренутка.

14. априла енглеска и француска влада именовале су Фоша врховним командантом савезничких армија у Француској. На тај начин је Фош сада добио и титулу.

15. априла Хег изјављује, да је слабо потпомаган од француске војске и тражи помоћ од бар четири француске дивизије. Енглези губе Bailleul.

Фош пристаје да Петен упути још једну дивизију ка Бергу, али не дозвољава да се енглеске дивизије смењују, него тражи да се оне употребе као резерве.

16. априла Фош одлази до Плимера (команданта II армије), у Blendecques, и инсистира потребу да држи прве линије и снажно организује друге. 34. пешад. дивизија од сутра ће аутомобилима бити транспортована на север. Енглези се још повлаче и губе Wytschaete. Ноћ 16./17. провео је код Плимера.

17. априла прима Хеговог начелника штаба; одлази ка

24. априла Немци освајају и губе Villers-Bretonneux. 25. априла Немци освајају вис Кемел, али толико су заморени, да не могу да искористе тај свој успех. И ако је пао Кемел и један део Monts-а ипак се испадни део фронта код Ипра држи добро. Фош шаље још једну нову дивизију у Фландрију.

Тога дана Фош преговара о начину ангажовања америчких дивизија. Першинг би хтео да оне буду ангажоване слично француским и енглеским армијама. Фош сматра да америчке армије још не могу деловати и да ће се америчке дивизије морати стављати под команду Француза или Енглеза.

26. априла Фош захтева од Фајола, да припреми напад III армијом у циљу ослобођења Мондидија. Међутим борба се са огорчењем води у Фландрији.

27. априла поново одлази у Фландрију; ту обилази команданте. Две су нове дивизије транспортоване у ову област.

28. априла Немци нападају снажно између Ипра и Bailleul. Француске дивизије, за које је било наређено транспортовање, хитно су доведене ту. Од Хега тражи да учини све што је могуће, те да сачува од бомбардовања област Bethune.

До 30. априла десет пешадијских и три коњичке француске дивизије бежу испослате у Фландрију. Са тим се било дошло близу крајње границе моћи извлачења резерви. Сад је за нове резерве требало замореним енглеским дивизијама смењивати и извлачити француске дивизије из мирних делова фронта. Већ се осећа, да су немачки напади на издисају. Њихова се офанзивна снага смањује, док се међутим отпорна снага савезника повећава. Ни овог пута Лудендорф не успева да оствари своје велике стратегијске комбинације, и ако је успео да тако рећи улуби савезнички фронт.

Али то је и сувише далеко од велике одлучне победе, каквој се он надао — овај их је тактички успех и сувише много стао.

Осећајући велики значај немачког успеха на случај кад би био испуштен Динкерк, Фош се није устезао да да гро француских резерва за Фландрију и да их упути чак на крајње лево крило фронта. Ту су оне биле ангажоване и знатно заморене, те ће то бити једна отежавна околност за следећу битку, која је од стране Фоша била очекивана са великом сигурношћу.

Да би нову битку сачекао са што више мирноће, Фош се користи временом између ослабљених немачких напада за стварање резерви. Да би оне могле бити што јаче, он захтева од свих одбрану „по сваку цену“, *с тим да нико не може одступати по својој оцени и без претходно издејствованог одобрења*. Сем тога, Фош наређује фортификацијско појачање положаја.

Houthem-у. У Бергу се сусреће са Поенкареом, а по подне посећује са Поенкареом белгијског краља. Прима генерала Пуца, команданта северног сектора, који га обавештава о припремама за извршење поплава. Понова долази код Плимера; телефонира Вејгану, да упути једну нову дивизију, 15-ту, аутомобилима, а другу једну жељезницом. Немачки напади се продужују и напредују. Опет је ноћио код Плимера.

18. априла препоручује лично Плимеру и Robillot-у да се по сваку цену одрже вис Кемел и Monts.

Због знатног одашиљања снага на север Фош наређује формирање једне провизорне армије, под командом генерала Mitry.

Енглези су јако импресионирани немачким нападом и мисле на рушење Динкерског пристаништа на случај да се још продужи одступање. Фош налази да томе још нема места, него наређује само да се то питање узме у студију.

19. априла Фош, у једној својој инструкцији, јасно прецизира своја упутства за вођење дефанзивне битке:

Одбрана стопу по стопу има се регулисати у својим најситнијим детаљима; ради тога, више одбранбених организација (два положаја најмање, с тим да други положај буде на случај потребе поседнут покретљивијим снагама — пешадијом и артиљеријом — које ће бити означене и утврђене унапред, а затим и специјално обучене за ову мисију и које ће бити смештене у непосредној близини положаја); ангажовање бројно јаке и моћне артиљерије; припрема контра-напада, чије полазне тачке, правац и објекти треба да су јасно одређени.

Тога дана Фош наређује да Белгијанци држе линију канала Ло, а Хег да по сваку цену брани вис Кемел. Састаје се са Петеном и с њим регулише употребу француских резерви, талијанских дивизија, које су тада долазиле.

21. априла Хег тражи да му се пошљу још три нове дивизије. Фош му одговара, да му је већ послао пет пешадијских и три коњичке дивизије; то је доста. Да би се убрзао долазак америчких трупа, моли Клемансоа да дејствује, да Американци за извесно време превозе само пешаке и митраље, без артиљерије.

22. априла Фош замишља развијање немачког напада према споју Енглеза и Белгијанаца, па зато Плимеру и начелнику штаба белгијске војске скреће пажњу на то. Петену наређује да транспортује једну нову дивизију у Фландрију, а Местру да држи четири дивизије спремне да потпомогну Енглезе. Хегу наређује да отпочне транспорт енглеских дивизија, које треба да се групишу и уреде у зони VI армије.

5000 талијанских радника стављени су на расположење Енглезима за поправку њихових линија.

24. априла Немци освајају и губе Villers-Bretonneux. 25. априла Немци освајају вис Кемел, али толико су заморени, да не могу да искористе тај свој успех. И ако је пао Кемел и један део Monts-а ипак се испадни део фронта код Ипра држи добро. Фош шаље још једну нову дивизију у Фландрију.

Тога дана Фош преговара о начину ангажовања америчких дивизија. Першинг би хтео да оне буду ангажоване слично француским и енглеским армијама. Фош сматра да америчке армије још не могу деловати и да ће се америчке дивизије морати стављати под команду Француза или Енглеза.

26. априла Фош захтева од Фајола, да припреми напад III армијом у циљу ослобођења Мондидија. Међутим борба се са огорчењем води у Фландрији.

27. априла поново одлази у Фландрију; ту обилази команданте. Две су нове дивизије транспортоване у ову област.

28. априла Немци нападају снажно између Ипра и Bailleul. Француске дивизије, за које је било наређено транспортовање, хитно су доведене ту. Од Хега тражи да учини све што је могуће, те да сачува од бомбардовања област Bethune.

До 30. априла десет пешадијских и три коњичке француске дивизије бежу испослате у Фландрију. Са тим се било дошло близу крајње границе моћи извлачења резерви. Сад је за нове резерве требало замореним енглеским дивизијама смењивати и извлачити француске дивизије из мирних делова фронта. Већ се осећа, да су немачки напади на издисају. Њихова се офанзивна снага смањује, док се међутим отпорна снага савезника повећава. Ни овог пута Лудендорф не успева да оствари своје велике стратегијске комбинације, и ако је успео да тако рећи улуби савезнички фронт.

Али то је и сувише далеко од велике одлучне победе, каквој се он надао — овај их је тактички успех и сувише много стао.

Осећајући велики значај немачког успеха на случај кад би био испуштен Динкерк, Фош се није устезао да да гро француских резерва за Фландрију и да их упути чак на крајње лево крило фронта. Ту су оне биле ангажоване и знатно заморене, те ће то бити једна отежавна околност за следећу битку, која је од стране Фоша била очекивана са великом сигурношћу.

Да би нову битку сачекао са што више мирноће, Фош се користи временом између ослабљених немачких напада за стварање резерви. Да би оне могле бити што јаче, он захтева од свих одбрану „по сваку цену“, *с тим да нико не може одступати по својој оцени и без прешходно издејствованог одобрења*. Сем тога, Фош наређује фортификацијско појачање положаја.

2. маја *Фошево* врховно заповедништво проширено је и на *Италијански фронт*. 7. маја *Фош* већ пише *Диацу* и питајући га тражи италијанску офанзиву, која се већ одавно припремала: „Дефанзивна битка, која се развија по нас под врло повољним условима, преобратиће се у офанзивну битку чим то прилике дозволе. Важно је да Италија, која има пред собом само слабије снаге, у њој учествује што је могућно раније“.

Француске дивизије врло се тешко попуњују, јер су извори у људима на крају. *Фошу* је остајало само да их чини способнијим за борбу и напрезања, па стога он 11. маја пише *Петену* и скреће му пажњу на потребу, да се групе обучавају и за покретни рат, јер због досадање рововске војне трупе нису довољно гпке.

Услед великих губитака енглеске дивизије спале су на зачину од 3000—3500 пушака. Енглески *ђенералштаб* мисли, због тога, да неке од тих дивизија расформира, те да се тако побивеним људством ојачају друге дивизије. *Фош* против овог протестује најенергичније, јер је за успешан свршетак рата требало по сваку цену сачувати све јединице, које су постојале. Расформирање дивизија и са моралног гледишта било би врло штетно. 15. маја он и *Клемансоа* ангажује за ово питање. *Фош* најзад успева у овом. *Хег* усваја *Фошево* гледиште и 18. маја извештава *Фоша*, да ће се дивизије попунити а а потом моћи и употребити на мирнијим фронтима. *Фош* и с овим није задовољан, јер налази да је врло опасно што се прави разлика између дивизија које се могу употребити у битци и дивизија које се могу употребити само на одсецима где нема борбе. Он ово решење прима само привремено, јер хоће да има дивизије, које све може упућивати у битку. И заиста, 20. маја, *Хегов* начелник штаба извештава *Фоша*, да ће *Енглеска* послати 70 000 бораца више но што је пре тога била пројектовала, те ће се тим моћи у већој мери појачати све дивизије и тако све остати способне за битку.

У тежњи за стварањем резерва 8. маја *Фош* управља питање *Першингу*: кад ће америчке дивизије моћи бити упућене на фронт?

III

27. маја почиње трећи чин велике дефанзивне битке. *Лудендорф* упућује своје дивизије у напад на *Chemin des Dames*, на фронт између *Anizy-le-Chateau* и с. з. од *Ремса*. Две немачке армије, *Бемова* и *Беловљева*, са три пута јачим снагама нападају на осам француских и три енглеске дивизије. Са тактичког гледишта овај је напад још боље спремљен. Тајност операције јединствено је очувана. Жестина и снажност напада

су јачи но раније. Напредовања првих дана беху знатнија но у првим двома офанзивама. 27. маја немачке дивизије пређоше Ену и доспеше до Весле. Њихово напредовање на извесним тачкама износило је више од 15 км. 28. маја ово је наступање продужено, а 29. маја било је дупло веће; Soissons и Fère-en-Fardenois беху освојени. 30. маја Немци су допрли до Марне на делу источно од Dormans до истока од Шатотјери. На тај начин неке од немачких трупа прешле су по 50 км. за четири дана. Због жестине и брзине напада ништа није могло бити евакуисано, и немачки билетени раструбљивали су кроз цео свет број заплених топова и заробљеника. Комуникацијска линија Париз—Шалон—Нанси је пресечена. Овим нападом Немци су задали и снажан морални удар, јер су сада и француске трупе претрпеле неуспех. То је био најкритичнији момент рата.

Француску, савезнике спасоше два човека: један државник и један војсковођа, Клемансо и Фош.

Фош се даје одмах на посао. Хегу јавља, да ће се вероватно известан број француских дивизија морати извући са северног дела фронта. Петену наређује да примакне ближе укрцним тачкама X француску армију. 30. маја ова се армија већ укрцава. Белгијанци и Енглези су позвани да прошире своје фронтове.

Немци, окуражени својим успехом, бацају све своје снаге којима се може располагати у пространо удубљени део фронта, а једновремено покушавају десно и лево да још више прошире ово удубљење.

Фош при свем том не губи веру; остаје хладан судија између Петена и Хега, са тежњом да првом да што више трупа, а да ипак другог сувише не ослаби.

1. јуна Фош привремено мења место штаба и долази у Monchy le Chatel.

Пошто се француске и енглеске резерве све више смањују, потребно је убрзати долазак америчких појачања. 2. јуна, на конференцији Ратног савета у Версаљу утврђује се, да у јуну буде доведено у Француску 170.000 Америчана. Першинг прима, да на мирне секторе Француског фронта пошаље неколико америчких дивизија, које су се тада обучавале у енглеској зони.

3. јуна Фош јавља Першингу да су све француске дивизије апсорбоване у битци, па га моли да упути три пешадијске дивизије обема странама Оазе, које ће на случај потребе да интервенишу. Сутрадан, Петен тражи да енглеске и америчке дивизије смењују француске дивизије у мирним секторима. Фош му одговара, да ће му у том циљу бити упућено пет америч-

ких дивизија и да се три енглеске дивизије већ налазе на обема обалама Оазе.

Фош пише Хегу о могућности немачког напада између Мондидиа и Ноуон-а и захтева упућивање горњих снага долином Оазе. Хег се боји да испусти те снаге, али Фош успева да га убеди о тој потреби и Хег упућује канадски корпус и други један корпус од три дивизије.

6. јуна Фош издаје врло значајну директиву Петену и Хегу: првом да спреми офанзивне диверзије на фронту и северно од Соме, а другом оцртава свој поглед на битку, која се води:

„Стратегијски резултати, на којима се радило од 25. марта, ови су:

- 1) Запречити непријатељу пут ка Паризу;
 - 2) Заштитити пристаниште на северу, сачувавши при том на свом расположењу рокадне жељезничке линије;
 - 3) Одржати нераздвојну везу између савезничких војска.
- Ови се резултати могу добити само:
Одбраном сваке стопе земљишта;
Активношћу духа, вољом и гпким командовањем;
Енергичним радом свију.“

Сем тога, 7. јуна Петену наређује да ојача одбранбене организације код Ремса, а да за друга погодна места спрема нападе.

Тога дана по подне држи се врло значајна конференција Ратног савета. Хегов начелник штаба пита Фоша: „Шта би он радио, ако би Немци једновремено напали и Париз и пристаниште енглеске базе?“ Фош му без отезања одговори:

„Ја бих бранио обадва правца!“

Као што се види, Фош не одваја једно од другог. За њега је главно—општи успех над непријатељем, а не губи се за себичним и посебним циљевима.

Resouly вели: Овај одговор није заснован на неком неразвијеном оптимизму а *la turque*, него на прецизном и детаљном процењивању фактора, на дубоком познавању противстављених снага и на врло јасној интуицији, на некој врсти предвиђања непријатељевих планова и средстава којима он још располаже.

7. јуна изгледа, да је и овај трећи немачки напад дефанзивно задржан.

Велики немачки успех овог напада произашао је отуда: Што су француске резерве биле одвучене далеко на север; што је непријатељ одлично припремио овај напад; што је успео да скрије почетак и место напада, и што су на савезничкој страни учињене извесне локалне грешке.

IV

Ако се баци поглед на удубљења, која су изведена првим и трећим немачким нападом у француском фронту, одмах пада у очи велика корист, ако би се једним нападом успело да уништи, уклони веза која је спајала унутрашња крила тих удубљења. Такав би напад водио преко Компјења ка Паризу. Тај се напад почео предосећати, а специјално развијеним и усавршеним средством, у времену око 4. и 5. јуна, још се сигурније увиђало, да ће такав напад бити заиста изведен у том правцу. Сем тога, користећи се досадањим искуством, Французи су сад усвојили и специјални одбранбени поступак, којим се доскочило немачком начину напада: Прва одбранбена линија имала је бити слабо поседнута, а друга снабдети снажном посадом. Ова друга одбранбена линија била је толико позади прве, да је непријатељска артиљерија са својих спремљених нападних положаја I одбранбене линије не може тући.

6. јуна армијски командант Humbert наглашава својим трупама овај немачки напад. *9. јуна тај напад, као четврти, стварно и отпочиње.* Напад је врло снажан, али и нови одбранбени француски поступак исто тако погодан, гибак, те се ударна снага нешто лакше подноси.

9. и 10. јуна Немци напредују само нешто мало према центру нападног фронта. Уопште узев, ситуација је добра, Фош је задовољан.

Првог дана напада Петен му тражи 22. енглески корпус; Фош му одговара да ће му се врло тешко моћи дати тај корпус, али зато ипак пише Хеговом начелнику штаба, да се похита са попуном енглеских дивизија. Першинг нуди садејство америчких дивизија.

11. јуна био је значајан историјски дан. Тога је дана Манжен контра-нападом од неколико дивизија, који је био брзо спремљен и изведен, ударио глогов колац немачком напредовању. 10. и ноћу 10/11. јуна пет пешадијских дивизија камионима је довучено на фронт Montdidier—Estrée—St. Denis и спремљено за напад, који је Манжен имао отпочети 11. јуна у 11 часова. Манжен је извео тако силно овај напад, да је другог дана — 12. јуна — немачки напад био заиста заустављен, како је он то био и захтевао од својих потчињених трупа и команданата. Историјски је завршетак његове заповести, којом су упућене његове трупе у тај напад:

„Сутрашњи напад треба да буде крај дефанзивне битке, коју водимо има већ два месеца; он има да донесе заустављање Немаца, прелаз у офанзиву и успешан завршетак“.

„Ово треба сви да схвате.“

После овог успеха ситуација беше оваква:

Француска војска беше заморена;

Енглеска војска само је у неколико попунила губитке претрпљене у прва два немачка напада;

Америчка војска још за извесно време играће тек незнатну улогу;

Резерве су тако рећи истрошене, а Немци су на 60 км. од Париза и на 60 км. од Calais.

Са немачким се нападима мора рачунати; Фош рачуна да ће се то обновити у Фландрији. Стога наређује:

Да Хег и Петен споразумно регулишу преносе трупа, којима би могли потпомагати један другог;

Својом инструкцијом од 16./6. скреће понова пажњу на најважније ствари:

„Најактивније извиђање у циљу откривања припрема за напад;

„Ешелонирање трупа по дубини на првим и другим одбранбеним линијама, чим се почне предвиђати напад;

„Обимнији контра-напади могу се изводити тек пошто се задржи непријатељ.

„Руковање битком не испуштати из руку; брзо се одлучивати и деловати.

„Предвидети и смислити начин употребе трупа, које ће долазити као појачања“.

Од Хега тражи да му врати француске дивизије ангажоване на северу.

Од Диаца тражи да италијанска војска нападне Аустријанце. Захтева израду и спрему II и III одбранбене линије.

Исто тако интензивну обуку америчких дивизија, те да што пре могу узети учешћа у битци.

Наређује серију локалних напада у другој половини јуна и првој половини јула, те да се освоје погодне тачке за доцнији прелаз у офанзиву.

Два напада већег обима извршиле су Манженова армија између Ене и Урка и Дегутова армија десно од овог одсека.

Још од првих дана месеца јула извесни знаци наговештавају немачки напад у Шампањи. Ти се знаци понављају. Фош припрема резерве за свој контра-напад.

Тамо шаље две дивизије, нешто артиљерије и авиатичких јединица.

Петен има да пошље неколико дивизија у област позади фронта у Шампањи.

Од Хега захтева да из своје резерве упути две дивизије јужно од Соме, а сем тога да припреми напад на фронт Festubert—Robecq.

Знатно време, које је Лудендорф пропустио без напада, подстрекава Фоша и овај доноси одлуку да и сам пређе у напад, чим одбије немачки напад. Стога, поред горњег, тражи да му Хег испрати четири дивизије, а да исто тако за друге четири дивизије припреми пренос. Ове би британске дивизије биле употребљене за одбрану, те би се сменом француских дивизија добило у офанзивној снази.

14. јула дефинитивно је одлучено да се контра-офанзивом одговори на немачки напад, чим овај буде задржан.

V

У одлучном моменту. — Фош узима у своје руке вођење рата. — Први стадијум офанзиве.

15. јула у 4 часа 15 минута отпочела је немачка офанзива с обе стране Ремса, на фронту Шатотјери — Massiges, која и овог пута није била изненађење за савезнике.

Источно од Ремса, на фронту што га брани Гуро, догађаји иду не може бити боље: Французи по плану напуштају I линију, а на другој задржавају Немце.

Западно од Ремса, између њега и Марне, Французи су се за нешто повукли, али друга линија положаја није знатно оштећена. Између Шатотјери и Oeuilly, Немци су успели да пребаце преко Марне 6 дивизија, на јужну страну, али је наступање врло брзо заустављено.

На овај начин немачко наступање свуд је заустављено.

15/7. по подне Фош наређује да VI и X армија убрзају своје припреме за прелаз у напад. Састаје се са Хегом који мисли да је овај немачки напад од споредне важности, а да ће се главни напад управити између Шатотјери и Ленса. Он тамо шаље две дивизије. Фош тражи још две дивизије; Хег пристаје и на то. Петену такође скреће пажњу на што брже припремање и прелаз у офанзиву.

Пошто је централна група армија довољно јака, то Фош наређује да се две британске дивизије, које му упућује Хег, искрцају у области р. Оазе.

17/7. Фош извештава Клемансоа о сутрашњем Манженовом и Дегутовом прелазу у напад.

18/7. Овај напад отпочиње. Благодаречи предузетим мерама, напад је изненадио Немце. У првим часовима постигнути су велики успеси. У подне Фош наређује Петену да свим средствима потпомаже ову офанзиву, а исто тако и да припреми њен развој и северно. Две британске дивизије упућене су ка Villers-Cotterets. Хег тражи да не шаље 22. канадски корпус, али му Фош одговара, да је одлука за офанзиву пала и да

ће ова ангажовати све немачке резерве и да према томе за енглески фронт више нема бојазни.

19/7. Фош понова тражи од Петена да потпомаже офанзиву.

21/7. Фош, Петен и Першинг коначно утврђују одлуку *да се образује I америчка армија.*

24/7. Фош пред својим потчињеним командантима износи план своје офанзиве, којој су први циљеви:

1. Да се ослободи пруга Париз—Амијен здруженим француско-енглеским нападом источно од Амијена с тим да овај напад отпочне 8. августа;

2. Да се ослободи железничка пруга Париз—Аврикур: у области Марне (то је објекат битке, која се већ води); у области St. Mihiel-а (то ће бити објекат америчког напада у Woëvre);

3. Да ослободи руднике код Bethune—Bruay, акцијом на фронт Festubert—Robecq.

Као што се види, још овог дана Фош осећа и изражава да је дошло његово време, осећа да ће он сад узети дизгине вођења рата.

У овом времену започета офанзива северно од Марне и даље напредује:

28/7. Фош шаље Вејгана, свог начелника штаба, Хегу, да му нагласи потребу што бржег напада у правцу Roue, нудећи му уједно и руковођење тим нападом. Хег то прима.

Фош моли Клемансоа да дејствује на Италијане, те да и они пређу у офанзиву. Диац тражи неколико америчких дивизија. Фош пристаје да му пошаље артиљеријског материјала, али упућивање америчких дивизија са француског фронта, где има да се одигра судбина целог рата, не усваја.

Првих дана августа Немци су се повукли позади реке Весле. До 3. августа већ је повраћено оно што се било изгубило при немачком нападу на Chemin des Dames.

7/8., када се баш завршавала битка у Шампањи, *Фош је наменован маршалом Француске* за извојевани успех: Париз је ослобођен опасности; Соасон, Шатотјери, више од 200 села ослобођени су; задобивено је 35.000 заробљеника и 700 топова; уништене су наде, које је непријатељ јавно износио пред својим нападом.

8/8. Фош је приметно нову битку у Пикардији. За ову му битку даје маха за бочни маневар погодни пространи испадни део фронта на простору јужно од Араса до Соасона. Напад отпочињу V енглеска и I француска армија са фронта Амијен—Мондидие. После кратког и интензивног бомбардовања, пешадија, потпомогнута тенковима, баца се на непријатеља. Немци су потпуно изненађени. Првог се дана прешло 15 км. Покретни рат опет почиње. За неколико дана Немци губе 700

топова и остављају Французима око 40000 заробљеника. Што је још значајније, морал њихове војске, изгледа, снажно је потресен. Једна цела дивизија предала се, тако рећи, без борбе. Овоме факту Фош придаје огроман значај, јер увиђа да његови маневри могу бити и много смелији. Сам Лудендорф у својим мемоарима овако се изразио о овоме:

„8. август је дан жалости немачке војске. У историји овога рата нисам доживео мучније часове, сем у доба догађаја који су се одигравали на Бугарском фронту после 15. септембра и који су запечатали судбину четворног савеза.“

„Непријатељски тенкови изненадили су и саме дивизијске штабове. Шест или седам дивизија, које су могле бити сматране као нарочито отпорне, беху потпуно раскомадане.“

Фош одмах мења место свога штаба и из Combon-а одлази у Sarcus.

9./8. Фош шаље Дестикера Дебенеу са наређењем да напада у правцу Roye, где треба што пре стићи:

„Упутите 31. корпус по такту добоша ка овој тачки, јер се ту о важном одлучује.“

10./8. Фош издаје директиву, којом циља проширењу офанзиве:

Хегу: „Развите ка Хаму акцију IV енглеске и I (Дебене) француске армије. Нека се продужи напредовање III француске армије (Химберове) у правцу Lassigny — Noyon. Сем тога нека се припреме што пре офанзивне акције III енглеске армије у правцу Бапома и Пероне.“

11./8. Фош поново тражи од Диаца да напада.

12./8. Фош захтева да Хег прошири своју акцију северно.

16./8. Фош одобрава Петену пројектовани план офанзиве у Woëvre-у, која изискује 14 америчких и 10 француских дивизија. Овом се офанзивом имао смањити испадни део код St. Mihiel-а.

18./8. Поенкаре у Амијену одликује по Фошевом предлогу Хега војничком медаљом. Хег јавља да ће III енглеска армија нападати 21./8. Фош повраћа Першингу команду над француским и америчким трупима, које ће оперисати у Woëvre-у.

20./8. Манжен задаје снажан удар Немцима и, поред снажног отпора, потискује их за 4—5 км. заробљава им око 8000 људи и заплењује 100 топова.

21., 22. и 23./8. Манжен продужава своје наступање. Химбер (III франц. армија) такође прелази у напад и успева. Енглези нападају северно, такође са задатком да избију на линију Quéant—Vélu—Peronne. Полазак је у напад са линије Chaulnes (саставак десног енглеског крила и левог крила Дебенејеве I армије) — сев. од Араса — 50 км. Енглези су наро-

чито напредовали у правцу Варауме и Croisilles. Већ се дошло на близу Хинденбурговој линији. Фош честита Хегу:

„Код вас ствари иду врло добро. Ја могу аплаудирати одлучности, са којом их изводите, не дајући непријатељу да одахне и стално проширујући нашу акцију. Та прогресивно растећа замашност офанзиве, која се подхрањује из позадине и снажно помера унапред, без уско ограничених објеката, без велике бригае за равнањем и имањем сувише тесне везе, даће нам највеће резултате уз најмање губитака“.

„Није потребно рећи вам, да ће се Петенове армије одмах отиснути у истом стилу“.

23./7. Хег јавља, да операције између Скарпе и Соме напредују не може бити боље и да би корисна била кооперација америчких снага. Фош ово усваја и убрзава извршење.

VI

Други стадијум офанзиве.

До при крају августа били су постигнути ови резултати: Смањени су испадни делови фронта код Мондидије и Шатотјери, ослобођене су жељезничке пруге Париз — Амијен и Париз — Шалон. У том времену непријатељ је већ толико био изгубио отпорност, да су напади против њега успевали и без нарочито довођених резерви; биле су довољне трупе, које су поседале одсеке. Значи, битка се може по вољи проширити.

Од циљева, утврђених 24./8., остао је још непостигнут само један: смањење испадног угла код St. Mihiel-а.

Природа ових постигнутих циљева беше тактичка: исправљање борбених линија, ослобођење комуникација.

На реду је било сад да се греди већим и удаљенијим објектима, објектима стратегијског значаја. У том времену Фошева стратегијска замисао беше: наступати ка Мезијеру са америчким армијама и VI француском армијом.

Ова се Фошева идеја по времену делила на двоје:

1. Француско-амерички напад у правцу Аргоне;
2. Општи маневар свих савезничких армија, при коме би:
 - а) француско-америчке снаге напададе из јужног у северни правац;

б) енглеске снаге, потпомогнуте левим крилом француских снага, фронталним нападом имале би да слома Хинденбургову линију у правцу Givet—Mezières; и

в) велики обухватни покрет Фландријском групом (Белгијанци, Енглези, Французи).

Све три ове офанзиве имају Мезијер као крајњи објект: Па и ако не пођу за руком све три одједном, ипак се

има великих изгледа за успех, ако од њих две или ако макар једна успе. Крилним офанзивама грозило би се боковима и позадини Хинденбургове линије, а фронталном офанзивом њеном пробоју, што би у случају успеха донело њен пад, а са тим би им се изјаловиле и све немачке наде на даље задржавање у Француској.

30/8. Фош посећује Петена, износи му своју идеју и нарочито му указује на потребу, да се што пре почне изводити француско-америчка офанзива у Аргони и енглеска офанзива против Хинденбургове линије. По подне се састаје са Першингом и износи му, да се операцијом има да ослободи железничка пруга Париз—Аврикур, али да за ту операцију треба одвојити што мање снаге, те да што више остане за офанзиву у Аргони, која ће се изводити нападом између Мезе и Аргоне (II француска армија ојачана америчким дивизијама) и француско-америчким нападом између Аргоне и пута што пролази кроз Souain.

Першинг, после извесног времена размишљања, јавља Фошу да не може усвојити његов план, којим се растављају америчке снаге и да би требало због тога одрећи се било операције у Woëvre-у или у Аргони. Першинг тражи, да америчка војска буде ангожована као целина. Фош му одговара, да је напад у Аргони важнији и да не може изостати, а да то може бити са нападом код St-Mihiel-а, ако га Першинг не може изводити једновремено. Да би се споразумели, Фош га зове на понован договор, који се и одржао 2/IX. у дворцу Combon. Ту је се дошло до овог споразума:

1. Напад на испадни угао код St-Mihiel-а извешће се око 10. септембра снагом од 8—10 дивизија;

2. Напад западно од Мезе извршиће једна америчка армија (12—14 дивизија) између Мезе и Аргоне, потпомогнута лево нападом IV француске армије, све то под Петеновом командом.

3. септембра издата је општа директива:

„Резултати, којима смо тежили програмом од 24/7., постигнути су а и пређени у области Марне и Амијена. Непријатељ даје доказа о својој дезорганизацији и важно је, да се до темеља искористи задобивени резултат продужујући битку и протежујући је до Мезе, што изискује обједињене савезничке акције по конвергентним правцима. У овом циљу:

1. Енглеске армије, потпомогнуте левим крилом француских армија, продужиће нападе у општем правцу Cambrai — St-Quentin (пролом Хинденбургове линије);

2. Центар француских армија тежиће да пребаци непријатеља преко Ене и Елете;

3. Америчка војска извешће:

а) око 10. септембра офанзиву у Woëvre-у, са тежњом овлађивања линијом.

б) око 20. или 25. септембра, уз припомоћ уштеђених снага у Woëvre-у, офанзиву у општем правцу ка Мезијеру, заштићену на истоку Мезом и наслоњену на западној страни на напад IV француске армије“.

8. септембра Фош допуњава своју горњу директиву.

Непријатељ троши своје резерве у битци између Соме и Ремса. Потребно је да се ова битка прошири на северу, па зато наређује да се припреми једна офанзива већег обима у правцу Bruges и Гана у циљу ослобођења белгијског приморја и области северно од La Lys, с тим да би у тој офанзиви узели учешћа белгијска војска, II енглеска армија, три пешадијске француске дивизије и I француски коњички корпус — под командом белгијског краља.

9/9. Фош посећује белгијског краља, детаљније му износи план офанзиве у Фландрији, која треба да се изведе између 20. и 25. септембра.

10/9. Хег, Плимер и начелник штаба белгијске војске имају састанак и у детаљу регулишу извођење ове офанзиве:

Прво се има освојити полазна база, а потом искоришћујући постигнуте успехе наступати ка Bruges и Гану. За први ће се део операције употребити 9 белгијских дивизија и две енглеске дивизије, а за други део: цела белгијска војска, II енглеска армија и три француске дивизије и француски коњички корпус. Белгијском краљу упућен је за начелника штаба, по самом краљевом тражењу, генерал Дегут са целим својим армијским штабом.

11/9. Петен јавља, да ће америчка офанзива у Woëvre-у отпочети сутрадан, 12. септембра, а офанзива у Мези почеће 22. септембра.

12/9. извршен је напад на испадни део код St. Mihiel-a. Он је изврсно успео. Фош честита Першингу.

До 21/9. Фош решава многа питања која се односе на пројектоване офанзиве, а сем тога обилази Елзас и Лорен, да се обавести и о тамошњим околностима.

23/9. одржан је састанак команданата у Mouchy-le-Chatel; ту су утврђени датуми рада:

27/9. почиње напад I и III енглеске армије у правцу Cambrai;

28/9., почиње напад у Фландрији, између мора и La Lys

29/9., почиње напад IV енглеске и I француске армије у правцу Busigny.

Француско-америчке снаге имају нападати, 26./9., између Suippe и Мезе.

Да би напад из Фландрије био што јачи, Фош наређује Петену да тамо упути један корпус.

26./9. отпочео је француско-амерички напад западно од Мезе. Како се овим нападом угрожавало немачко одступање, то је Лудендорф за одбрану овог правца употребио доста и добрих снага, и успео је да 29./9. заустави француско-америчке нападе. Нарочито је лакше задржан амерички напад у Аргонским шумама, у којима је немачка одбрана била знатно лакша.

Међутим савезничка офанзива у центру знатно боље успева. 27./9. она је отпочела. I и III енглеска армија нападаће су у правцу Cambrai, до којег су стигле за два дана запленив 200 топова и задобив 10.000 заробљеника. IV енглеска армија, сачекав горњи резултат I и II енглеске армије, и сама је прешла у напад. Осваја канал St. Quentin, који је штитио Хинденбургов положај. Јужније, Дебенејева армија доспева до St. Quentin-а. Сад се сви заједно, Французи, Енглези и Американци, бацају на Хинденбургову линију. У првим данима октобра ова је линија проломљена на више места. Немци су овде изгубили 40000 заробљеника и више од 500 топова.

По паду Хинденбургове линије, која је била сва немачка нада, морал код Немаца морао је силно пасти, јер сличних препрека више није било.

Држање Енглеза у овим борбама било је вредно сваке похвале.

У истом овом времену Фош задаје удар непријатељу у Фландрији. 28. септембра отпочела је офанзива овде. Још првог дана знатно се напредовало; напредовање је продужено 30./9. У немачком фронту начињено је знатно удубљење између Диксмида и Армантјера, а у центру се стигло до Roulers-а.

Укупно узев, постигнути резултати су изврсни.

У том времену дошао је и пролом Бугарског фронта; Бугарска је потписала примирје и примила све услове антанте. Запажало се да неће дуго трајати, па да ће то учинити и Аустро-Угарска.

1. октобра у 13 часова Фон Леснер, одржач везе министарства спољних послова у штабу Врховне Команде, отпослао је своје министру ову депешу:

„Генерал Лудендорф сад је баш тражио од барона Фон Гринова и од мене, у присуству пуковника Неуе, да доставим Вашој екселенцији хитан захтев, да се одмах отпошље наша понуда мира; изјавио је, да су се трупе данас држале, али да се не може предвидети шта ће бити сутра“.

У Берлину се образује нов кабинет. Лудендорф нема

времена да чека да се он потпуно образује, па да се тек потом чини понуда мира. Зато се после једног сата времена шаље министарству спољних послова нова депеша:

„Генерал Лудендорф ми рече да доставим Вашој екселенцији најхитнији захтев, да се одмах учини с наше стране понуда мира и да тога ради не треба чекати састав новог кабинета, који може задоцнити.

„Он ми је изјавио, да се трупа данас још и држала, али да се пробој може десити сваког часа и да би потом наша понуда мира могла пасти у најнезгоднијем моменту“; да сваког часа и на ма којој тачки нека дивизија може не извршити своју дужност.

Фон Гринов свом телеграму додао је још:

„Имам утисак, да се овде изгубила свака присебност.“

VII

Трећи стадијум.

Концентрично наступање ка Ардени.

Фош, појамно, није могао ово све знати. Али је он ипак већ наслућивао сигурност успеха своје стране. За доказ служи то, што је он већ 8. октобра писао Клемансоу о условима примирја:

1. Ослобођење свих земаља које непријатељ држи, рачунајући ту природно и Елзас и Лорен.
2. Поседање рајнске провинције.
3. Постављање мостобрана на десној обали Рајне.
9. октобра шефови савезничких влада разматрају Вилсонов одговор на немачки захтев. Фош, поред свега тога, сматра да се акција против Немаца има продужити, те да се код непријатеља што више увећа неред.

Фош и тада има пред очима три офанзиве: у Фландрији, источно од Камбреа и између Ене и Мезе. Од ових је за њега најважнија она источно од Камбреа.

У том циљу од Дегута тражи, да што је могућно више убрза поновно предузимање офанзиве у Фландрији, те да би она могла отпочети бар 10. октобра.

Затим Петену наређује, да уреди и спреми операцију у Аргони. Першинг шаље своја два генерала, да му изнесу величину претрпљених губитака у претходном покушају и да га питају, да ли он и после тога неће изменити своју одлуку. Фош им одговара, да нема шта мењати.

12./10. Першинг извештава о завршеном формирању двеју америчких армија. Фош и овом приликом захтева од Першинга, да што пре потпомогне напад IV француске армије.

Потом, 13/X., Першинг долази к Фошу и тражи да под њим (под командом Фоша) стоји непосредно, као што је случај и са Хегом. Фош на то пристаје.

14/X. отпочела је офанзива у Фландрији; 15. и 16. октобра она се продужава и савезници се забијају као клин у немачке линије, обилазећи уједно Tourcoing, Roubaix и Lille, које непријатељ ускоро напушта.

Да би јаче искористио овај успех у Фландрији, Фош тражи од Першинга да тамо упути две америчке дивизије.

Због француских појачања у Белгији, тамо се образује још једна нова армија под командом генерала Boissoudy, с тим да генерал Дегут остаје и даље да руководи операцијама по заповестима краља.

Немци се повлаче испред Лила.

Фош пише Клемансоу и моли га, да га извештава о свима преговорима.

И у овом времену Фош се показао достојним свога положаја. Насупрот мишљењу неких савезничких команданата: да Лудендорф располаже резервама, које му омогућавају давање јаког отпора; да може скратити фронт и повући се на нове линије; да је близу зима; да су савезничке трупе уморне и да је тешко рачунати, да се те зиме заврши рат — Фош је налазио да су Немци морално ужасно потресени, да су материјално претрпели огромне губитке и да их треба гонити не дајући им одмора и да ће се рат моћи завршити 1918. године. Доследно таквом схватању Фош се сад само пашти да сугерује политичарима, да као услове примирја наметну оне напред наведене.

19/10. Фош издаје директиву за наступање фландријској армији ка Бриселу, британским армијама и I француској армији да наставе напад ка Givet; V и IV француске и I америчка армија имале су нападати у правцу Мезијер — Седан, те да на тај начин доведу пад и линије Ене.

По цену жестоких борби Америчани успевају да очисте Аргонску шуму, доспевају до Grandpré, где су у вези са Гуро-ом. Фош подстиче тај напад и даље дајући му за објекат Vouziers—Buzancy.

VIII

Последњи стадијум

Досадањим нападима у Фландрији и на центру Немци су свакако ослабили своје крило у Лорену. Тако Фош цени ситуацију, стога смишља да туда упути једну нову офанзиву, те да што пре дође до Рајне, да геме произведе пад Меца и

Сареврика и да знатном делу немачких снага одсеца одступање а уједно га и натерује на зону (Арден), која је најсиромашнија у путевима. 20/X. Фош већ наређује Петену да проучи овај нови напад, који се имао изводити с обе стране Мезе, с једне стране правцем ка Лонгви — Луксенбург, а с друге ка реци Сари.

Фош прелази у Сенлис са својим штабом.

25/X одржан је ратни савет између Фоша, Хега, Першинга и Петена. Хег вели: немачка војска још није сломљена, у стању је да се повуче и продужи борбу. Француске и енглеске су војске заморене, а америчка још није завршила организацију. Због тога би било паметно да се Немачкој поставе услови, који се могу примити: евакуацију Белгије и француске територије, рачунајући ту Елзас и Лорен. Фош то са неколико речи побија: немачка војска за кратко време изгубила је 4000 топова и 250.000 људи; она је тучена и материјално и морално. Због тога, вели Фош, Немцима треба поставити много строжије услове него што мисли Хег.

Петен мисли као Фош: напуштање леве обале Рајне и постављање мостобрана; повратак, у року од 15 дана, 5000 локомотива и 100.000 вагона.

Першинг пристаје уз Фошево гледиште.

26/X Фош је однео Клемансоу и Поенкареу пројекат за примирје, који је без мало доцније цео и усвојен.

У том времену немачко повлачење врши се под сталним и снажним притиском савезника. Бугарска и Турска већ су приклониле главу; крајем октобра Аустро-Угарска је спремна да прими све услове.

31/X Дегут обнавља своје нападе. Хег 1/XI отпочиње битку на Самбри, у правцу Мобежа и Монс-а; за четири дана битка је добивена; Валенсјен и Ландрен су освојени, 20000 заробљеника и 450 топова су задобивени. Дебене и Химбер обилазе Хинденбургову линију у правцу Chimay и Givet. Гуро и I америчка армија задобивају сјајан успех између Ене и Мезе.

5/XI изјутра, седам немачких армија са фронта од Мезе до L'Escaut отпочињу опште повлачење, а за њима без застоја наступају девет савезничких армија.

3. и 5/XI Фош подстиче Петена на напад кроз Лорен, за који су одређене X (Манженова) и VIII (Жерарова) француске армије и шест америчких дивизија.

Фош подстиче и све остале команданте на енергично гоњење и ови га и изводе. Немци то осећају и из страха да не дођу до катастрофе, до сувишног сужења зоне, кроз коју се имају повлачити, они су у првим данима новембра потпуно спремни да приме и најтеже услове.

7 новембра у поноћ и 30 м. Фош прима овај радиотелеграм:

„Немачка врховна команда, по наређењу немачке владе, маршалу Фошу“.

„Немачка влада, будући обавештена бригом председника Сједињених Држава, да је маршал Фош примио овлашћење, да прими њене акредитоване представнике и да им саопшти услове примирја, јавља имена својих опуномоћеника и пита за место, на ком могу проћи кроз француске линије. Исто тако она тражи обустављање операција у интересу човечанства“.

У 12 час. 25 м. Фош је већ одговорио, да немачки опуномоћеници треба да се јаве на предстражама на путу Мобеж — La Capelle Guise.

11. новембра потписани су услови примирја.

Биће интересантно, ако се баци критички поглед на Лудендорфов и Фошев рад, и ако ће многи рећи: сад, после немачког неуспеха, свака ће критика осуђивати Лудендорфа. При свем том, ја ћу изићи са својим мишљењем, не би ли тиме и друге заинтересовао на дубље размишљање о томе.

Из напред изнетих догађаја види се пре свега:

Да је Лудендорф прво напао у правцу Амијена, дакле, у главном на енглеске трупе. Потом је напао у Фландрији, опет на Енглеze и Португалце. Нападни фронт ове друге офанзиве није се додиривао са нападним фронтом прве офанзиве, него је био удаљен од њега за неких 30—40 км.

Трећа офанзива, на фронту Anizy-le Chateau — с. з. од Ремса, у области Марне, правцем источно од Париза, преко Соасона и Шатотјери и источно. Овом су се офанзивом Немци бацили на Француze.

Четврта офанзива била је управљена правцем Компјења на Паризу, у близини нападаог фронта прве офанзиве. И овом офанзивом Немци су напали француске трупе.

Пета офанзива била је управљена преко Ремса, на фронту источно од Шатотјери до источно од Ремса; и овај је напад имао пред собом Француze.

Дакле, савезнички западни фронт ударен је маљем на пет места, у којима се његова снага ломила о прса Енглеза, Португалаца и Француза. Не би ли било боље, да су и прва два удара били задати Французима? Ја мислим да би произведени ефекат, морални утисак био много јачи, да је овако било урађено. При стварно изведеном поступку ударна је снага расипана, уместо да је била усредсређена у удар онога, који је био стуб и скелет отпорне снаге, француске војске. У тешким данима марта и априла Фош је поправљао ситуацију средством

француских дивизија, а да су Немци и тада били напали француске фронтове, онда би Фош морао помоћу енглеских дивизија да поправља ситуацију француских трупа. То би, међутим, дало сасвим друге, мање резултате.

Дакле, прва Лудендорфова грешка је, по мом схватању, што је своје нападе развлачио на велики број разних делова и сувише дугачког фронта и на већи број савезника, у место да се био нарочито окомио на најопаснијег противника, на противника који је био најспособнији за маневарско ратовање, те да га нападима веже и спречи у указивању помоћи другима.

Да је Лудендорф снагу своје друге офанзиве употребио на повећање и проширење успеха задобивеног у првој офанзиви, сасвим би били други резултати. Лудендорф би у том случају имао да се бије бар са делом савезничких снага, које су већ потресене првом офанзивом, док је одласком далеко на север наишао на нове снаге, које нису трпеле од удара прве офанзиве. Истина, друга офанзива могла је играти маневарску улогу у односу на трећу офанзиву, али зато би онда прва офанзива остала као нецелисходно вођена.

Правац прве офанзиве био је одлично изабран, па је требало остати доследан и сва нападна средства ангажовати за задобијање и проширење успеха на том правцу, за постигнуће постављеног циља. Док се не би Енглези потпуно одвојили од Француза и набацили на море, дотле се борбена средства нису требала односити на друге правце, где је свуда ствар требало почињати изнова.

Да је се више радило на проширивању успеха од стране Лудендорфове, у место што су увек бирани нови нападни правци, онда би били мањи застоји између појединих немачких напрезања, онда би удари теже падали и њихово поразно дејство било би јаче.

Ако се узме као претпоставка, да су се савезници били већ толико морално и бројно ојачали, да и овај кориснији начин немачког деловања не би донео коначну победу, одлучне резултате, ипак би се, са изнетих разлога, постигао бар укупно већи резултат при истом напрезању. Сем тога, при овом поступку, кад се већ савезници нису могли тући, Лудендорф би раније престао себе и своју војску обмањивати и заваравати надама у успех на новим правцима дејства, јер би благовремено увидео и био принуђен да призна, да се савезници не могу тући. Од тога би корист била неизмерна: трупе се не би довеле до замора, који при најмањем неуспеху доводи до расула. Могло се са нападима благовременије стати и заузети поза странке, која се задовољава и са извесним ограниченим циљем. Тиме би се можда избегло оно што је за Луден-

дорфа најтеже било: да пресири владу да најхитније тражи примирје.

И по времену немачки су напади били развучени. Ова развученост произлазила је делом из нужде, — из потребе да се трупе одморе, попуне, а делом и због самог изабраног поступка: због међусобне удаљености нападаних фронтова појединих офанзива премештање трупа и других нападаних средстава морало је трајати дуго; због тежње да се осигура тајност офанзива, изродила се потреба да се покрети трупа врше само ноћу, услед чега су маршеви били краћи и време провођења нападаних снага и средстава дуже.

У тежњи да се у извештајима, комуникеима, свака офанзива обележи што дубљим продирањем, немачке офанзиве имале су сразмерно велику дубину у односу на фронт, те су освојени простори добијали изглед клинова, оштрих углова, од чијих су страна савезничке снаге доцније изводиле повољне бочне нападе. Стална тежња за обманама доводила је Немце на то, да су и сами себе у понечему варали и обмањивали, па су зато најзад и морали доћи до разочарања.

IX

Ако се баци један општи поглед на Фошев рад, одмах се уочавају две његове велике војсковођске особине:

1. Брзо тумачење догађаја и изналажење основних и простих закључака о томе: „у чему је главна ствар?“ и „шта треба свом снагом и по сваку цену извршити?“

2. Чврст карактер, у коме је извор енергичном извођењу донетих одлука.

Тим двома особинама Фош је стајао високо ауторитетом над својим потчињенима, те су ови сугестивно примали његова мишљења и наређења и повињавали им се и онда када су претходно сами сасвим обратно мислили.

У тешким данима кризе, у марту, априлу и мају, Фош је сасвим правилно проценио, да се спас једино може очекивати у противстављању непријатељским нападима што веће количине, масе отпорне енергије, о коју се имају ломити немачки напади. Услед тога је он:

а) забранио свако повлачење без претходног одобрења највиших команданата;

б) спречавао свом чврстином свога карактера извлачење заморених дивизија и замењивање новим дивизијама. Нове су дивизије довлачене у нападне фронтове, али не да смењују друге, него да се ангажују као појачање ослабљених дивизија, које су, и ако ослабљене, имале остати у фронту, те да ту

у заједници истављају непријатељу отпорну енергију у оној мери у колико је још преостало.

Фош је био дакле уверени економиста отпорне снаге на својој страни, чувајући и најмању честицу, бринући се стално да свим могућим средствима даје што жилавији отпор, који ће га заморити и довести до немоћи да и даље напада.

Штедећи тако на сваком кораку, Фош је успео да себи створи довољно резерва.

Створив на овај начин резерве, он их је брзо и одлучно употребљавао да отклони сваки јачи поремећај на својој страни: био је свестан, да се извесна угнућа у свом фронту, кад их непријатељ скупо плати, могу и трпети, али је исто тако био и свестан, да се непријатељу не сме дозволити потпун пролом фронта или потпуно одсецање једног савезника од другог. За спречавање извршења тако великих циљева од стране непријатеља Фош је разумно и енергично упућивао своје уштеђене резерве тамо, где су оне биле најпотребније.

Дакле, жилав отпор, штедња резерви и енергична употреба резерви, ето то су средства, којима је сломљена немачка нападна моћ.

Фош је познавао величанствену моћ напада на дух трупа, па је стога непрестано мислио на њ. Благодарев тој особини, Фош је успео да у напад пређе тако рећи у времену самих немачких напада.

На тај начин Фош није дао Немцима да се од својих напада одморе, него их је својим нападима салетао и тиме још више увеличао њихову замореност, која се уздигла до такве мере, да Лудендорф мора депешом за депешом да тражи примирје.

Маневарске комбинације у овим догађајима биле су другостепенога значаја. Нико није претрпео пораз или задобио неки изненађујући важан успех благодарев некој маневарској комбинацији. Фронтални напади и офанзиве најчешће су примењивани. Бочни напади били су само местимично и махом локалног значаја. На обема странама командовање није чинило грубе грешке, те нико није ни добијао маха за замашније маневре. Затим дуго доба стабилизације, које је претходило битци, такође је спутавало маневарску слободу.

Из овога се одмах намеће сам по себи други један важан закључак, а то је:

Савезничка победа односно немачки пораз добивен је француским командовањем и јачим моралом савезничких трупа, јер техничка, тактичка и материјална спрема немачке војске не беше ни мања ни слабија но код савезника. Морал на савезничкој страни црпео је своју снагу у праведности идеја,

због којих је рат вођен, у тежњи да се свет ослободи немачке хегемоније и, најзад, у знатно увећаним изгледима на успех услед снажног придлажења америчких снага.

Да ли је и колико и сама бројна надмоћност одлучивала у питању крајњег успеха, не можемо рећи, јер за то немамо потребних података, али се и без тога може рећи, да је утицај те бројне надмоћности могао бити само од споредног значаја.

Живко М. Станисављевић,

Ђенералштабни пуковник.

БИТКА НА ЦЕРУ

(Белешке из мога ратног дневника)

2-ог августа 1914. године

После незапамћено напорних дано-ноћних маршева по жези, прашини и безводном терену од Даросаве ка Церу, претходница Комбиноване дивизије зауставила се по подне код Кривајске цркве. Сунце се већ клонило заходу, кад стиже претходничка батерија са прашљивим и ознојеним војницима и коњима; све је носило на себи печат крајњег замора, исцрпности и жеђи. Коњи са оклембешеним главама и тупим погледом вукли су брекћући тешка оруђа; возари их траху равномерним, механичким покретима листова и леним опоменама бичем и гласом. Послуга улепљена од зноја и прашине са испуцалим од жеђи уснама, са забаченим шајкачама, корачала је поред возова оним познатим, карактеристичним кораком српског сељака, којим он прелази невероватан број километара без замора, суморно-равнодушног човека свикнутога на тегобе; поред осталих одлика и у томе лежи величина нашег сељака. Официри, на чијим култивисаним физиономијама лакше се чита замор, јахали су поред возова, опамињући промуклим, рапавим гласом, послугу и возаре.

Код Кривајске цркве та заморена мешавина људи и стоке застаде. Сељани, махом дечасти, приђоше официрима, и на њихова питања о непријатељу одговараху: да су видели непријатељске коњанике, показујући руком на Кривајску косу, Биљевине и Кик. Описиваху како изгледају непријатељски војници, како су плашљиво и опрезно прилазили и нестајали „тамо ка Церу.“

Причање дечака наговестило нам је близину противника.

Безбедности ради батерија застаде на друму, док су делови претходнице избијали на Кривајску косу, да провере исказе мештана.

Пешадијски и артиљеријски официри, отргнути од умора блиском тајанственошћу, са напрегнутом пажњом гледаху кроз, двогледе, е да би открили појаву противника, али никаквог знака не беше, по коме би се закључило да је противник посео

косу, изузев једне танке земљишне вијуге, од „Тројановог града“ на Церу, за коју помислише да су ровови или опкопи непријатељеви.

Претходнички батаљон, на основу овог осматрања, крете се даље ка „Текеришу“ и „Церу“ а батерији би наређено да изиђе на „Кривајску косу“ и сачека главнину II прекобројног пука. Дочекавши главнину поменутог пука, батерија се кренула позади челног батаљона у маршевој колони.

У том времену — била је већ ноћ — отпоче пљусак, праћен вулканском грмљавином и севањем муња. Вода се сливала са свих страна, блато и киша, која се као са неком пакошћу сручила на преморену трупу, још већма отежа кретање артиљерије по брдовитом терену, и рђавом путу. Ноћ тешка и тамна спусти се на земљу и својим непробојним платном заогрну напаћене људе и стоку. Прст пред оком није се видео. Пут непознат, неизвиђен блатњав, стока преморена, пљусак, — све то скупа стварало је тешкоће, какве човек може да савлада једино у рату.

Само дисциплина и дубоко осећање важности овога покрета сломише побеснелу природу, која као да се беше уверила да испречи сваку могућу препону победнику са Куманова и Брегалнице. Осећај дужности, као да се пренео од људи и на стоку: коњи се наслањаху један на другог и сложено запињаху, и где ове благородне животиње не могаху да извуку тешки воз, ту тобџије и пешаци (стари „савезници“) сложено гураху. Са стране возова пешаци су ишли и пазили да се воз не сурва у амбис. Правац је био обележен слепим фењерима. Наступало се полако, тихо, али поуздано.

После неколико часова бура се утиша и спазисмо ватре у правцу „Цера“, и прва помисао била је: то су наши! Ову пријатну заблуду разбише плотуни и пушкарање, које се зачу у том правцу, а ватре се намах погасише. Осетивши непријатеља претходница са батеријом, доспев до „Парлога“ (К.368), застаде. Ту дође и командант VI прекобројног пука и саопшти команданту претходнице наређење дивизијско: да има још те ноћи да избије на „Цер“, пошто пото. У разговору их прекиде један војник из митраљеског одељења II прекобројног пука, који задихан и уплахирен рапортира: г. мајоре, ево их — швабе!

„Где?“ упита га комадант VI прекобројног пука.

„Ето их“, ту, на 200 корака од вас, и показа руком десно.

Упитан да објасни, од куда зна да су ту Швабе, војник исприча ово:

„Застао сам од одељења, да пијем воде, па идући у правцу у коме сам оставио одељење, спазим ватре крај пута, упутим се тамо, али се ватре већ гасиле, приђем том месту и опазим.

људе који потрбушке спавају а коње привезали за дрвеће; повиках: је ли бре, је л' то митраљеско оделење II пука? Они ћуте. Ја понових питање 2—3 пута, док се један не промешкољи и процамрља нешто и познах по говору да није наш војник већ — Шваба!“

Командант претходнице посла једну патролу са тим војником у означеном правцу. После неколико минута патрола се врати и потврди исказе војника-митраљесца, да су ту, у непосредној близини, аустријски коњаници на спавању.

Одмах би наређено једном воду да изврши препад и сечу. Наређење би извршено и резултат је био: да се сутрадан, на јужној падини Цера а поред пута „Текериш—Шабац“, могла видети једна пољана покривена непријатељевим лешевима, разбацаним оружјем и убојном спремом.

То је био увод Церске битке.

После ове сече убрзо настаде силно пушкарање са свих страна, створи се град од пушчаних зрна. И под том кишом од олова улазили су батаљон за батаљоном, пук за пуком, раздражљиво, дивље и огорчено у борбу, за какву само Балкан зна и памти. Битка се развијала брзо, силно, свом жестином. Батерије беху, тако рећи, на рукама изнете на „Парлог“, у сам стрељачки строј.

Мрак, као тесто, још више је отежавао гађање артиљерије. И ако правилима није предвиђено: гађање на непознат циљ ноћу и са непознатим елементима, ипак артиљерци, познавајући из великог искуства у прошлим ратовима психологију пешадије, отворише ватру у правцу одакле су тучени ватром.

Пешадија је вршила бесомучни јуриш за јуришем; ватра пушчана и митраљеска била је паклена, и у том огромном котлу у којем је врело ратничком уху познато клокотање кључалог олова, звиждање и прасак — нешто безмерно силно, величанствено и страховито — све то сливало се са громовитим отегнутим „ура“ српског пешака, измешано са пискавим, металним „уа“ Аустријанаца; то је био крајњи израз тежње и последња реч духа и физичког напрезања обостраних сила, жеље за савлађивањем, разоравањем и гажењем свега трулог и неспособног и оваплоћењем здравог, снажног и нормалног стања — све је тежило победи.

3-ћи август

У свануће „ура“ се чуло све даље и даље; батерије се утврђиваху на својим положајима помажући ватром нападе пешадије. При овом првом удару са Швабама, после заморних маршева, непогоде, у дубоко тамној ноћи, на непознатом терену,

имао је победити онај, у кога је било више иницијативе и код кога решење „да се победи“ одлучније падне. Ово су добро разумели наши пешаци од команданта до редова.

У зору 3-ег августа борба се наставила свом жестином; топови су урлали; командири батерија не моглоше да задовоље све захтеве пешака, јер је циљева било више него ли топова. Помоћ од артиљерије тражена је са свих страна. Старешине пешадијских јединица захтеваху, да се туку непријатељеви митраљеви, којима као да засејани беху „Тројанов град“ и „Водице.“

Услед разних праваца циљева, топови су играли улогу батерија. Батерије са „Кика“ гађале су снажно „Велике Лисине“. Артиљеријска ватра својом интензивношћу достигала је кулминацију. Батерије на „Кику“ обасуте снажном ватром непријатељских хаубица и пољских топова, дају херојски отпор. Водник 8-ме батерије Моравског арт. пука, поч. капетан Чеда Ковачевић, у највећој кризи када су гранате разривале терен око топова правећи бунаре у ледини, шетао је од топа до топа храбрећи војнике и подржавајући морал у паклу од ватре, пркосећи смрти у толикој мери, да му је морао командир (почив. капетан Стојановић) чак претити да се заклони, јер се претерано излаже.

Непријатељ очајан и збуњен у току ноћи прибрао се тек око подне и тада, добивши појачања у пешадији и артиљерији, бесомучно се баци на наше трупе преморене маршевима и борбом. Ми смо имали доста губитака, нарочито у официрима, услед чега се наше трупе мораше новући, да би се средиле јединице I-ог борбеног реда и ојачане резервом месле понова бацити на противника. Батерија са „Парлога“ имала је да одступи под силном артиљеријском ватром, која долажаше са „Рашуљаче“, пошто је претходно картечном ватром одбила непријатељски налет, збунила га и непријатељу нанела значајне губитке. Одступање са „Парлога“ завршено је у 9¹/₂ часова пре подне. Један топ није могао бити извучен, али није ни непријатељу пао шака (остао је непримећен).

Батерија уђе у састав дивизиона на „Кику“ и ту се утврдила.

Ватра престаде на целом фронту и то је дало могућности, да се јединице прикупе, јер се у борбу улазило како је и чим је који батаљон стизао, па како је био мрак и многе старешине беху избачене из строја, то су поједине части биле измешане.

Ноћ 3—4. августа

У току ноћи 3—4. августа, било је само јаког пушкарања; изгледа, да се на обема странама осетила крајња исцрп-

љеност и замор; често у рату противници, као по договору, застану са борбом, да би се одморили и прикупили снаге за још жешће нападе, — тако је било и овог пута.

4-ти август.

У јутру овог дана, 7-ма батерија Моравског артиљеријског пука и хаубичка батерија (обе придодате Комбинованој дивизији), добише наређење, да гађају „Тројанов град“, те да потпомогну напад V прекобројног пука, а једна батерија Шумадишког артиљеријског пука (такође придодата Комбинованој дивизији) и 8-ма батерија Моравског артиљеријског пука да гађају К.449, Ровине (К.372) и Рашуљачу.

Дејство поменутих батерија било је врло успешно и дало сјајне резултате, у пркос јакој ватри хаубица и пољака непријатељевих који засипаху наше батерије.

Садејством ових батерија V-ом прекобројном пуку полази за руком, да заузме јуришем горостасни вис „Тројанов град“, чувени из народних песама и приповедака.

По паду Тројановог града један водник (капета Милан Милосављевић) упућен је са људством да отвори ватру из оног топа, који је остао на „Парлогу“ (К.368); тај топ учинио је врло велике услуге, дејствујући анфиладном ватром на непријатељске трупе у правцу „Рашуљаче“.

Падом „Тројановог града“ омогућен је артиљерији излазак на Цер. Један вод 8-ме батерије био је на „Водицама“, а један на „Парлогу“, а 7-ој батерији (капетан I кл. Драг. Раденковић) наређен ја излазак на Цер.

Тек око поноћи 7-ма батерија пласира се на „Бркинцу“ (положај на Церу) после веома напорног кретања уз стрме падине Цера, где су уз припомоћ пешака возови гурани на рукама опасним литицама.

Како је била ноћ, то су возови газили лешеве и сутрадан приметило се да су точкови кржави.

На „Бркинцу“ батерија је угурана у сам стрељачки строј V-ог прекобројног пука и то на предњој падини, пошто је то био једини положај одакле је батерија могла дејствовати, јер иза тога и са стране била је стара церова шума.

5-ти август

Рано ујутру, 5-ог августа, непријатељска пешадија са „Косаниног града“ отпочела је серију јуриша на „Бркинац.“ Одстојање између непријатеља и нашег стрељачког строја и батерије било је 400 мет.

На тако блиском одстојању непријатељ би се прикупио на задњој падини Косаниног града, заклоњен шумом, и изне-

надно и лудо са дреком помолио би се иза горостасног дрвећа са намером да се баци на нас. Дочекан кишом од зрна и брзом картечном паљбом, распрштао би се и нестајало би га.

То се понављало са невероватним упорством више пута и увек је одбачен са губитцима, који би достигли невероватну цифру, да није било дрвећа у које се забадало зрно и куглица.

У том времену витешки командир, почивши капетан Душан Стојановић, стварао је пакао Аустријанцима на „Великој Глави“ и „Биљевинама.“

Наш 2-ги и 5-ти прекобројни пук јуначки одбијаху јурише бројно силног непријатеља.

Око подне примети се колебање код противника. Наше батерије отворише ватру на непријатељску пешадију расуту у стрељачком строју на „Тробосиљу“, К. 426 и К. 449. Непријатељ на тој страни, згранут дејством батерије са Цера (Бркинца), одступи у неред. Потом се батерије свом силином своје ватре бацише на непријатељске возове и предњаке, који се појавише у „Мионом потоку“, и направи се безмеран хаос: предњаци су летели а не бежали, коњи без јахача, сечење штранги, кола испретурана на све стране — све је то пружало слику паничног бегства изненађеног и збуњеног непријатеља. Паника се пренесе и на непријатељске тобције, који одступише остављајући топове онима који хоће и знају како треба гађати и мрети.

Заостале непријатељске батерије средише своју ватру на опасног противника — батерију на Бркинцу. Батерија је имала тога дана доста губитака: 14 људи и 16 коња, али према броју избачених зрна од стране непријатеља та је цифра сразмерно мала, што се објашњава рђавим руковањем ватре од стране непријатељских артиљеријских официра и неискуством — то им је био почетак ратовања.

6-ти август

У току ноћи од 5/6 августа, командант V-ог прекобројног пука реши се да препадом заузме „Косанин град“. У том циљу одвојен је вод артиљерије, који ће, на рукама гуран, без запреге пратити пешадију и узети учешћа у препаду.

Бог нам је био на руци, страховита грмљавина и пљусак, који настаде, заглушише уши противнику, те није чуо ко трљање и гурање топа.

Први делови пешадије са српским, неодољивим „ура“ пробише се и узлетеше на „Косанин град“. За првом групом следовала је друга, трећа и тако редом. Топ је чинио своје.

Остала три топа у галопу излетеше у свануће на отво-

рен положај, под кишом непријатељске пушчане ватре, и одмах отворише блиску картечну ватру на непријатеља, који је вршио очајне напоре и са великим пожртвовањем трудио се да поврати „Косанин град“.

Топови се претворише у митраљезе, ватра је из њих куљала до усијања цеви, одбијајући избезумљене масе непријатељске.

Резултат борбе је био, да постадосмо господари „Косаниног града“ (кључ положаја).

Блиско дејство нашег шрапнела направило је људску касапницу — ровови пуни лешева у крвавим плавим униформама, раскомађена телеса, разбацани делови тела испред и иза ровова... свуда месо и само месо и крв човека — то је била слика више него грозна, призор, који кочи ум и пред којим стоји тај исти човек нем и запањен...

Растерав непријатељску пешадију, батерија отвори ватру на одступајуће колоне долином Лешнице.

Вод 8-ме батерије доби наређење да изађе на „Рашуљачу“, и кад је њен храбри водник капетан Чед. Ковачевић вршио припрему на „Рашуљачи“, пред излазак вода, једно непријатељско зрно погоди га у слепоочницу и паде један од најдаровитијих младића, за кога зна и памти српска гимназија и Војна Академија.

Зрно олова прекиде мисли великог ума, од којег су професори, старешине и другови очекивали најсјајнија дела.

Наше трупе гониле су непријатеља долином реке Лешнице. Један вод 8-ме батерије био је упућен преко села Милина на Видојевицу, где је стигао 6/7 ноћу, а други вод преко Јадранске Лешнице ка Добрићу.

Непријатељ, да би повратио „Косанин драд“, упути једну колону (здружену од пука пешадије, нешто артиљерије и митраљеза) у правцу „Веселиновог врха“, та колона би разбијена 6-ог по подне и разбеже се.

7-ми август

У зору наша десна колона наступала је са две батерије у правцу Видојевице. Три непријатељске батерије, пласиране с. з. од села Десића, гађале су наше трупе које су наступале ка с. Десићу и селу Милошевцу. Један од наших командира батерија (капетан Раденковић) уочи их и отвори бочну ватру на њих; прегледност са Цера била је изврсна, наша батерија тукла их је у теме, непријатељ покида запрежнице и баци се у бегство.

Пораз противника на целом битачном фронту био је потпун.

Код леве колоне, која је гонила долином Лешнице, десио се један трагичан случај, при чијој помисли увек ће нам се срце парати болом.

Непријатељ разбијен и растројен одступао је без везе, сваки у правцу који је сам себи дао. Тиме се објашњава што је један вод непријатељске пешадије залутао и крио се по кукурузу и забранима Јадранске Љешнице. Кроз село поред цркве води пут, којим је прошао скоро цео VI прекобројни пук исте ноћи. Командир 8-ме батерије капетан I. кл. Душан Стојановић са 2 топа и 2 каре имао је такође проћи тим путем поред цркве; он га је прошао, али његов официр-извиђач врати се и јави му, да је код Добрића наишао на непријатељску комору, значи, да терен још није био рашчишћен од непријатеља за пролаз артиљерије. Стога капетан Стојановић нареди, да се батерија окрене на лево круг, како би сачекала пешадију и са њом кренула даље. Кад је овај вод био баш према цркви, спазише како један аустријски наредник изиђе на друм; писну у пиштаљку, и на тај знак и с једне и друге стране друма запрашташе пушке и полетеше бомбе.

Наши су имали присебности и куражи: скидоше један топ с предњака и стигоше да избаце свега 4 метка (на картеч). За то време непријатељ је успео да побије скоро сву послугу и старешине тог несрећног вода артиљерије. Једно зрно погоди капетана Стојановића, он се наслони на кару и само изговори: „спасавајте се, ако можете“ и паде мртав.

Зверови су учинили оно, што чини само подлац и кукавица у немоћној пакости, изболи су и унаказили тело командира-јунака и његових ваљаних војника. Чак ни стоку нису поштедели и на њој су искалили свој гнев: боли су већ изгинуле коње, секли прибор и ломили делове оруђа.

Сем командира погинуло је на том месту 25 војника и 33 коња; рањено је 8 подофицира и војника.

Наше победоносне трупе стоструко су осветиле погибију ових јунака.

Непријатељ, до ноге потучен, грабио је пут Дрине остављајући за собом: топове, митраљезе, болницу, возове и сву спрему као и хиљаде заробљеника.

Његов слом био је сраман и страшан, а по називу армија („казнена експедиција“) још и смешан.

Артиљеријски мајор,
Јеврем П. Топаловић.

ПРЕШНИ ОРГАНИЗАЦИЈСКИ ЗАДАТЦИ У ВОЈНОМ САНИТЕТУ

I

Реформа наставе у војном санитету.

Ако бацимо један поглед на санитетску историју прошлог рата, пада у очи да је пре рата учињено врло мало за пред-охрану болести, дакле, да је организација превентивне медицине била на врло ниском ступњу.

Но не само да је у војсци организација превентивне медицине била на ниском ступњу, она је тако исто била на ниском ступњу и у цивилном санитету. За доказ да наведемо само факат, да ми у Србији нисмо имали ни у војсци ни у цивили ни један хигијенско-бактериолошки институт, који би се старао о извођењу организације превентивне медицине, о практичној примени хигијенских учења, о организацији практичне наставе код разних слојева друштвених, о систематском старању о извођењу мера предохране противу заразних болести и најпосле о увођењу модерних метода хигијенског и бактериолошког испитивања као и о самоме испитивању.

Далеко би нас одвело ако бисмо хтели испитивати узроке таквог стања, те нисмо имали ничега сличног, док су у другим околним културним државама у исто време организовани такви заводи и успешно дејствовали. Но на жалост ни сада, након две и по године по ослобођењу, немамо ни једног тако великог завода и ако смо га ми у војсци имали у миниатури у Солуну у 1917 и 1918. као и у почетку ослобођења у Београду при војној болници крајем 1918 и у 1919. год.

И ако би организација таквог једног завода у војсци у знатној мери олакшала да се изведе реформа санитетске наставе у извесном правцу, опет ту реорганизацију наставе треба извести што пре за лекарски персонал, у вези са универзитетом и оснивањем школа санитетских за остали персонал у обиму саме војске.

Ми ћемо за сада разматрати наставу за лекарски и остали персонал из резерве, како би се они рационалном наставом могли потпуно спремити и искористити као стручан персонал за време служења у кадру, резерви и у рату.

У првом одељку разматраћемо само наставу за лекарски персонал.

А) *Извођење наставе код лекарског персонала.*

Као што је познато, према нашим прописима медецинари односно лекари, способни за личну службу у кадру, имају одслужити годину дана у кадру, ако положи испит за резерв. санит. поручника, а 14 месеци ако не положи испит.

Највише њих ступало је у кадар са докторском дипломом, дакле као свршени лекари и одслуживали су обично годину дана са полагањем испита на крају године за санит. поручника. Одслуживали су у болницама, да би им се рачунала та година као година практичног вежбања у болници, те с тим да би стекли право на указ при ступању у државну службу и добијали право на приватну праксу. Пошто су досада сви студирали на страним универзитетима, то нису студирали никакве предмете, који се односе на специјалну војну медецину.

Са оснивањем наших факултета медецинских, а с обзиром на то што наш санитет нема ни једну специјалну војно-санитетску школу, питање се самим собом поставља: да ли се не би могло време проведено за студирање на универзитету искористити и за студирање неких војно-медецинских предмета.

Има неколико медецинских предмета који носе војно-медецински карактер, а који се или делимично предају на универзитетима или се никако не предају.

1.

Од предмета, који се понегде предају као необавезни предмет да споменемо *ратну хирургију*. Она се од нормалне хирургије разликује у томе, што је поглавито хирургија повреда и то извесне врсте повреда — највише повреда ватреним оружјем а много мање неватреним. Сем тога она је у многоме хирургија покретних установа, хирургија чергара, номада. То што је специфично за ратну хирургију, не учи се у нормалној или се само олако додирује. Ратна хирургија се предавала као необавезан предмет на појединим факултетима у страним земљама, те је потпуно основано да се она предаје и на нашим факултетима и то толико пре, што живимо на земљишту вулканском и превртљивом у погледу формација држава и образовања, консолидовања и хомогенизовања народности, те ће и ратови бити чешћи, него у крајевима земље где је то већ сређено.

Са овим предавањима не мисли се да се створе велики ратни хирурзи. Дobar мирнодопски хирург биће и добар ратни хирург. Стварање хирурга, као практичара, бива у клиникама

и болницама, практичним радом и службом. Стога се овим предавањима циља, да се већина лекара, који би доцније служили у јединицама у рату, упозна са практичним лечењем рана, прелома, у опште са трауматичном и номадском хирургијом, хирургијом покретних установа, као н. пр. спремањем рањеника за пренос, импровизацијом средстава, најнужнијом интервенцијом и т. д.

2.

У последње доба а нарочито у Великом Рату, формирала се једна, скоро нова, дисциплина која се ослања на велике тековине последњег времена у бактериологији и хигијени. То је примењена хигијена у рату — санитација у рату, како су је назвали Енглези.

Она стоји у односу на хигијену као практична вештина наспрам науке. Док хигијена тражи и поставља опште, непроменљиве законе, дотле санитација говори о практичним мерама и начинима према специјалним приликама.

Код нас се санитација, као скуп мера за предохрану од болести, у најширем смислу те речи, изводила највише на Солунском фронту са више или мање успеха. Са том примењеном хигијеном није био раније темељније упознат највећи број наших лекара, па ни од оних који су слушали систематску хигијену на универзитету а ни од оних наших лекара који су полагали испит за чин санит. мајора. Настава нормалне хигијене на факултету кретала се другим правцима и у опште била је и сувише кратка, да би обухватила санитацију мирног доба а најмање ратну—опет у главном номадску—санитацију. Испитни програм из војне хигијене за чин мајора кретао се опет у правцима нормалне хигијене, скоро без икаквог обзира на практичне мере, методе, средства, направе и т. д. за махом покретни—номадски—карактер у рату војних установа и војске уопште.

Ако бацимо само један поглед на ратну санитацију, како је схвагио и израдио пуковник Lelean (Лелин), видимо, да се она бави свима деловима хигијене, који се тичу војника и војске, али увек са практичног гледишта а излажући практичне методе у мировању и покрету, чиме се махом не бави нормална хигијена. Биће од интереса да наведемо поједине одељке: физичка способност за рат; противу-тифусно пелцовање, где се дотиче и имунитета и постигнутих резултата; маршевање, где се дотиче и кувања хране на маршу као и снабдевања са водом и старања о обући и ногама; побољевање у рату, утицај општих хигијенских мера на проценат побољевања и умирања, дотиче се уз то и специјалних мера односно колере, врућице,

клицоноша, дезинфекције у рату, где помиње и „српско буре“ и т. д.; одељак о улози инсеката у рату нарочито је детаљно израђен, готово нигде на другом месту не може се наћи толико факата о инсектима изложених на концизан начин; детаљно се излажу мере утамањивања мува, њихов однос са ђубретом а нарочито коњским и нужницима и мере за предохрану; нај-после и утамањивање пацова у вези са бувом и преносом куге. Један је одељак посвећен медицинској организацији, администрацији и дужностима у рату. Ту су детаљно описане и методе актуалног и важног питања о утамањивању вашију. Даљи је одељак о уклањању измета и нечистоће у опште. Ту су обухваћене све методе практичног уклањања измета и нечистоће у опште, закопавање, спаљивање и направе за то; направе за уклањање мокраће и у опште запрљане воде; ту су изложене мере у зони операција у рововима као и у логорима и т. д. Врло је важан одељак о новинама у санитацији у Вел. Рату; ту су махом изложене направе и начини са сликама; тако, уклањање мокраће помоћу покривених јама; нужници осигурани од уласка мува у јаму; направе за осигурање од мува уопште код свих система уклањања измета; платформа — под за смештај коњског ђубрета у циљу спречавања мувиних ларви да се развијају, даље разни облици спаљивача преносних и сталних; врсте направа (хваталице) за скупљање масти из кухињских отпадака; импровизација купалишта са прскањем, импровизација обичних купалишта, направа за утамањивање вашију, импровизовање пољске кујне, импровизација сандука за одржање топлих и хладних јела и т. д. Последњи одељак тиче се воде и снабдевања водом; ту је обухваћено испитивање воде и пречишћавање воде помоћу филтровања, хемијски, кувањем и т. д.

Кад се баца поглед на програм, види се да је ту обухваћено све што нам је до сада недостајало и што смо практично ретко и делимично изводили.

Из предњег програма излази, да је ова наука веома потребна санитетским официрима, како активним тако и резервним, и то не само за рат већ и за мирно доба. Та је наука веома потребна и лекарима по унутрашњости и селима за цивилну службу, јер се у њој упознају са многим практичним направама и методима примењене хигијене. У опште са њеним увођењем подићи ће се ступањ знања и умења у примењеној хигијени. Но не само лекарима, она је потребна и другом санитетском персоналу, административном у санитетским јединицама и установама и трупима, као и болничким подофицирима. Уз санитацију могла би се додати и епидемиологија у војсци и рату. Она би третирала поглавито епидемије у рату, њихов карактер и мере за сузбијање. Како је општа епи-

демиологија предмет који ће се предавати пре војних предмета, то би онда требало да буде кратка и као додатак примењеној хигијени у рату.

Ми смо се нарочито дуже задржали на санитацији, да би био јаснији њен значај не само за санитетске официре већ и за официре и команданте уопште.

3.

Трећи предмет, који треба да буде наставни предмет, јесте *ратна санитетска служба*.

Познавање ратне санитетске службе потребно је свакоме лекару војноме, активном и резервном. Они лекари, који нису учествовали у рату, тешко без студирања могу себи представити праву слику и прави карактер рата, а тако исто немогућно им је лако се оријентовати и наћи у ратним приликама без претходног упознавања са ратом у мирно доба. Тако исто санитетски официр не може, без претходног упознавања, знати кад су му које дужности одређене, као и начин њиховог вршења.

За све ово, поред поменуте две дисциплине: ратне хирургије и санитације у рату, обавештава га ратна санитетска служба. Она је управо кључ свих, у првом реду војничких, знања о рату и у рату, те је њено познавање неопходно санитетским официрима активним и резервним. Њеним увођењем као предмет на медицинском факултету допуњује се знање, способност и употреба за рат санитетских официра.

Систематичним излагањем начела ратне санитетске службе сам ће предмет добити у прегледности и заокругљености, а изабрани наставници на универзитету свакојако ће у знатној мери утицати да се њени прописи добро израде и да се за наредни рат у опште израде. Као што је познато, ми до сада нисмо имали пропис ратне санитетске службе, већ смо имали два нацрта, који су били условно обавезни. Један старији је издао пуковник Др. Мих. Марковић, као начелник, а други је израђен за време начелниковања пук. Др. Сондермајера; овај последњи је био упут за рад санитета у Вел. Рату. Наравно на основу досадањег великог искуства у нашем седмогодишњем рату, на основу измењене формације и на основу донекле измењених услова у борби има да се утврде начела ратне санитетске службе и да се изради нов пропис, што је у осталом од стране војног санитета и покренуто.

Ради разумевања ратне санитетске службе потребно је претходно познавати и санитетску организацију у основу, као и организацију војске у опште у најгрубљим цртама.

И ако је то укратко и један одељак санитације, није на

одмет да организација војске у најгрубљим цртама буде и саставни, управо уводни, део ратне санитетске службе.

Као специфична ратна појава је и тровање гасовима у маси. Појединачна тровања, хронична и прешна, дешавају се у миру мање више појединачно у фабрикама са отровима и лековима, при преради метала и т. д., али са толико разноврсних гасова и у маси готово никако.

Због тога је потребна нарочита студија тих гасова од стране војног санитета, њиховог дејства и мера предохране од њих. Ако би настава војне медицине обухватила и тровање са гасовима, онда би тај одељак требало додати ратној санитетској служби, у толико пре што се ратна санитетска служба дотиче и појединих одељака ратне хирургије и санитације.

За практично упознавање са ратном санитетском службом и за њено практично примењивање служи и санитетска тактика. Она практично решава на карти задатак, у колико се то може решавати на основу података, што их даје карта. И ако је санитетска тактика, као примењена ратна служба, потребна за све санитетске официре а нарочито за више положаје у санитету војном, ипак је прерано да и тај предмет уђе у програм наставе за медицинаре. Са њом треба да се лекари најраније упознаду за време служења у кадру.

4.

Познавањем та три предмета лекар се оспособљава да у случају рата може бити употребљен као одличан санитетски официр. Но и у миру у војсци његова је употреба знатно проширена, јер се он на тај начин раније упознао са многим специјалним војно санитетским предметима.

Одбор за утврђивање и изједначење програма наставе за медицинске факултете у краљевини С. Х. С., који је радио у јулу месецу т. год. у Загребу, усвојио је предњи програм највећим делом, како га је потписати у споразуму са начелником санитета и другим војним лекарима изнео на решавање.

Рекао сам највећим делом. Што се тиче ратне хирургије и ратне службе није било никаквих важнијих измена; једино је око санитације у рату вођена детаљнија дискусија. Професор Батут је заступао гледиште да треба предавати војну хигијену а не примењену хигијену у рату: санитацију у рату.

Наше је гледиште, да треба медицинари да се упознаду са санитацијом онако, како је то изнео и схватио енгл. пуков. Lelean у своме делу „Sanitation in war“, (санитација у рату) 3. изд. 1919. год. Многи од нас су учили војну хигијену и полагали из ње испит, па смо је опет недовољно примењивали, не знајући практичну хигијенску вештину—санитацију. Да напо-

менемо само рад санитета у 1914. и 1915. год., када нисмо умели импровизовати дезинфекционе апарате, те нисмо умели у велико и на практичан начин код трупа уопште а напосе у првој линији да очистимо трупу од вашију све док нам није енглеска мисија пуковника Хангера показала, како се лако и практично могу израдити добри дезинфекциони апарати од обичног бурета. Оно што смо видели од школа по Енглеској за лекаре и за нижи санитарски персонал као и обим и врсте предавања из хигијене, где се санитација предаје са практичним вежбама и демонстрацијама на моделима, наводи нас да инсистирамо да се предаје медицинарима само санитација, јер су нормалну хигијену — а она се у многоне поклапа са војном хигијеном—дужни слушати као обавезан предмет и полагати је пре санитације.

Да се опет вратимо на разлику између хигијене и санитације. Док је хигијена наука о одржавању доброг здравља, дотле је санитација у рату практична примена хигијенских закона на војску а према разноликим условима у којима се она налази. Хигијена испитује и утврђује непроменљиве законе а санитација их примењује у конкретним случајевима.

Због тога је потребно да предавања о хигијенским законима слушају медицинари у општој хигијени, а да се остави примена хигијене на војску у рату и у миру наставницима санитације

Наравно, да ће много зависити и од наставника, у ком ће правцу предавати ту хигијену.

Како је војна санитација нарочито изврсно израђена на енглеском језику и како има тамо више школа, које предају и санитацију поред осталог, то смо мишљења да је потребно послати једног или више наших војних лекара, по могућству од оних који су се детаљније бавили хигијеном или оне који хоће да постану војни лекари и да се баве поглавито хигијеном, да специјално изуче војну санитацију и њену наставу.

И ако је Француз први утврдио неспорно да је ваш главни а можда и једини преносилац пегавца, опет су нам Французи за његово сузбијање послали само сумпор за дезинфекцију и лекаре који нису стајали у вези међу собом, нису у погледу правца рада били организовани, док су Енглези послали организовану и опремљену мисију и показали како се практично организује борба против пегавца са практичним средствима, као на пр. дезинфекционим буретом, дезинфекционим возовима, станицама и т. д.

У томе се кораку огледа преимућство Енглеза у погледу практичне организације над осталима.

Пошто има један део медицинара, који неће по својој

телесној способности служити лично кадар и пошто има знатан број медицинара женскиња, а биће можда доцније и страних поданика медицинара, то је појмљиво да поменути предмети неће моћи бити обавезни већ условни.

Предвиђа се и та могућност од стране факултета, да у почетку можда неће бити довољно наставних снага за све факултете, те се тражи да се ти предмети слушају у последњим семестрима, како би медицинари могли прелазити на други универзитет, кад не би на своме могли слушати те предмете. То је врло добра ствар, јер би допринела поред осталог у знатној мери узајамном упознавању, изједначавању менталитета и т. д....

Тако ће се са увођењем наставе војно-медицинских предмета на факултету учинити велики корак за спрему будућих санитетских официра активних и резервних.

То је један од највећих корака у војном санитету за организовање специфичне војно-санитетске наставе а с тим и спреме и готовости санитетских официра како активних тако и резервних за мир и рат.

5.

Пошто ће поменути предмети бити необавезни а испитивани ће бити само они студенти, који се буду хтели подврћи испитима, то је очигледно да за већину медицинара, који су вредни и који ће морати одслужити свој рок у војсци, треба учинити слушање тих предмета примамљивим, дајући им по свршеном испиту многе олакшице и поправљајући њихов социјални положај у војсци још за време служења у кадру.

Суштина је ствари да су лекари, који су положили поменуте испите, потпуно оспособљени за службу санитетских официра и пре ступања на одслужење рока у кадру. Преми томе они треба да ступају у војску као санитетски официри најнижег чина, дакле као санитетски потпоручници. У првом и другом Српско-турском рату у 1876/7 и 8. и Бугарском од 1885. год. медицинари су произвођени одмах за санитетске поручнике, у доцнијим ратовима били су худе среће. Док су њихови исписници прости болничари, који су терали каријеру у војсци, постајали официри и дотерали до чина капетана, дотле су ови са врло малим изузетком највише дотерали до наредника. Интереси службе захтевају да се спрема и вредноћа награди, те је према томе минимум захтева да се свршени лекари са положеним испитима из војно санитетских предмета производе при ступању у кадар у чин потпоручника. Ово у толико пре што и њихови другови, који свршавају нижу војну школу—

академију и који мање времена проведу на студијама, постају потпоручници у почетку службовања.

Произвођењем у чин потпоручника лекар постиже социјални положај који му по праву, као интелектуалцу са војном спремом, и припада. Он ће се моћи у кадру као и у рату употребити много боље но свршени лекар без војне спреме, и према томе и отаџбина је дужна да га фаворизира. Олакшице биле би у томе, што би се бар једном делу могло оставити да бирају одељење на ком би желели да раде и т. д. за време служења годишњег рока.

Но положени испит треба да утиче поред осталог и на брзину аванзовања у даљем служењу, било као активни или као резервни официр.

Пошто до сада у нашој земљи нису постојали медицински факултети нити је извођена војно-санитетска настава на њима, то је сасвим разумљиво што о томе нема никаквих одредаба ни у закону о устројству војске нити у другим уредбама и правилима.

При првој измени закона и других уредаба ваља унети поменуте одредбе, иначе би целокупна организација наставе без тога била штура и безуспешна.

6.

По чл. 119. Устава краљевине С. Х. С. војна је обавеза општа. Дакле према томе увек ће остати известан број лекара и медицинара, који ће ступати у кадар без положених војно-санитетских предмета.

Шта би требало с њима радити? По досадањим одредбама они ступају у армијске и дивизијске болнице на одслужење свога рока. За то се време поред редовне службе спремају и који желе полажу испит за чин резервног санит. поручника.

Питање је, да ли треба остати при томе досадањем систему или при једној или више армија организовати лекарске школе, те би ти лекари, који нису полагали испите из војно-санитетских предмета, слушали систематска предавања из поменутих предмета, са допуном још неколико предмета.

Ти предмети би били основи организације и формације војске са законским и правилским одредбама; ту долазе и основи судске и дисциплинске организације са законским и правилским одредбама; даље основи администрације војске у миру и рату а нарочито санитетских јединица и установа са правилским и законским одредбама.

Ратна санитетска тактика са читањем карата.

Ова би настава била обавезна—принудна и полагање испита такође обавезно. По успешном полагању испита из свих поме-

нутих предмета ти лекари и медицинари треба да се изједначе у правима са онима, који су главну групу војно-санитетских предмета полагали још на универзитету. Наравно да би њих требало, према досадањим правилским одредбама, произвести на крају кадровске године у чин резервног поручника.

На овај би се начин добио велики кадар спремних санитетских официра, јер би највећи део овакових лекара а можда и медицинара изишао из кадра као санит. поручник, коме су заиста познате све гране војно санитетске струке.

Општи ниво знања и умења тих генерација био би на знатно већој висини но досадањи.

Ван сваке сумње, потребне би биле и доцније студије за активне и редовне санит. официре као изванредна серија предавања приликом осталих продужних курсева на медиц. факултетима или можда и академијама за лекаре; учествовање у маневрима и при том решавања и санитетских тактичких задатака у вези са решавањем тактичких задатака команда; спрема за полагање и полагање испита за чин мајора; специјалне студије и служба на одељењима великих војних болница, клиника универзитетских и војно санитетским институтима; можда би било потребно при томе организовати течаје за мајорске приправнике у специјалној војно-санитетској школи и т. д. Све су то ствари, у чије детаље писац не жели улазити, само их напомиње као могућности за продужно образовање санитетских официра.

7.

Још се једно питање само собом поставља. Пошто су санитетски потпоручници поједине делове војно-санитетских предмета само овлаш додиривали при својим универзитетским студијама војне медицине, то је питање: да ли они за време служења од године дана треба да се упознаду са тим предметима детаљније а неке нове да почну студирати. Друго је питање: да ли треба у нарочитој школи до то студирају. Пошто се они имају употребити за време служења у војсци на разним положајима, то их не треба сконцентровати по појединим школама и то у толико пре, што је њима лако да се упознаду у сваком гарнизону са тим предметима, који су им деломично познати. Ти би предмети били: 1) Основи организације и формације војске са законским и правилским одредбама. Ти би основи обухватили и основе судске и дисциплинске организације и конкретне одредбе наших закона и правила; 2) Основи администрације војске у миру и рату, а нарочито санитетских јединица и установа са законским и правилским одредбама.

Трећи би предмет био санитетска тактика са читањем ка-

рата. О овоме предмету се може водити спор, да ли је прерано наметнути младим лекарима и ту обавезу да се упознају и решавају санитарске задатке бар на картама. Но како је решавање тих задатака управо примењена ратна служба на конкретне случајеве, то се може допустити, да и то уђе у програм; увек, наравно, само основи санитарске тактике. Спремање из тога предмета неће пасти јако тешко младим лекарима кад буде израђена која санитарска тактика и ако узму старије школоване искусне официре у помоћ.

Свакако детаљнија студија тактике санитарске мора да падне у задатак вишим санитарским официрима, да уђе у програм за испит за чин санитарског мајора.

Оваквим школовањем, у времену одређеном данашњим законима и прописима, моћи ће се рационалном организацијом наставе спремити велики спреман кадар будућих санитарских официра, како активних тако и резервних, који ће бити на висини знања и умења. Овакова настава даће им најсолиднију основу за даље зидање у првом реду активним санитарским официрима а не мање резервним, који ће се употребити у оперативном делу војске.

Држим да ће се меродавни у Министарству Војном и Морнарице сложити са мном у овом излагању и то у толико пре, што је оно у главним цртама израз схватања санитарског официрског кора.

Но и ту има једно али. Ако се меродавни сложе са овим излагањем, они морају извући и консенквенцију и почети са образовањем школа. На школе при факултетима министарство не може утицати, пошто су универзитети аутономна тела. Али их војска може потпомоћи тиме, што ће им ставити просторије за наставу, где треба образовати и институте и музеје; даље их потпомоћи са библиотеком и т. д.

Приликом образовања једне или више школа при неким армијским болницама треба наставном персоналу олакшати редовну службу; треба интензивно потпомоћи образовање института, музеја, и најпосле наставнике треба хонорисати онако, како их хонорише Министарство Здравља или бар Војна Академија.

Поступно се, међу санитарским официрима поглавито, мора да изради наставни персонал, који ће се на крају крајева по потреби ослободити друге службе и тако ће се потпуно у даљој а можда и далекој будућности образовати војно медицине академија, која би била наставни и наставнички центар за војну медицину.

Пук. D-г Чед. Ђурђевић.

ОДЛОМАК ИЗ ЛУДЕНДОРФОВИХ „РАТНИХ УСПОМЕНА“

— Са једном картом у прилогу II —

Таненберг

Писма ђенерала фон Молтке-а и ђенерала фон Штајна, који ме позиваху у Врховну Команду у Кобленц и који ми јављаху да сам одређен за начелника штаба 8. армије у Источној Прусској, добио сам 22. августа у 9 часова изјутра у штабу 2. армије, на пола пута између Вавра и Намира. Писмо ми је предао капетан фон Рошов.

Ђенерал фон Молтке писао је: „Једна нова и тешка мисија поверена вам је, можда још много тежа него заузеће Лијежа..... Ја не познајем никога, у кога бих имао поверења тако потпуног, као у вас. Може бити ви ћете још спасти ситуацију на истоку. Не замерите ми што сам вас позвао са места, где предстоји, може бити, решавајућа ситуација. Треба да учините ову жртву за отаџбину. Цар исто тако има поверења у вас. Природно, да ви не можете бити одговорни за оно што се десило. Али ваша ће енергија доћи да поправи оно сада непоправимо. Примите дакле ово наименовање, најчасније које може добити један војник. Мислим да ћете оправдати поверење, које се има у вас.“

Ђенерал фон Штајн, помоћник начелника штаба Врх. Команде и доцније министар војни, завршаваше своје писмо овим речима: „Ви треба дакле да идете. Државни обзири то захтевају. То је један тежак посао, али ви ћете у њему успети.“

Сазнадох још од капетана фон Рошова, да је ђенерал фон Хинденбург имао бити одређен за команданта, али се не зна да ли је са тим свршено и да ли је он на то пристао.

Поносио сам се због свога новог задатка и поверења, које су ми писма изражавала. Био сам одушевљен због помисли, да могу у најтежој ситуацији и на решавајућем месту бити од користи своме цару, својој војсци и својој отаџбини. Љубав према отаџбини и верност краљу, као и свесност о дужности, да сваки има да живи за породицу и за државу, то ми је наслеђе, које ми је завештано у родитељској кући.

Моји родитељи не беху богати. Поштење у раду није им донело велико богатство. У великој економији и скромности водили смо уредан и срећан домаћи живот. Моји су родитељи имали само једну мисао: одгајити своје шесторо деце. Нека и овде они нађу израз моје захвалности.

Као млад официр био сам дужан да радим, да бих себи стекао частан положај. Моја нада у живот била је зато недостижна. У Весену, Виљемсхафену и Килу ја сам провео највећи део времена у својој скромној поручничкој соби, читајући ратну и општу историју и географију. Моја школска знања се развијаху. Постао сам поносан својом отаџбином и њеним великим људима. Код Бизмарка, оно што ја поштовах изнад свега, беше чврстина његовог карактера и јачина његовог стрпљења. Дело које је извршила наша династија за њену Пруску — Немачку, имао сам јасно пред очима. Верност са којом сам јој се заклео, претвори се у један дубок осећај пожртвовања. Битну важност наше војске и наше флоте за сигурност Немачке, која је увек била бојно поље европско, стављао сам на прво место, у колико сам дубље студирао историју. Гледајући око себе видео сам у исто време величину и важност посла, који је у миру извршила наша отаџбина за цивилизацију и хуманост.

Било је године 1904. када сам био одређен на службу у оперативну секцију Главног Генералштаба, када је у ствари почео мој рад за војску. Он је на моје заузимање завршен кредитом од једне милијарде.

За дуго време по ратном распореду водио сам се као шеф оперативног бироа Врх. Команде. Ово звање, наравно, било је престало, када сам доцније одређен за команданта пука у Диселдорфу. Оно је припало моме замењенику у Гл. Генералштабу. Мој ратни распоред, као први помоћник начелника штаба 2. армије, интересантно беше ми се појавио због Лијежа, мада није за мене имао какву нарочиту драж.

Под вођством генерала фон Молтке-а учествовао сам у многобројним генералштабним путовањима, која су ми дала прилику да видим шта значи велики рат. Мој нови положај нуђаше ми прилику да покажем, да ли бих умео макар и у ужем обиму остварити идеје првог помоћника Начелника Гл. Генералштаба генерала фон Шлифена. Један војник шта има друго од рата да очекује? Дубоко сам жалио, што ми овај положај беше поверен у критичном моменту за моју отаџбину.

Цело моје унутрашње биће и моја немачка душа даваху ми храброст за рад.

Четврт часа доцније био сам у аутомобилу да се кренем за Кобленц. Прошао сам кроз Вавр. Прошлого дана видео сам

ову пријатну варош, која је сада била у пламену. Овде је грађанство узело учешћа у борби. Тако се растадох са Белгијом.

У 6 часова увече бејаш у Кобленцу. Представих се ђенералу фон Молтке-у, који ми изгледаше заморен. Сазнао сам каква је била ситуација на истоку. 8. армија беше нападнута 20. августа код Гумбинена од Њеменске армије, којом је командовао Рененкампф.

И поред неколико успешних напредовања у почетку, офанзива није донела решавајући успех. Требало је борби дати други карактер. Армија се у том тренутку налазила у пуном повлачењу између Мазурских језера и Прегела. Она се била повукла на запад с оне страну Ангерапа и северно од Прегела иза Дајме, предње одбранбене линије тврђаве Кенигсберг. I корпус имао је бити пребачен жељезницом од жељезничких станица западно од Инстербурга до Гослерсхаузена, на расположење армији и трећа дивизија од Ангерапа до Аленштајн — Хохенштајна за појачање XX корпуса.

Слабо утврђена линија језера Николајкен — Лецен беше у нашим рукама. Непријатељ јој беше пришао само са осредњим снагама.

Командант XX корпуса ђенерал фон Шолц командоваше према јужној граници Источне Пруске. Он је концентрисао своје дивизије, 70. бригаду ландвера и делове гарнизона Торна и осталих тврђава у Висли, у пределу Гилденбурга и на запад где му је корпус водио без прекида борбу са руском Наревском армијом, којом командоваше ђенерал Самсонов. Он је био врло јако притешњен.

Требало је рачунати на продужење напредовања обеју непријатељских армија са обе стране баријере језера. Венерал фон Молтке ми рече, да 8. армија има намеру да евакуише територију западно од Висле. Једино би тврђаве имале да чувају своје гарнизоне и да се бране. 8. армија би се без икакве сумње решила на ову одлуку; с обзиром на помисао, ако би на западу било ускоро добивено повољно решење, оно би дозволило да се упуте појачања, да понова заузму Источну Пруску и да туку непријатеља на нашој територији.

Оперисање на овај начин често би било крунисано успехом на курсевима ратних игара, којима је руководио ђенерал фон Шлифен. Ако би се одлука на западу убрзо донела, 8. армија могла би се радовати да буде резервисана за доцније борбе. Али такво решење није одговарало стварностима рата, нити огромној одговорности да се на себе прими уступање непријатељу једног дела немачке територије. Овај светски рат понова је ставио до знања хуманости, какве патње треба да сноси једна освојена земља и ако је рат вођен на најхуманији начин.

По директиви, која је била дата да покрети буду по њој изведени, повлачење иза Вистуле довело би до пораза. Ми не би могли држати линију Висле према надмоћним руским снагама и још мање не бисмо могли бити у стању доћи у помоћ аустро-угарској војсци у току месеца септембра. Настао би пораз ове војске. Ситуација таква, какву затекох, беше заиста врло тешка, али је имало још могућности да се из ње изиђе.

На мој захтев одмах је послато наређење на исток, да се заустави повлачење главнине 8. армије, које је наређено 23. августа. I резервни корпус, XVII корпус и главна резерва тврђаве Кенигсберга имали су да остану где су. I корпус није имао бити истоварен у Гослерсхаузену, већ ближе ђенералу фон Шолцу у пределу Дајч-Ејлау. Све трупе које још бежу на расположењу у гарнизонима Торну, Кулму, Грауденцу и Мариенбургу имале су бити пребачене према Страсбургу и Лаутенбургу. Ови су се гарнизони састојали једино из редова ландвера и ландштурма. Тако се стварала у југозападном делу Источне Пруске једна јака армијска група. Са овом групом могло би се напасти, за време док би северна група настављала да се туче у повлачењу у правцу југо-запада, или би била доведена сасвим на југ да води борбу са Наревском. Оно што би се имало урадити, имало је само одмах да се реши. Без нове битке Руси се одавде не могу удаљити. Инстинктивно морао је доћи на идеју сваки ђенералштабни официр, да искористи одвојеност обеју непријатељских армија.

Ја се представих исто тако Њ. В. цару. Њ. В. било је забринуту. Оно је говорило о тешкоћи ситуације на истоку и изражаваше своје дубоко жаљење, што види један део немачке отаџбине изложен инвазији. Оно је мислило на тешке последице због овога. Цар ми даде орден „за заслуге“, којим сам био одликован за рад код Лијежа и честита ми. Целога мога живота остаће ми ово као једна горда и тужна успомена.

У 9 часова увече попео сам се на специјалан воз, из Колоње, који је имао да ме однесе на исток.

На мало времена пре одласка бејах обавештен да је ђенерал фон Хинденбург примио звање команданта и да је се имао попети у воз у Хановеру у 4 часа изјутра. У Хановеру ђенерал је био на станици. Ја му се представих. Сада смо се видели први пут. Сва противна тврђења о њему само су приче.

У неколико речи изложих му ситуацију, а затим се одмарасмо.

23. августа у два часа по подне стигосмо у Мариенбург, где нас је штаб очекивао. Ситуација се беше изменила, одустало се од одступања иза Висле. Зато је морао да се у први мах

одржи у својим рукама Пасарж. Генерал Гринерт, први помоћник командантов, и потпуковник Хофман имали су ово да припреме.

Наш дочек у Мариенбургу био је најхладнији. Изгледало ми је као да сам у другом свету: од Лијежа и од брзог наступања на западу ја се нађох премештен у ову атмосферу забринутости. Али све је се брзо изменило. Поврати се поверење. Заједнички живог у штабу постаде онакав, како сам га раније описао.

II

Мајор Валдивна, одличан шпански војни изасланик за време рата, питао ме је у октобру 1914. г. приликом његове посете у Позену, да ли је битка код Таненберга била вођена по једном израније сређеном плану. Одговорио сам му да није. Он се беше задивио. Многи људи, па и он, то вероваху.

Једна концентрација може и мора бити припремљена из раније. Битке у позициском рату захтевају такође и припрему. У покретном рату и у битци покретног рата претпоставке које командант мора да има пред очима, нижу се једна за другом брзо. Треба бити свестан сазнања: да је војнички занат вештина.

Идеја водиља битке модификовала је се постепено у своје детаље у времену од 24. до 26. августа. Главно је питање било знати, да ли би заиста било могуће одвојити I резервни корпус и XVII корпус од армије Рененкампове, да би њих сјединили са осталим деловима 8. армије и задали ударац Наревској армији. Ово је једино зависило од Рененкампа. Кад би он умео да искористи свој успех код Гумбинена и кад би брзо наступао, ово би било немогуће. Остало би само дакле да се доведе I резервни корпус и XVII корпус више југозападно од Вормдита, за време док би друга група 8. армије задржавала Наревску армију и довела је у прилику, да у згодном часу претрпи пораз. Пасивна одбрана на линији иоточно од Висле, могла је бити исто тако страшна као нешто најгоре.

Мало по мало примећивало се, да је Рененкамп врло споро напредовао. Због тога су се два корпуса, који су се повлачили тек за линију Бартенштајн—Гердауен, могли бити мало по мало повијени сасвим према југу на Бишофсбург—Најденбург. У исти мах, под заштитом I. коњичке дивизије и I резервног корпуса, пребачен је XVII корпус преко Шипенбајла на Бишофштајн према југу. Пошто се увукао из I резервног корпуса и пошто се кретао из Бишофштајна на Бишофсбург, I корпус у свом обрту наступао је на југ у правцу Зеебурга обилазећи Шипенбајл. Борбену линију према Рененкампу држала је само I. коњичка дивизија према Шипенбајлу и јужно. Њена прва бригада добила је још 26. августа

наређење, да изврши покрет преко Розела на Сенсбург. Од 27. августа биле су само две коњичке бригаде између Мазурских језера и Прегела према 24 јаким пешадиским дивизија и више коњичких дивизија Рененкампове армије. Баријера језера била је отворена према истоку и могла је бити изманеврована и Кенигсберг лако одсечен.

Одлука да се води битка беше подстакнута спорошћу покрета руске команде и имала је свој дубок смисао у потреби да се победи и поред наше бројне слабости; она је међутим била преко сваке мере тешка.

Корпуси се кретаху у леђа Наревској армији, која је напредовала од Најденбурга на Аленштајн. Они су окренули леђа армији Рененкамповој без довољно одмерене заштите на одстојању 2—3 дана марша. Када је 27. августа почела битка са свом својом жестином, да је се свршила за један дан, као што је то било правило у свима другим ратовима, а не да траје до 30. августа, моћна Рененкампова армија појавила би се северо-источно као црни облак буре. Она је имала само да се приближи и ми би били тучени. Али главнина Рененкампова не пређе линију Аленберг—Гердауен—Најденбург и ми смо зато однели једну сјајну победу.

Врло се мало зна за неспокојство, са којим сам био уперио погледе на Њеменску армију за време ових дугих дана.

Да би се дозволило XVII корпусу и I резервном корпусу да ступе у акцију, по себи се разуме да треба друга група 8. армије да напада. Истина је да би се у први мах рекло, да за њу нема потребе да води борбу.

Ојачани XX корпус дошао је да проводи тешке и мучне дане. 23. августа он је био на висинама северо-источно од Гилденбурга фронтом окренут потпуно према југу, за време док је непријатељ наступао од Најденбурга, тј. од југо-истока. Трећа дивизија беше још у току прикупљања западно од Хохенштајна. I корпус тек је био почео да се истоварује у Дајч-Ејлау. Ђенерал фон Шолц успео је прилично да одбије надмоћне непријатељске снаге; али је морао, чувајући међутим висове источно од Гилденбурга, да повије одмах своје лево крило у предео западно од Хохенштајна чак до Милена. Овај покрет, и ако је за трупе тежак, беше врло користан: Руси су мислили да су победиоци. Они не очекиваху нови немачки отпор, а још мање напад. Они виђаху пред собом на немачкој територији слободан пут источно од Висле.

24. августа били смо код ђенерала фон Шолца. Сретосмо се у Таненбергу. Њему и његовом начелнику штаба пуковнику Хелу треба у ратним уџбеницима забележити имена и учинити им част као вечито славним у историји.

Ђенерал фон Шолц учини сјајан опис великих јуначких подвига, извршених од трупа под његовом командом од почетка операција и нечувених мука у последњим борбама. Он је веровао да га је непријатељ још притискивао, али је био убеђен да ће истрајати.

Били смо на путу од Мариенбурга за Таненберг, када смо примили ухваћен непријатељски радио-телеграм, који нам даде врло јасан преглед непријатељских предузећа за следеће дане. Наревска армија напредовала је ешелонирана у лево са II корпусом преко Ортелсбурга на Бишофсбург, до којег је могла стићи или га и прећи 26. августа а са XIII корпусом од Најденбурга преко Пасенхајма на Аленштајн. Долазе још XV и XXIII корпус, са којима се ђенерал фон Шолц беше тукао последњих дана. Њихов најјужнији ешелон био је 23. августа према Ваплицу. Више уназад и улево и окренут западу I корпус напредовао је преко Млаве и Солдау, заштићен од неколико коњичких дивизија са севера од Лаутенбурга и Штрасбурга. Важно је било изненада напасти овај покрет са западне стране, са јужном групом 8. армије. Покушај је био колосалан, обићи у исто време Солдау с југа, да би се тако опколио руски I корпус.

Пораз Наревске армије, комбинован са напредовањем XVII корпуса и I резервног корпуса, могао се претворити у потпуну катастрофу. Али наше снаге нису биле довољне. Ја предлагих ђенералу фон Хинденбургу да нападнемо са I корпусом преко Ејлау и Монтова, а са десним крилом од појачаног XX корпуса од Гилденбурга на Устау и да одбацимо I руски корпус према југу на Солдау. Најзад, наш I корпус имао је да иде у правцу Најденбурга, да бар опколи главнину Наревске армије у вези са I резервним корпусом и XVII корпусом. Требало је да умемо себе да одредимо, да би имали успеха.

Напад I и XX корпуса имао је бити одложен за 27. август. Волео сам да видим да ово што пре почне, али I корпус још није могао бити готов, јер су железничке пруге у Источној Прусској биле врло покварене. Што је главно, ђенерал фон Франсоа, командант I корпуса, желео је да има пред напад цео свој корпус у рукама.

У осталом није све ишло тако добро, како је то могло да се замишља по овом брзом нацрту. Све су јединице биле јако изнурене а непрекидне борбе беху јако свеле њихову јачину. Пренос наређења I резервном корпусу и XVII корпусу беше наишао на тешкоће. Били смо узнемиравани од непријатељских коњичких патрола. Могли смо се запитати, да ли би нам непријатељ дао времена да остваримо своје планове.

Нарочито смо били доведени у неприлику због избеглица,

које се налажаху иза групе фон Шолцеве. Њих беше на хиљаде, на колима и пешке, где закрчише путеве. Они се не одвајаху од трупе. Из тога разлога једно изненадно повлачење делова армијских имало би врло рђаве последице и за избеглице и за трупу. Али њима се ништа није могло. Неколико жандарма није било довољно да уреди ове гомиле. Били смо обавезни да их пустимо да раде шта хоће. Многи призори који задиру у срце, остали су ми у памети.

III

24. и 25. августа наш главни штаб био је у Розенбургу; 26. у Лобау. Користили смо се данима 25. и 26. августа да ступимо у везу са командантима и трупом.

26. августа увече, ситуација беше оваква:

Генерал фон Милман — потчињен I корпусу — био је са трупама гарнизона ратних тврђава Висле у Лаутенбургу и Штрасбургу у тесној вези са непријатељском коњицом. I корпус био је скупљен у Монтову и јужно и борећи се био се приближио Усдау, који је јако бранио I руски корпус. Генерал Франсоа био је готов за напад 27. августа.

Десно крило — појачани XX корпус — добило је задатак да нападне на Усдау са севера и да се сједини са I корпусом, да би наставили да напредују ка Најденбургу. 41. дивизија имала је задатак да наступа од Гр. Гардиена на Ваплиц; од ње улево једна бригада ландвера; 3. и 37. дивизија имале су у исти мах да наступају преко Милена у правцу севера на Хохенштајн и Ваплиц. На целом фронту са непријатељем била је ухваћена веза: Аленштајн је био одмах заузет.

Дивизија ландвера фон дер Голцева, коју нам је Врх. Команда ставила на расположење, била је на путу да стигне возом према Остероду и Бизелену. Она је долазила из Шлезвиг—Холштајна, где је до сада осигуравала канал и обале. Она је имала да заузме Хохенштајн са северо-западне стране.

I резервни корпус 26. августа стигао је у предео Зеебурга; XVII корпус био је у борби, између Лаутерна и Гр. Босау северно од Бишофсбурга, са једном дивизијом VI руског корпуса и њу је одбацио у правцу Бишофсбурга. 6. бригада ландвера, која се 24. и 25. августа беше приближила од Лецена до предела северо-западно од Бишофсбурга, узела је са успехом учешће у борби.

Напад на Усдау имао је да почне 27. августа у 4 часа изјутра. Хтели смо да присуствујемо овој решавајућој борби за битку, да би могли у исти мах на лицу места посматрати комбиновану акцију I и X корпуса, када је већ заповестима регулисана. При нашем поласку од Лобау за Гилденбург чусмо

вест да је Усдау пао. Сматрао сам битку као добивену. Али то се још није догодило. Одмах се беше видело, да Усдау још није био узет. То се догодило тек пре подне. Наревска армија била је дакле тактички тучена. I корпус одбаци непријатеља на Солдау и напредоваше ка Најденбургу,

XX корпус, јако изнурен, водио је борбу са мање успеха. 41. дивизија не доспе до Гр. Гардиена. Још више на север није се ништа напредовало. Дивизија ландвера фон дер Голцева скупиле се у Хохенштајну.

Нисмо били потпуно задовољни када смо се по подне вратили опет у Лобау. Када тамо стигосмо, беше нам јављено да је I корпус потучен од непријатеља и да оно што беше остало, повлачи се на Монтово. Новост је била невероватна. Од начелника станице у Монтову тражисмо телефоном извештај, да ли има тамо што трупа из I корпуса, које би се тамо прикупљале. Он одмах јави да се чује о неком батаљону, који се био нашао у тешкој ситуацији и пустио је. Комора је пролазила кроз Лобау и враћајући се у брзини натраг, створила је такође једно велико узбуђење. Командант је одмах посео све стране. Он треба да има јаке нерве.

Профанисање ствари лако би се догађало, да рат није ништа друго до једна аритметичка операција са великим количинама. Он је борба огромних непознатих снага физичке и моралне врсте, борба у толико тежа, у колико се од њих има више зависности. То је сарадња са људима разних особина и врло разних мисли. Воља командантова је једина стална чињеница.

Сви они који критикују командовање учиниће добро да из почетка проуче ратну историју, ако нису лично командовали за време рата. Ја бих желео да они лично руководе једном битком. Неизвесност ситуације и огромна потраживања натераће их, да се повуку пред величином посла и о њему ће говорити умереније. Само владар, државник, за време док одлучује о рату, има такође тежак посао и још тежи него ђенерал, ако га само он врши са пуним познавањем ствари. За првога је реч само о огромној тежини у самој одлуци; за ђенерала посла има у свако доба и у свима приликама; он има непрестано посла са милионима људи и са целом земљом. Ништа веће за једног војника, али опет ништа теже него бити на челу једне војске или имати у рукама врховну команду.

Доцкан у ноћ примисмо у Лобау новост, да је I резервни корпус стигао у Вартембург. Испред XVII корпуса био је VI руски корпус у пуном повлачењу преко Ортелсбурга; он је био понова јако одбачен уназад јужно од Бишофсбурга. Гониле

су га доста слабе снаге, за време док је главнина XVII корпуса биваковала 27. августа увече код Менсгута и северно.

За 28. август имало је само да се нареди да I корпус заузме Најденбург. Он је био сам по себи окренут према тој страни. XX. корпус имао је да изврши напад, који му је био наређен за 27. август и делимично да јаче наступа испред 41. дивизије. Фон дер Голцева дивизија ландвера имала је да напада на Хохенштајн. I резервни корпус и XVII корпус морали су да се скрену на запад према Аленштајн—Пасенхајму, заштићујући се при том од стране Ортелсбурга.

28. августа изјутра отишли смо за Фрогенау, где смо се сместили под ведрим небом на излазу јужно од села. Генерал фон Шолц беше у близини. Рђава телефонска линија служила је за везу са I корпусом. Помоћу ње није било могућно стајати у вези са другим корпусима.

Наши први утисци не беху ништа повољни. Најденбург је био заузет. 41. дивизија напала је на Ваплиц и била је одбијена. Она је претрпела врло озбиљне губитке. Налазила се сада западно и била је врло неспокојна због могућег непријатељског напада. Ја упутих према њој једног официра на аутомобилу, он се врати и рече, да ситуација код дивизије није како треба. Ландвер са стране Милена није напредовао. Ситуација на овом сектору на десном крилу XX корпуса могла је бити врло тешка, да је непријатељ напао са својим централним свагама. Зато би се у толико мање битка продужила. Најзад, Рененкамф је могао да напада. Непријатељ је остао неактиван према 41. дивизији и Наревска армија није наступала.

Капетан Бартенверфер из штаба XVII корпуса, пошто је прелетео непријатељске линије, донесе на авиону добре вести о кретању његовог корпуса према непријатељу.

По подне ситуација стаде да се мења у нашу корист. Западно од Хохенштајна 3. дивизија, а доцније исто тако и 37. дивизија напредовале су, а дивизија ландвера фон дер Голцева уђе у Хохенштајн. Непријатељски фронт изгледао је уздрман. Генерал фон Хинденбург желео је да оде аутомобилом до Милена. Тамо смо стигли усред једне панике, изазване од руских заробљеника, који се скупљаху у великом броју. Ова паника створи непријатан утисак и рашири се брзо у назад.

Увече се вратисмо у Остерод. Административне власти биле су напустиле ове покрајине због строгог наређења о томе у плану за мобилизацију. Ово је повећало неспокојство грађанства. Нисмо никад знали каква је ситуација осталих корпуса, али није било сумње да је битка добивена. Немогућно је било рећи да је ова победа иста, као она код Кане. I корпус доби наређење да упути снагу на Виленберг, где је XIII корпус

имао да иде одмах. Он је требао да пресече Русима одступницу.

У току ноћи стигли су други извештаји. XIII корпус руски маршевао је од Аленштајна на Хохонштајн, где је био јако потиснуо ландвер. I резервни корпус стигао је у предео југозападно од Аленштајна; његово наступање имало је да направи клопку за XIII руски корпус и да сврши битку, за време док би I и XVIII корпус пресекали одступнице осталим деловима.

Одлучих 29. августа изјутра да одем у Хохонштајн, да тамо раскрчим трупе, које су се биле сусстигле. Требало је организовати операције против Рененкампове армије, било да она наступа или да остаје у месту.

Још један случај могао је да се деси, пре него бисмо могли бити потпуно сигурни у победу.

29. августа изјутра један авион јави, да је један непријатељски армијски корпус, идући с југа, био на путу за Најденбург и да се приближавао овој вароши. Он је дакле ишао право у леђа I корпусу, који је тукао Русе у одступању образујући фронт према северу. Готово у исто време добисмо телефонски извештај из Најденбурга, да непријатељске гранате падају на ову варош. Телефонски се разговор брзо сврши. Све снаге које су стајале на расположењу, биле су стављене у покрет у правцу Најденбурга, да заштите I корпус у борби, која има да буде. Али генерал фон Франсоа благодарећи својој активности извукао се из тешке ситуације и неодлучност непријатеља не допушташе му да се користи ситуацијом.

Одмах после издатих заповести отишао сам за Хохонштајн. Прешао сам одмах бојно поље. Оно је учинило на мене тежак утисак. Источно од Хохонштајна била је једна мешавина од наших сопствених колона и безброј руских заробљеника. Није била лака ствар све ово довести у ред. I резервни корпус и XX корпус били су распоређени дуж пута Аленштајн—Хохонштајн. Армија је имала једва два добра корпуса у руци.

Битка се сврши. 3. дивизија која је била дубоко зашла у непријатеља, стигла је у Мушакен источно од Најденбурга. Руси, који су одступали преко шибљака, покушавали су на неколико места да сломију немачко надирање. Још су се водиле јаке и врло озбиљне борбе, нарочито 30. августа, код Мушакена; али решење је донето.

Генерал Самсонов изврши самоубиство. Он је био сахрањен недалеко од Виленберга, али гроб није нарочито обележен. Један нађени на њему медаљон, који је служио као значка, помогао је његовој жени, када се налазила на служби у Немачкој у одељењу за решавање питања ратних заробљеника, да сазна за његов гроб.

Заробљени ђенерали одведени су у Остерод, где су били представљени ђенералу фон Хинденбургу.

Број заробљеника и плена познат је.

Непријатељски губитци у мртвим и рањеним били су исто тако врло тешки. Добро познато причање, по коме су Руси на хиљаде били одбачени на баре — мочари и тамо били пропали, само је једна измишљотина. У тој просторији није било мочари.

Једна од најлепших битака у историји тек што је завршена. Овај успех био је постигнут са трупама, које су недељама биле тучене, а понекад натериване и у бегство. Захвалност за то припада нашим војничким мирнодопским установама.

Ова битка остаде као једно славно признање командовању и трупи, официрима и војницима и отаџбини на првом месту. Немачка и Аустрија клицаху од радости.

Ова је битка на мој предлог названа битка код Таненберга, за успомену на борбу у којој је Тевтонски Ред био потучен од сједињених војска Литуаније и Пољске. Да ли ће данас Немци дозволити као и у оно време, да Литванци, а особито Пољаци, извлаче користи од наше слабости, да би нам могли чинити зла? Треба ли да пропадне вековна цивилизација немачка?

Ја нисам могао потпуно да учествујем у радости због ове велике победе: брига, коју ми је створила Рененкампова армија, јако је изнурила моје нерве. Али били смо поносни овом битком. Пробој, обухват, чврста воља за победом и паметно руковање резервом, донело нам је победу. Али и поред наше бројне слабости на истоку, ми смо успели да ставимо насупрот непријатељу на бојном пољу снаге готово једнаке његовим. Мој план и честитке мени упућене треба да припадну моме учитељу ђенералу грофу фон Шлифену.

У протестантској цркви у Аленштајну, ђенерал фон Хинденбург и ја, са дубоком преданошћу захвалисмо свемогућем Богу.

Нисам имао ни минута да се одморим. Морао сам да припремим поновно груписање армије за настављање операција. Посао до крајности тежак: завршити једну битку и припремати идућу. Требало је издати безброј наређења. Пожурили смо са евакуацијом заробљеника. С обзиром на неизвесност ситуације, један велики број њих био је само на сметњи.

Ја сам добио Гвоздени Крст II степена и носио сам га гордо. За успомену на Лијеж и Таненберг ова законска почаст и данас ми прија срцу. Важност Гвозденог Крста II степена умањена је са трајањем рата; промена јако жалосна, мада врло приро-

дна. Сваки који га је с правом заслужио, треба да га са поносом носи.

IV

Победоносно наступање немачких армија на западу настављало се. Врховна Команда веровала је, да ће са три корпуса појачати 8. армију, које ће упутити на источни фронт. Телеграм који је јављао за ово појачање, стигао је у почетку битке код Таненберга. Морао сам запитати, да ли неће који од ових корпуса ипак бити задржат. Појачање нисам тражио, али сам на њега пристао. Дошли су само два корпуса, резервни гаридски и XI корпус, а и 8. коњичка дивизија. Ова одлука да се смање снаге на западу била је прерана. За несрећу ми на истоку то нисмо могли себи објаснити. Извештаји са запада беху врло повољни. Само је рђаво то, што су одређена појачања узета са десног крила, које је доносило решење, у место са левог крила које је сада после битке у Лорену постало врло јако. У Лорену је задржат трећи од корпуса, који су били предвиђени за исток.

У Галицији ситуација је била постала неповољна. Маса руске војске бачена је на аустро-угарске армије и њих је тукла источно од Лавова. У почетку рата аустро-угарска војска није била одличан ратни апарат. Да смо ми заиста имали агресивне намере пре рата, ми би морали стајати на гледишту да Аустро-Угарска побољша своју војску. Она би морала да повећа своју жељезничку мрежу, која је била сасвим недовољна. Поред осталог ова непромућурност остаје за нас једна велика погрешка. Тројни Савез био је само један политички савез. Савез између Русије и Француске имао је чисто војнички карактер. Зато је он код наших непријатеља био склопљен у духу наступања у великом смислу.

Наши уговори са Аустро-Угарском на случај једног великог рата, беху сасвим непотпуни. Ђенерал гроф фон Шлифен бојао се неодржавања речи, као што смо у осталом то видели да се десило. Заједнички операциски план био је само грубо скициран. Концентрација аустро-угарске војске с ону страну Сана била би оправдана само тада, ако би ова војска чисто својим снагама била надмоћнија од руске војске, оно у шта су у осталом били уверени многи аустро-угарски официри, или ако би ми могли у исто време прећи Нарев са огромним снагама. Али ми то нисмо били у стању да учинимо, јер се од последњих војних кредита, утрошених од Гл. Ђенералштаба, не могаху створити 3 армијска корпуса. А још би требало попуњити западни фронт, ако би се Италија нас одрекла.

Према нашим доста давнашњим војним уговорима са

Италијом, три италијанска армијска корпуса и две коњичке дивизије имале су да се сконцентришу у Елзасу, за време док би се главнина војске, смањена за онолико колико би требало за заштиту обале, скупљала код француске границе у Горњој Италији. Флота је у исто време имала задатак, да пресече везу између француске и њених колонија у северној Африци. За неко време рачунало се на ове уговоре; али они застарише. На формалну жељу италијанског начелника ђенералштаба, ђенерала Полиа, понова су почела проучавања по овоме.

Ђенерал Полио умре у лето 1914. год. на мало времена пред рат. Француска не имађаше потребу, да оставља ма и једног војника на својој југо-источној граници. Она је могла да упути против нас све своје снаге, знајући добро да Италија неће бити са наше стране. Штета, коју нам је причинила наша стара савезница, била је огромна. Није се могла порећи важност њеног положаја на страни Енглеске. Опозиција против Аустро-Угарске није попустила: стара опозиција која ипак није успела да задржи Италију, да закључи савез са Аустро-Угарском и са нама. Од овога савеза Италија је извукла била огромне користи. Тим више се бар нисмо могли надати, да ће се Италија окренути противу нас. Народни егоизам је разумљив; он треба да постоји код сваке нације. Али зато постоје и морални закони, који не треба да буду погажени. Италија је то учинила. Она није смела да се изненађује што смо осуђивали држање, које је она имала за време четири године рата.

Знала се тешка ситуација аустро-угарске војске крајем августа, према врло јаким руским снагама. Начелник штаба аустро-угарске Врх. Команде ђенерал фон Конрад имао је разлога са своје тачке гледишта, што је тражио да ми напредујемо с ону страну Нарева. Релативно слабе снаге 8. армије, у односу према оним код Рененкампа, нису то дозвољавале. Једно наступање у правцу Млава—Пултуск могло је у сваком тренутку да буде заустављено Рененкамповим наступањем на линији Аленштајн—Елбинг. Било је дакле потребно одмах пречистити наше рачуне са руском Њеменском армијом.

Под утиском битке код Таненберга, Рененкамп је своје наступајуће делове повукао за неколико километара уназад. Изгледало је да је имао намеру да се задржи између Мазурских језера и Прегела. 8. армија морала је да прикупи све своје снаге, да би водила другу битку.

За извршење овога плана појачања са запада била су истоварена према Аленштајн — Елбину и пређашња 8. армија била је груписана за напад на линији Виленберг — Аленштајн.

У Солдау оста само нешто мало трупа за заштиту

границе; оне су имале да наступају у Пољску у правцу Млаве.

По завршеној концентрацији хтели смо да нападнемо Рененкампов широки фронт између Прегела и Мазурских језера и да обухватимо његово лево крило преко Лецена и јужније од њега. Наше крајње лево крило имало је задатак да заштити армију од праваца од Августова и Осовјеца, где се беше очекивало искрцавање непријатељских трупа. У томе часу снаге 8. армије имале су да воде борбу у три групе: између Прегела и Мазурских језера, на запад од Лецена и у правцу Лика.

Половином септембра оне су биле овако груписане:

Фон дер Голцева дивизија ландвера код Најденбурга,

Гарнизони тврђава из Висле код Солдау,

I корпус и 3. дивизија код Виленберга и Ортелсбурга,

1. коњичка бригада западно од Јоханисбурга,

XVII корпус у Пасенхајму,

XX и XI корпус и I резервни корпус у Аленштајну и са обе стране Аленштајна,

Гардиска коњичка дивизија, која је дошла из Елбингена, према доњем Пасаржу,

8. коњичка дивизија наступаше у правцу Лецена,

1. коњичка дивизија, мање 1. бригада, била је још на фронту пред Њеменском армијом и имала је одмах да се крене за Лецен,

Главна резерва из Кенигсберга заузела је линију Дајме.

Главна резерва из Позена, дивизија ландвера грофа фон Бредова, морала је одмах доћи; али она није на време стигла за битку.

Позадње установе и комора I резервног корпуса и XVII корпуса, које су се у почетку повлачиле из Пасаржа, имале су да изврше врло тешке покрете. Оне су ипак биле готове да стигну без много застоја у своје концентрациске зоне.

Руска коњица, која је одбила нашу 1. коњичку дивизију, извршила је најезду до Пасаржа и низводно до Водмита; али зло са војничке тачке гледишта није било велико. Тако исто она није покварила жељезничку пругу Елбинг—Кенигсберг, оно што се никако није могло појмити.

Природно, за нас је било врло важно што пре оспособити за употребу жељезничке пруге, а нарочито оне које су биле пресечене у времену нашег повлачења од Гумбинена. Станица Коршен била је особито интересантна. Она је требала да буде потпуно разорена. 48 часова после њеног поновног заузимања, била је изнова оправљена. За срећу видело се том приликом, да је њено кварење било мање него што се то мислило. Трупe још за то нису имале потребно искуство.

Специјална техничка упутства за овакав рад неопходно су потребна. Ово је било једно лепо искуство за у будуће.

V

Наступање против армије Рененкампове почело је 4. септембра. Са резервним гардиским корпусом, I резервним, XI и XX корпусом ми се појависмо 7. септембра према непријатељским положајима на линији Велау—Гердауен—Норденбург—Ангербург (између Прегела и Мазурских језера) и нападасмо их методички идућих дана. Борбе, особито код XX корпуса, нису биле од користи. Руси су тамо извршили један енергичан контра-напад. Непријатељски положаји били су јаки и вешто организовани. Са средствима и муницијом којом смо располагали никад не бисмо могли постати њихови господари, ако не би са успехом испало предвиђено заобилажење преко Лецена и утврђене баријере језера.

Источно од Лецена, који се у то време храбро бранио од непријатељских напада, ситуација у први мах и тамо није била добра. XVII. корпус као и 1. и 8. коњичка дивизија које су наступале преко тврђава, напредоваху сасвим лагано 8. и 9. септембра у северо-источном пределу језера. Они су имали да воде јаке борбе код Кругаукерна и Посесерна. I корпус који је био ангажован преко Николајкена и Јоханисбурга, морао је журно да се окрене са севера на југ од линије језера. XVII. корпус је био 9. септембра од њега снажно потпомаган. 3. дивизија, и са њом дивизија ландвера фон дер Голцева, продужи наступање у правцу Биала — Лик. Оне се сукобише 8. септембра код Бијале са јаким непријатељским снагама.

Ова је операција такође била једна од нечувено смелих. Њеменска армија била је са своје 24 пешадијске дивизије јако надмоћнија од 15 — 16 дивизија 8. армије. Руске дивизије имађаху 16 батаљона а наше међутим само 12. Руским снагама треба додати још 4—6 дивизија, које су биле на путу концентрације према Осовјецу и Августову. У сваком тренутку ове су снаге могле бити концентрисане ма на коме месту, да би нам задале страховит ударац. Наше десно крило источно од језера било је нарочито истакнуто. Оно је могло бити потучено. Ни једног се тренутка нисмо колебали да почнемо бој, нарочито у оваквој ситуацији. Имали смо првенство у вођењу трупа; Таненберг нам је дао то првенство.

Желели смо да нам десно крило буде јаче; ради тога једна дивизија XX корпуса била нам је на расположењу западно од језера. Али њу је требало вратити своме корпусу. Четири армијска корпуса који су напали на непријатељски фронт, заузели су фронт од прилике 50 км; ово је било много. А,

сем тога, резервни гардиски корпус, бојећи се руског напада, беше се веома збио. Северно крило морало је добро да се држи на Прегелу, ако 8. армија не буде туда била упућена. Крило које заопкољава не треба да буде јаче но што је предвиђено. Требало је само очекивати, какав ће успех постићи наш напад. Оружје је имало то да реши. Ми смо само имали све да ставимо на посао, да би осигурали победу.

10. септембра изјутра стиже једна велика новост да је непријатељ за време ноћи евакуисао своје положаје пред I резервним корпусом северно од Гердауена. без сумње због успеха I и XVII корпуса 9. септембра увече. I резервни корпус заузео је ове положаје и имао је намеру да настави наступање. Могла је се замислити радост у нашем штабу. Један велики успех био је понова добивен, али ово још није било крајње решење. Руска армија још није била тучена. Северо-источно од Лецена имали смо само локалних успеха. Требало је са свом могућном жестином наступати и напасти непријатеља у одступању, за време док је крило вршило обухват на исток од равнице Роминте према путу Вирбален—Ковно. Имали смо намеру да бацимо Русе што је могућно даље према Њемену. Али требало је у исто време имати на уму, да је Рененкамф још био у снази да изврши јак напад у ма коме било правцу, помоћу појачања која су почела да пристижу са југа. Наше су линије биле врло слабо држане; али две северне групе, које су до сада биле развојене Мазурским језерима, ухватиле су везу између себе. Ситуација оста сасвим неодређена.

Групе су приступиле извршењу свога новог задатка. Служећи се многобројним путевима и одржавајући чврсту везу између себе, оне су имале да прате у стопу непријатеља и да га нападну, чим би се он зауставио. Због овога увек је требало очекивати акцију појединих колона ради локалног обухвата и ради смањивања губитака. XVII корпус, и нарочито I резервни корпус који се налазио на крајњем десном крилу, као и I и 8. коњичка дивизија, могли су без прекида да иду на жељеној висини. Правци марша беху за разне јединице, почевши с лева, у главном овакви:

Главној резерви из Кенигсберга: Кенигсберг—Тилзит,

Гардиском резервном корпусу: Грос—Андовонен,

I резервном корпусу: Инстербург—Пилкален,

XI корпусу: северно од Даркенена, Гумбинен—Шталцпонен,

XX корпусу: Даркенен, пола пута Вирбален—језеро Висштит,

XVII корпусу: северна ивица равнице Ровинте Виштинец,

I корпусу: југо-источна ивица равнице Ровинте на Маријампол.

8. и 1. коњичкој дивизији: испред I корпуса на путу Вирбален—Ковно.

Покрети се нису извршивали онако, како сам то очекивао. Било је тешко разликовати своје од непријатеља. Дешавало се, да су наше сопствене колоне гађале једна другу. Трупе су нападале више фронтално, него што би требало да буде, у место да су чекале сарадњу других колона. Али највећу бригу задавао је XI корпус, који је замишљао да је нападнут огромним снагама. Случајност је могућна, али је то требало доказати. С обзиром на несразмерност снага овај фронт је имао потребу да одмах буде тактички потпомогнут од корпуса који врше обухват. Морали смо према томе да одлучимо, да XVII и I корпус упутимо ка северу више него што смо у почетку желели. После неколико часова видело се, да се XI корпус преварио. Али заповест је већ била издата у обухватном крилу. Корпуси беху померени уназад. За све ово изгубило се бар пола дана.

8. армија држаше се изванредно. Целокупно ово наступање, у коме се за 4 дана прешло више од 100 км., било је сјајан успех оних трупа јако изнурених од дугих бораба и тако рећи преморених. Ово је нарочито био пример старих јединица 8. армије; резервни гардиски корпус и XI корпус тукли су се изврсно на западу код Намира; али они су ипак имали више мирнијих дана.

Резултат битке није био тако задивљујући као онај код Таненберга. Овога пута није могло да се ради иза непријатељских леђа.

Непријатељ је умео да се повлачи правилно. Могло се нападати само с фронта и бочно. Док смо код Таненберга имали више од 90.000 заробљеника, овога пута рачунало се само на 45.000. Али се ипак добило све оно, што је било могућно добити према постојећим условима.

Рененкамф заиста није мислио на један озбиљан отпор. Он је у сваком случају почињао у врло згодном часу своје повлачење помоћу ноћних маршева. Нама је увек било јављено, кад год су се виделе колоне на путевима; али ова су саопштења увек била непотпуна. Руси су умели да изврше повлачење и да упуте своје колоне на кретање ван пута и преко поља.

Руска војска, којој је претио обухват, гоњена од нас прешла је Њемен у неред. Она није могла бити више сматрана за неколико недеља као солидна трупа, сем ако не добије појачање.

Битка код Мазурских језера није била оцењена онако како то она заслужује. Ово је била једна операција у широком

смислу и методички изведена против снага бескрајно надмоћнијих. Она је била и изложена многобројним опасностима, само да је непријатељ био свестан своје снаге: али он није примао одлучну битку, већ се журно тукао у одступању, које под нашим притиском беше узело карактер бегства.

На бојном пољу 3. дивизија, под енергичном командом ђенерала фон Моргена, и дивизија ландвера фон дер Голцева 8. септембра са великим успехом водиле су борбе код Бијале против врло надмоћних непријатељских снага и тукле сва појачања која су пристизала. Оне су отклониле једну велику опасност војсци, која се тукла северније. Ђенерал фон дер Голц задржа се у Осовјецу. Ђенерал фон Морген заузео после јаких бораба Августов и Сувалки. Намера, коју је имао велики кнез Николај, да Рененкампф пречисти овуда ситуацију, потпуно је пропала.

13. септембра битка је у ствари завршена. Распоред трупа био је у главном овакав:

Дивизија ландвера фон дер Голцева пред Осовјецем,

3. дивизија пред Августов—Сувалки,

1. и 8. коњичка дивизија и I корпус много унапред испред Мариампола,

XVII и XX корпус испред линије Виштинец—Вирбален,

XI корпус северно од Вирбалена,

I резервни корпус код Владиславова,

Резервни гардиски корпус већ прикупљен северо-источно од Велау.

Главна резерва из Кенигсберга у Тилзиту.

У средини бојног поља више корпуса били су се дакле јако приближили једни другима. Некима не беше више овде места и беху први на руци за друге операције. Од почетка наступања против Рененкампа, није било сумње да оно неће ни у ком случају моћи доспети с ону страну Нарева. Моја је идеја била, пошто је са Рененкампом завршено, гурати са свима снагама, које су се имале при руци, с оне стране јужне границе ка Нареву, обезбеђујући при том јужну границу Источне Пруске.

Хтео сам исто тако кооперисати са аустро-угарском војском, по жељи ђенерала фон Конрада. Још нисам био обавештен о тешким губитцима, које је претрпела аустро-угарска војска. Био сам већ издао упутства у овом смислу, али се по њима није могло поступити.

VI

За време трајања победоносног наступања 8. армије од предела Аленштајна до непријатељске територије, армијски

штаб је непосредно ишао са трупама. Увек сам сматрао за потребно да будем у што је могућно тешњој вези са потчињеним штабовима и јединицама које се боре. Пренос заповести и извештаја који долазе спреда, то су неопходно захтевали. Средства за телефонску везу била су несавршена. Телефонска мрежа у Источној Прусској била је врло слаба.

Многи су чиновници били напустили своја места. Станице за бежичну телеграфију давале су добре користи, али је само коњица и армијски штаб имао њих на расположењу. Због тога сам морао да имам нарочиту помоћ на аутомобилима и да шаљем офицере из штаба. Добровољни аутомобилски одреди давале су огромне користи. Они су вршили таква трчкарања, која су личила на дела најдрскијих коњичких патрола. Неколико авијатичара, који су ми били на расположењу, били су ми апсолутно потребни за извиђање, те их нисам могао употребљавати за пренос извештаја. И поред велике оскудице у средствима за везу, ипак смо увек успевали да будемо непрестано обавештавани и да достављамо заповести из армије у свако доба, кад год смо то хтели. Вршио сам велику употребу телефона, смењујући људе тада када је то било потребно и пресуђујући онда, када је општи успех то захтевао. Ове личне комуникације са начелницима штабова биле су корисне; помоћу њих сам могао да будем обавештаван и да радим на брз и непосредан начин.

Наш штаб се више пута премештао. У Норденбургу дошли смо први пут у локале, који су дуго времена били под Русима. Стање нечистоће било је невероватно. Тржиште је било покривено погању. Собе су биле гнусно загађене.

У Инстербургу сместили смо се у „Десауерхоф“, где је Рененкампф такође био сместио свој штаб. Није прошло много времена када је велики кнез Николај Николајевић био оставио ову варош.

Имали смо прилику да изближе видимо руске положаје и себи честитасмо што нисмо морали да их узимамо на јуриш. Ово би нас стало огромних жртава.

Велики број руских јединица изврсно се понашао у Источној Прусској у августу и септембру. Подруми и магацини су очувани. У Инстербургу Рененкампф је завео строгу дисциплину. Ипак је рат донео нечувене свирепости и безбројне ужасе. Козаци су вршили дивљаштва и бруталности; они су пљачкали и палили. Многобројни становници били су убијени, жене силоване; једном делу становника силом је отимана његова имовина. Ово последње вршено је врло простачки. Забадава су тражени узроци оваквим догађајима. Народ није показивао ни најмањи отпор Русима; он је био покоран. Према

ономе што смо видели, он није узимао учешћа у борбама. Једино Руси носе сву одговорност за своје злочине.

Источна Пруска била је немилостиво изцрпљена руском окупацијом. Сада се осећамо поносни, што видимо један део немачке територије ослобођен. Народ је био пун благодарности и клицао је од радости. Ова земља није спасена за то, да опет падне под туђински јарам. Нека нас Бог чува ове срамоте!

У Инстербург стигосмо 14. септембра сви пуни радости због победе и великих успеха. Ја сам био јако изненађен вешћу да сам одређен за начелника штаба јужне армије, која је требала да се формира у Бреслави, под командом ђенерала фон Шуберта.

VII

Немачко наступање на западу завршило се повлачењем. Десно крило немачке војске било је врло слабо и његов маневар закриљавања није био довољне ширине; одузимање резервног гардиског корпуса и XI корпуса било је фатално. Ово би крило, напротив, требало још појачати корпусима узетим из Елзаса и Лорена. То је у осталом оно, што је предвиђено по плановима ђенерала фон Шлифена. Овај би концентрисане трупе у Елзасу и Лорену истакао напред само до линије Линевил—Епинал, где би се имале задржати. Слично заустављање наставило би се и за целу немачку војску, ако бисмо, у место да пређемо Белгију, имали наше десно крило јужно од Лонгви-а. За време док би се ми ослабили на линији француских тврђава Верден—Белфор, наше десно крило било би нападнуто од сједињених војска белгијских, француских и енглеских, које би дошле из Белгије, и било би тучено. Ми бисмо тако изгубили наш индустријски реон у Доњој Рајни.

Наша би катастрофа била свршена.

Заповест за повлачење са Марне била је дата. Нисам био способан да разумем, да ли је ова одлука имала свога смисла.

Од тога доба рат је почео да се продужује. Он је имао да изискује од наше отаџбине огромне жртве. То је био тренутак, када је у Немачкој било потребно уложити сву енергију за службу рата и отпочети на широком пољу пропаганду у душевном смислу. Био сам изненађен стањем духова, које сам приметио у Берлину крајем 1914. г. Огромна тешкоћа наше ситуације тамо се није осећала.

Ово беше за Немачку један судбоносан покрет, видевши бројну слабост Двојног Савеза и његово опкољавање, који није могао једним смелим ударом добити рат њему наметнут и тући бројно јачег али не тако спремног непријатеља. Требало је сада имати у виду, да ће рат у току свога трајања изјед-

начити војске у погледу спреме; сем ако се могло надати, да ће немачкој војсци њене традиције сачувати још дуго сигурну надмоћност. Бројни губитци у активним официрима без сумње да су задавали бригу. У сваком случају требало је све учинити, да се сачува наша надмоћност са тачке гледишта војничке вредности, да би овим надокнадили бројност, која ће имати да припадне нашим непријатељима.

Нарочито смо имали да се надамо, да ће Енглеска појачати своју војничку снагу и да ће створити поред своје флоте и јаку војску. Она је имала људе. У пркос свему нас не треба зато ништа да узнемирује да добијемо рат. Немачка је имала да постане огроман војнички логор. Ову сам потребу упутио једном листу о Новој Години 1. јануара 1915. г. Врховна Команда створила је за време јесени 1914. и зиме 1914/15. г. 18 до 20 дивизија. Ово смо створили изнова из редова ландвера и ландштурма. Почели смо да смањујемо број батаљона у дивизији од 12 на 9, а са батаљонима тако преосталим стварали смо нове дивизије са додатком артиљерије и специјалних оруђа.

Стварали смо много, али због многих разлога као да нисмо ништа створили.

8. армија у овом тренутку била је у могућности да пошаље неки од корпуса на запад. Нисам знао, да ли је ова идеја претресана у Врховној Команди, или је можда ситуација аустро-угарске војске спречавала да се на ово мисли. Како сам на жалост сада био извештен, она је била потпуно разбијена и тукла се у одступању с ону страну Сана, трпећи притом огромне губитке. Руси гоњаху. Инвазија Руса у Моравску, а затим у Горњу Шлеску била је могућна. Требало је притећи у помоћ аустро-угарској војсци, ако се не жели да она буде уништена. Напредовање 8. армије с ону страну Нарева, што је била моја намера у почетку септембра, био би само један ударац у празно. Аустро-угарска војска морала је бити одмах потпомогнута и помоћ њој никад не би била сувише велика. Са запада нисмо могли упутити трупе.

У заповести, коју примих 14. септембра увече у Инстербургу, било је речено, да два корпуса из 8. армије имају да образују јужну армију у Горњој Шлеској. Ово ми је изгледало само на дефанзиву и као заштитна мера. У сваком случају ово није било довољно да успостави прилично рђаву ситуацију у Галицији. Није било довољно предузети дефанзивне мере, већ активно радити. Ја одмах предложих преко телефона Врховној Команди, лично ђенералу фон Молтке-у, да упути у Горњу Шлеску и Пољску главнину 8. армије под командом ђенерала фон Хинденбурга. За заштиту Источне Пруске требало је само оставити неке храбрије трупе, за случај новог

упада у ову сироту земљу. У осталом веровао сам, да би још дуго времена требало да прође, па да Руси опет овуда наступају. Већ за време операција и да би се предвиделе све случајности, било је наређено да се појача и организује Лецен и положаји око језера. Ишли смо на то, не само да створимо план већ да и радови могу живо да буду предузети. Линија од Ангерапа морала је одмах бити утврђена. Ове мере, узете за случај промене ситуације, биле су у будуће врло корисне.

Ђенерал фон Молтке рече ми, да ће се моји предлози проучавати у Врх. Команди и обавести ме у мало речи, о промени ситуације на западу. О томе смо до сада били обавештавани само са приватне стране. Ђенерал фон Молтке био је врло узбуђен. Ово је био мој последњи службени разговор са овим човеком тако значајним. Он је био један велики војнички ум и умео је ведро да гледа и у тешким ситуацијама. Али он није био енергичног темперамента, његов душевни изглед био је више мирољубив него ратнички; сећам се великог броја разговора са њим. Његово је здравље било врло ослабљено у почетку рата и поред бављења два пута у Карлсбаду у размаку од неколико месеци.

Ово је било у времену када је министар војни, ђенерал фон Фалкенхајм, почео да управља операцијама.

14. септембра увече опростих се са ђенералом фон Хинденбургом и осталим друговима. Било ми је тешко што остављам ђенерала и штаб. После двеју победоносних битака ђенерал Хинденбург био је увек сагласан са мојим предлозима, које је он одобравао као човеку, који воли да прими на себе одговорност. Лепа хармонија била је установљена у идејама нас обојице. У свима војним питањима сагласност погледа у штабу била је потпуна.

15. септембра изјутра оставио сам Инстербург са аутомобилом, да идем преко Грауденца и Торна у Бреславу, моје одређено место. Апсолутно нисам знао каква треба да буде моја функција. Она ми је изгледала много лакша од ове, коју сам оставио.

Али одмах сам наишао на велико поље рада.

С француског
капетан Жив. В. Јовановић.

РАЗЛИЧНОСТИ

ГОВОР

МАРШАЛА ФОША НА ГРОБУ НАПОЛЕОНА I ПРИЛИКОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ЊЕГОВЕ СМРТИ 5. МАЈА 1921.

Наполеон! Ако је чар овога имена изазвала дивљење целог света, не мање је извесно да његов сјај расте са временом које пролази и које допушта да се процени сва величина његових извршених дела.

Ту скоро речено нам је, како је Бонапарта у поцепаној Француској заводио мир, ред, ауторитет, у друштву онда испретураном револуцијом, међу државне власти потпуно депласиране, у државним финансијама; исто тако као што је у свима приликама стварао равнотежу и стабилност, које Француску ослободише режима честих потреса.

Што се нас војника тиче, француска револуција је у основи изменила суштину и размере рата: у циљевима, у средствима, као и у поступцима и схватањима која су дотле владала. Од тада међутим наше се армије туку за нашу независност а потом за слободу народâ. У овој борби се безобзирно жртвују сви огромни национални извори у људима и материјалу. Наши војници спремљени на брзу руку боре се за своје сопствене идеје и своје интересе; њихов индивидуални начин борбе широко се искоришћава. Избацује се дејство линија и збијених редова, а потом се долази до данашњих стрелачких формација, које су по природи и агресивније и моћније. Још конвент је по директивама Carnot-овим, одбацио позицију и опсадни рат, којим су се освајала извесна места или провинције. Он је захтевао уништење непријатељске војске, да би принудио владе на овај начин обезоружане на мир, који јој је хтео наметнути.

Кад је Наполеон изашао на позорницу овакових нових прилика, он је дубоко познавао и темељно је схватио све поуке из историје ратне вештине; нарочито је појмио важност новина остварених у једном националном рату. Ускоро Siéyès ће рећи о њему: „Он зна све да учини, он хоће све да учини“. Са потпуно професорским познавањем свих разних елемената

целога проблема, он по својим сопственим способностима показује начин решавања истога, затим, јеном ванредном активношћу одлучно долази до резултата, и са ретком ширином погледа примењује га на предмет, који је према даном случају изабрао. На крају речено: он консолидује револуцију унутра; организујући је и припитомљавајући је, он је експлоатише споља, бацивши је у један вртоглав ход а следећући механици јасној и промишљеној, увек задржававајући све њене снаге концентрисане у својој руци. Овако он ће рушити све сметње политици која је вођена све више војничким успесима, али ускоро све више и опаснијој услед реакције коју изазива.

У принципу његов објект је главна непријатељска војска. Али у 1796. противно Carnot-овом мишљењу, који је строжији посматралац доктрине, он се не боји, после својих првих успеха, да се баци на пијемонтеску армију и да је учини безопасном пре него што се окренуо главној маси, аустријској.

Тако исто 1805. нападнут од коалиције Енглеске, Шведске, Русије и Аустрије, која је упутила своју главну снагу у Италију под својим најбољим генералом надвојводом Карлом, пошто је желела да понова освоји Италију — он се чувао да овде задржи гро својих армија. Он се овде брани малом снагом а највећом се ангажује у долини Дунава да овде растура коалицију, разбије моћ Аустрије у Бечу и сруши две силе на Аустерлицу.

Какав пример за решење у избору решавајућег објекта на широком хоризонту, увек препуном и војничких и политичких интереса! У сваком случају треба ићи правцем једанпут одређеним, тући непријатељске снаге које су на том правцу, а како се доведе долази, он сам нам каже: „Има много добрих генерала у Европи, али они виде сувише много ствари; ја гледам само једну — то је главна маса. Ја њу тражим да је разбијем, а споредне затим отпадају саме по себи“. И да би их разбио једним ударом, он методички и вешто групише своје снаге тако, да једнога дана буде јачи од те главне непријатељске масе.

Има ли ичег убедљивијег за новину ове доктрине него разговор Бонапартин са Моро-ом пред чланом директоријума Гоје-ом 1799.?

„Два генерала који се дотле нису познавали, прича Гоје, изгледали су да је и једном и другом овај сусрет ласкао. Приметило се, да се за један тренутак посматраху ћутећи, док Бонапарта први не прекиде ћутање, изјављујући Моро-у, да је одавно желео да се с њим упозна.

„Ви долазите из Египта, као победник, одговара му Моро, а ја из Италије после великог пораза....“

„После неколико излагања о узроку овога пораза, Моро закључи:

„Било је немогућно избећи да наша дивна армија не буде тучена са толиким и сједињеним снагама. Увек велики број туче мали.

„Имате право, рече Бонапарта, увек велики број туче мали“.

„Међутим, ђенерале, малим армијама ви сте тукли велике, одговори Моро.

„Чак и у том случају увек је мали број тучен великим... Док сам са најмањим снагама одржавао само везу према великим непријатељским армијама, ја сам своје снаге брзо прикупио, пао као муња на једно од његових крила и разбио га. Користио сам се, потом, нередом који је овај маневар увек у непријатељској армији изазвао, ја сам га напао на другом крилу увек свим својим снагама. Ја сам га тако тукао у детаљу, а победа која је одатле увек долазила, као што видите, био је триумф великог броја над малим“.

И да би имао увек већи број, да би извео на бојно поље више трупа од непријатеља, особито кад на бојишту располаже мањом снагом од његове, користи се одличним особинама својих трупа са дубоко промишљеном комбинацијом: дефанзиве на једној страни са офанзивом на другим тачкама. Он зна, да је једна смањена јединица способна да се одупре надмоћнијем противнику и да га задржава за време у толико дуже, у колико јој помаже природно јак и вештачки утврђен положај, затим јачином ватре и организацијом својих линија.

Користећи се широко овим условима ојачавања и одређујући сваком одреду његов задатак, он може, за одређено време, да сведе на најмању меру ефектив снаге одређене за пасивну улогу, а у толико више да повећа снагу одређену за акцију, док јака резерва груписана позади, остаје стално готова да одговори на евентуалан напад непријатеља на ма којој тачки фронта до онога тренутка, кад је напоследку он сам не узме у своје руке и баци у маси за удар на ону тачку где жели да удари, увек налазећи средство да се појави јачи т. ј. већим бројем од противника. У сваком тренутку, а да би постигао овај резултат, овај систем снага широко развијених на великом простору, најбрижљивије је рашчлањен у веће и мање групе, али и повезан сигурним везама са главним командантом тако, да се може брзо појавити према ситуацији и образовати маљ у његовој руци.

Ову економију и употребу снага, карактеристичну његовој вештини, Наполеон је примењивао исто тако добро у ситуацији очекивања као и у самом тражењу битке.

Тако га видимо 1796., кад са основицом на линијама Адиђе

и Минчија, задржава аустријске армије тукући постепено једну за другом три, а и снагом која никад не прелази 50.000 људи, разбија више од 200.000. Тако га видимо у 1800. на Страдели кад запиње замку да шчепа Аустријанца Меласа, кога је заобишао преко St. Bernard-а и кога има намеру да уништи. Одавде је Маренго, који је 14. јуна могао бити изненађење али који, у сваком случају после два дана, доноси победу.

На исти начин 1805., кад дошав на Дунав он предузима да обухвати и бије Аустријанаца Мака, чије је комуникације пресекао; и исто тако кад јурећи Аустерлицу задобија бесмртну победу, учинивши да га респектују аустријске снаге у Угарској, а будући стално на опрези од објаве рата од стране Пруске.

Исто тако, кад иде на Ваграм, мора у исто време да бди над аустријским трупима на десној обали Дунава и да осигурава своје стално угрожене комуникације.

Међутим, пошто је на овај начин у својим биткама повећао ефикасност, било да напада било да је нападнут, он узноси своју вештину војсковође још више: прикупља се и удара противника у правцу његових комуникација, претвара за овога неред у пораз: то је Маренго, то је Јена.

Пошто је на овај начин од рата створио по свом схватању вештину просту, каже он, — за онога који добро познаје механику својих снага, додајемо ми, — он допуњује своју формулу, рекав да се ова вештина састоји једино у начину извођења. Он истина води рачуна да у случају остварења једне замисли ова вреди у толико, у колико су изведени материјални резултати. При овим извођењима он сам стално бди над: моралом код војника, спремом и вежбањем трупа, снабдевањем муницијом, сигурношћу комуникација, формирањем нових основица, истраживањем и проверавањем извештаја, над правцима и трајањем кретања — ништа му не измакне из вида. Он има око за све, али га и уклања од свакога. Исто тако, колику заповедничку активност не улива он свакоме! Треба поменути само један пример: има ли ичег величанственијег од велике армије 1805., распоређене дуж морске обале од Соме до Холандије, до последњег дана августа, која стиже на Дунав концентрисана у позадину аустријских армија већ 6. октобра на потпуно изненађење Европе!

Његова одлучност је иста као и његова активност. Тек 12. априла 1809. у вече он сазнаје, да му је пре два дана Аустрија објавила рат. Он одлази одмах, стиже 17. у Донауверт, главни штаб без команданта, прикупља одмах извештаје од трупа и констатује крајњи неред у кретањима, као и напредовање непријатеља на целом фронту. И узимајући одмах

у руке управу овако мутне ситуације, на терену између Изара и Дунава покривеном шумом и непролазном — он за непуних 6 дана прикупља своје разбацане снаге, залети се на центар непријатељске армије, одбаци је у неред, делом на југ на Ландесхут преко Изара, делом на север на Ратисбон преко Дунава. У више битака чија је круна Екмил, 23. априла, 11. дана по одласку из Париза он разбија велику аустријску армију и отвара пут за Беч. У току овакве поремећености он сам, усред мутне и замршене ситуације, баца зраке светлости који осветљавају пут сваком поједином елементу његове велике армије, и непријатељ, неспособан да се ма како прикупи, на крају осећа на себи громовите ударе који падају као муња, али сувише доцкан, да се од њих брани. Наполеон јури далеко пред догађајима да би им он дао правац а не да их чека и да их преживљује. Али он не јури слепо. Он претходно дубоко проучи околности у којима има да оперише и сматрајући их за непроменљиве елементе, он хоће да игра насигурно, увек са највећом присебношћу. Његова предвиђања нису никад рискантна.

„Није то геније, што ми на један мах открива тајну како треба да кажем или ударим у прилици неочекиваној за друге — то је размишљање, разматрање.“

Благодарећи овој силној моћи, он је дух који снажно озарава целу армију, буктиња која осветљује.

Али ма колико да ова моћ допире, она ће једног дана бити ипак премашена и наше оружје изгубиће своју силу, кад се наше армије буду пружале од једног до другог краја Европе, или буду оперисале на широким војиштима Русије и Немачке. Уз ово треба додати још и уображење да природне сметње и даљине нису непробродиве. — Ако се посматра, да се он такав показује од 1796. у 27. години, то је зато што га је природа тако ванредно обдарила. Он примењује свој талент у току целе његове сјајне каријере, обележавајући свој пут блиставим сјајем међу најбољим ратницима човечанства. Он носи своје победне орлове од Алпа до Пирамида и са обала Тага до Москве, премашујући њиховим летом освојења Александра, Ханибала и Цезара. Он остаје највећи војсковођа, надмашујући све остале својим сјајним генијем, потребом за активношћу, жарком природом која иде до неумерености, и која је погодна и корисна за рат, али непогодна за равнотежу мира. На овај начин од уздиже ратну вештину над све дотле познате висине, али та вештина односи њега самог у регионе заноса. Идентификујући величину отаџбине са својом сопственом, он је хтео да уреди оружјем судбину народа; као да његов народ може бити срећан од победа и њених после-

дица стечених ипак по цену великих жртава; као да тај народ може живети од славе, а не од рада; као да се народи, тучени и погођени у својој независности, неће једног дана дићи да је поврате и учине крај влади силе и ускоро изведу армије бројно јаке и непобедне отпорношћу коју им даје повређено право; као да у цивилизованом свету морал нема веће право од моћи која почива једино на сили па ма како да је ова генијална. Овај покушај упропастио је Наполеона, не што му је недостајао геније, већ што је покушао немогућно. Што је предузео да са Француском изнуреном на све начине, прилагоди Европу својим законима, а ова се већ оствестила у својим дотадањим недаћама и ускоро цела стала под оружје.

Јасно је да признање треба дати свакоме. Служити отаџбину за њену срећу онакву какву она очекује, стоји над победоносним командовањем армијама, треба признати да над ратом стоји мир. Јасно је да се и најдаровитији човек губи који се у правилима рачунања човечанства ослања на своје сопствене погледе и своје знање, одбацује моралне законе друштва, створене за заштиту појединца, принципа једнакости слободе и братства и који су основа самог хришћанству.

Сире! Почивајте мирно. Ви и из гроба радите увек за Француску. У свакој опасности отаџбине наше заставе задрхте при лету орла. Што су се наши пукови вратили победоносно кроз триумфални лук, који сте ви подигли, то је зато што им је аустерлички мач обележио правац којим треба прикупити и повести снаге које доносе победу. Ваше сјајне поуке, Ваш неуморан рад остају вечити. Њих проучавајући, о њима размишљајући ратна машина представља се сваког дана све већа. Само под зрацима Ваше бесмртне славе, смерно и брижљиво збраним, генерације ће се трудити још дуго да схвате науку о борбама и маневровању армија, а за свети циљ: одбрану отаџбине.

Из Revue d' Artillerie
Превео М. Г. Л.

ИЗ ВОЈНОГ ИСКУСТВА

(Размишљања о рату)

Да се схвати, појми суштина рата, ако одатле почнемо, ваља се одмах питати: шта се њиме хоће и жели постићи. То је крајње средство да се употреби кад се друкчије, мирним

путем није могао спор између двеју или више држава да расправи. Тада избија рат. Он одлучује и решава ко је у праву. Да ли само то одлучује? Но ово питање за сад оставимо. Сила иде испред права и она је најпреча. Ко пак прибегне рату, мора бити на све спреман и готов. Сви су се готово писци и мислиоци у томе слагали, да је то варварски, противно култури и цивилизацији, али се такође мора признати да ће он дуго и дуго, ако не вечито, остати као крајње средство за расправу спорова међу народима.

За рат се све спрема; држава, један народ који на своју самосталност, егзистенцију и живот помишља и полаже право мора се спремати, мора се оружати. Рат има да одлучи, је ли и који народ способан за живот.

Ове редове пишемо у судбоносним часовима кад се решава судбина Европе, кад се најогорченије рат води, коме се још крај не може догледати: рат споразума против савеза.¹⁾ За тај рат све се приготовљавало, радило; њега су све државе тако рећи у Европи осећале, да ће доћи, наступити и морале се оружати, спремати. Он је дошао, изненадно или не споредно је, и видеће се по свршетку истог у чију корист, односно штету.

Него овде се уплиће толико нових питања у тесној вези с ратом, ратном акцијом а која је тешко одвојити. То је однос политике према рату, о чему ћемо само наговестити. Политика је главно, то је циљ, а рат је само средство. Прва себи потчињава друго. О томе ваља водити строгог рачуна.

Стратегија и *тактика* су две главне гране ратне вештине. Оне су у тесној вези, управо једна у другу улазе, те им је дефиницију врло тешко дати. Велике војсковође и философи трудили су се у томе, али остаје да је у свима наукама па и овде најтеже дати дефиницију. Поред стратегије и тактике у ратно искуство, још улазе географија, фортификација, наоружање, топографија и многе друге науке. Ми спомену смо вештину и искуство те је читаоцу морало пасти у очи то неслагање. Поводом тога баш да видимо је ли вештина, наука или искуство. Ми не делимо мишљење да је наука. Знање, притежавање војних принципа не даје способности и могућности некоме да може и успешно командовати, водити трупе и руководити ратом. Од знања до практике је приличан корак, велика раздаљина, па њу прећи то је главно.

Називају је вештином, јер је главно баш употреба, примена

¹⁾ Ова су размишљања писана у току самог рата. Изазивана под непосредним утиском рата и његових догађаја она носе и своје обележје. Писана у таквим приликама, свакако, то писац признаје, она могу издржати извесну корекцију.

принципа који се науче и знају. У томе ће бити истина да је вештина.

А искуство би имало да значи, како ми схватамо, да је тешкоћа у ратном делању у томе што и знање принципа, правила не даје довољну гаранцију војнику ако он претходно нема дара, а уз то ако нема искуства, праксе. Јер ни највеће војсковође које нам историја спомиње и слави нису се истакле својим делима одмах, већ су имале да прођу извесну школу која их је учврстила, утврдила у њиховом теоријском знању. Било би споредно питати се, шта је важније: знање или примена? Треба једно и друго; једно без другог скоро не може се замислити.

Како се учи ратна вештина? Све гране нису подједнако важне: географија као стратегија, фортификација као на пример тактика, али оне се претходно све имају у довољној мери изучити, савладати, да се може успешно напредовати. Јесу ли све ове гране неопходно потребне војсковођи? Одговор би био да јесу; да он прати операције, њему не сме ништа из вида измаћи. Он треба да има све пред собом како би давао импулс сопственим умом и духом. Измакне ли макар што, општа ствар може трпети. Разуме се да у детаље он никад и неће улазити већ се то оставља његовим потчињеним, али опет под његовим руководством. Има једна грана која је не мање важна за војног старешину а особито војсковођу. То је познавање људи, људске душе. То је *психологија* којој ћемо неколико редова посветити.

Психологија је помоћна наука војнику, она му има отворити један свет који он мора познавати. Људска душа то је извор где се има научити како ће људима управљати. Најважнији елеменат, којим у рату војсковођа располаже, то је човек или како је то давно речено све његове добре и рђаве стране. И њих све искористити — у томе се вештина састоји. Човек није машина, да се њиме може по вољи како се хоће владати. Не, он је од меса и костију, нерава и због тога га ваља темељно упознати. Човек је подложен страстима, оне њиме господаре. Њега може обузети страх, инстинкт самоодржања, као што њиме овлада и храброст, јунаштво, самопожртвовање. Уклонити дакле страх, панику, ето у томе лежи тежак задатак војног старешине, а користити до крајњих граница оне лепе врлине, као храброст, опет такође је вештина, коју треба знати. И далеко бисмо отишли, што нисмо хтели, у расправи овог питања о људској души. Од војног старешине се мора тражити бар темељно знање основа, на којој ова наука почива.

Да је се у нас у том погледу заостало, немамо потребе

нарочито наглашавати. Сам предмет недовољно обрађен, ма да се покушавало у нашем војном заводу предавати га, ускоро је избачен, не зна се из којих разлога. А накнадно пошто је уведен, основа му је несигурна, што иде само на уштрб његове целисходности. Да ће у томе погледу бити боље, треба се надати. Сама наука колико корисна, нарочито за младе људе, војнике у толико и занимљива што она зближава наставника с његовим војницима, што је важно због наставе, обуке и духа војске.

У тесној вези је с овим *васпитање карактера*. Овај је рат у пуном свом јеку. Његов исход се још не може знати. Шта ће он све донети, рано је још предвиђати. Какве поуке у чисто војничком, тактичком и стратегијском погледу има донети, о томе је прерано говорити. Али изнети своја размишљања, своје опаске према ономе што се дешава, није сувишно.

У данашњим борбама где се долази прса у прса, и то понављајући до осамнаест јуриша тако рећи једно за другим, где је ради постигнућа циља све употребљено не штедећи ни људску снагу, ни други материјал, где је у потпуности техника заступљена, кад је једном речи у употребу стављено што никад до сада, ипак се можемо питати, шта је најважније. О томе, да одмах кажемо, о тој моралној сили бораца, човека треба и даље водити рачуна, и њој сву пажњу поклонити.

Да ли је и од коликог утицаја у постизању успеха друга спрема *научна и материјална*? Њима ћемо дати своје место, не потцењујући их. Али што је главно, оно што решава и односи победу, то је човек, то су његови нерви, живци. Ко њих буде јаче имао, тај ће на крају крајева и победити. Ако не важи баш потпуно у стратегији, за борбу се може с правом рећи.

Јачина духа, јачина карактера старешине, уз његову солидну научну спрему, поред вештине у командовању, управљању са млађима, не само јединицама, она је главно. Тим је јасно све речено. Њој треба потчинити ону другу, коју и ако не споримо ипак јој не дајемо, — како би се у миру, у мирнодопским приликама хтело, — прво место. Старешина је душа војске; какав је он, то и на своју трупу несвесно преноси. У досадањем ратовању се појединац као борац веома много истакао, зато мора бити дорастао савременим захтевима које од њега изискује модеран рат. Наступа изнуреност, глад, жеђ, умор, све се тако рећи тешкоће свале на војника и ипак он треба да буде у стању да све поднесе, издржи, да пркоси свима тим тешкоћама и да у борбу улази са оном физичком а нарочито моралном снагом како ће победити непријатеља.

То су захтеви који често и превазилазе снагу осредњег човека. Али у томе је тежња, у томе је циљ да се васпита

карактер, да се очеличи како би свему пркосио. И то је поље плодно за утакмицу старешина. Јер не треба заборавити будући рат, он ће бити слика овог. Све ће се, још у јачем степену, поновити. Сад рат тражи напрегнуће читавих људских генерација, да би се с успехом држава могла борити. А овај садањи нам то најбоље сведочи и показује.

Сада се боре милионите масе што је испадало из рачуна војној науци, пошто се највише рачунало на стотине хиљада. Али рат добија други вид, те као да се понавља оно време кад он добија још варварскији, још дивљачнији карактер што на крају крајева у ствари са човеком јесте. Кад се ратом решавају важна државна питања, опстанак њен и народа, онда не треба ништа штедити; све се ставља на коцку а само ради постигнућа циља. То су идеје које морају владати кад се узме да претреса о овом рату који, још недовршен, даје страшну, ужасну перспективу за побеђеног и његову земљу.

*

О користи изучавања ратне историје. Рат се најдубље изучава и студира из самих ратова. У рату се не може вечито провести. Зато се намеће питање, како је онда најбоље ратну вештину студирати. Тактика, стратегија и друге гране дају слику, представу о томе, али ништа боље него сама историја ратова, т. ј. ратна историја. Читају се примери и у томе читалац ствара слику како се радило имајући пред собом све елементе: човека, земљиште, оружје, случајни елеменат и др.

Друго је питање, како је ваља изучавати, не мање важно. Управо у које се доба може официр њоме користити, јер тек ушавши у неколико у теорију ратне вештине он је неспособан да све схвати. Њему је потребно извесно време, неколико година, да се позабави основним стварима, правилима својег рода оружја, тактичким и другим такође корисним војним знањима. После тога са већ зрелијим расуђивањем, проширенијим погледима, свестранијим схватањем и критичким разбором официр може приступити студији ратне историје, у којој ће, ако пажљиво и зрело изучава, наћи неисцрпних поука. У њој је тек права слика ратовања. Ето дакле у чему је важност ове војне науке за војника. У нашим излагањима даље видеће се колико на њу треба пажњу обратити.

Систем и план, по себи се разуме, мора и овде бити, јер без тога је и сва корист илузорна. Наставник ће ученику у руководству добро доћи, његов ће савет имати благотворно дејство, утицај.

Још један начин у знатној мери помаже изучавању војне вештине, то су *маневри* у мирно доба, чијој важности и користи

биће следећи редови намењени. Они су добра, поучна школа за команданте, особито више. На њима се огледа спрема, умешност ових старешина, којима ће се поверавати више јединице у будућем рату. А ни за ниже старешине није без поуке. Ту се има доста научити. Пажљив официр схватиће многе ствари које није могао на ранијим учењима до пука.

Овде нам је умесно дотаћи се како се изводе наша мирнодопска вежбања. Износимо само своје опаске и рефлексije. У том се погледу отишло нешто даље, коракнуло се, али није без примедаба.

На самосталност, иницијативу слаба се пажња обраћала, њу као да су желели избрисати. И код нижих старешина је треба неговати, да у складу с осталима иде. Није ретко официр (то из личног искуства сваки зна) био остављан сам себи и онда му није остајало друго до да ради како је научио за време мира. Под упуством разборитог старешине он ће бити упућен у војни занат толико да ће се умети у свакој ситуацији наћи.

*

Случајни елеменат игра такође улогу у рату. О ратној се теорији може надугачко претресати. Најбоља се решења за све могуће случајеве могу донети, најпозитивнија кад се размишља у соби, с картом и више мање у нормалним приликама. Истичемо ову разлику између ових услова и оних под којима се у рату, у борби редовно задатци решавају, те да се истакне како онда може бити. И сам тај командант који решава, одлучује се на ово или оно, треба појмити под каквим тешкоћама има да ради, дела, треба појмити његово душевно стање и створити слику с каквим се све незгодама има борити.

То је један већ разлог за оно, да се може рећи како у рату има места и случајни елеменат. Може ли се у комбинацијама све срачунати, све предвидети те да се математички прорачуна? Не. Или бар чини се да то није могуће. Уз то треба потсетити и на ово: командант, војсковођа у рату не манипулише са мртвим стварима, рецимо цифрама, него са живим створовима који су подложни свима људским манама и недостатцима. То је већ један услов да се створи случајност, која има донети пораз или победу. Најбољи се рачун поквари ако се не предвиди само једна мала ситница, те је већ други резултат. Или још јасније би ово било: и ако је с наше стране све учињено, све предвиђено, зар тај рачун не може побркати противников неки маневар који смо ми узели у обзир, али га је он друкчије, макар и погрешно извео. Све су то извори, поводи за случајни елеменат коме се мора дати засебно место.

Но да се овај елеменат што је могуће одстрани више,

војсковођи служи добар *план*, који себи мора створити. Он мора бити јасан, да је командант начисто са собом шта хоће да постигне и да то јасно својим извршним органима достави како би му план схватили и разумели. Друго је сад како ће они то извршити, он се у то не може дубље упуштати. План не сме садржавати детаље, ситнице у којима би се сам изгубио већ главне потезе којих ће се у току извођења придржавати.

Да ли тај план треба још да буде прилагодан малим изменама, које би саме околности, прилике захтевале? Јер ће наступити одмах још у почетку силом тих утицаја, вољом противника, којима ће требати доскочити. Не може се и не треба цео план из основа мењати, него само оно што суштину не мења. А у томе већ лежи слобода, иницијатива нижих команданата који преводе у дело намеру, идеју и план најстаријег.

Јасноћа помаже, она надокнађује да се види шта се хоће и жели; олакшава стхатање. Треба тежити да све буде просто изложено, да не буде компликованости. Хоће ли и поред свих предвиђања промаћи што непредвиђено, јасно мора бити кад се допусти да има случајности које се никад сасвим не могу избећи, јер без наше воље суделују, утичу и појављују се. Али свести то све на најмању меру, томе се тежи. И то се у довољној мери постиже.

Шта највише чини, помаже да се дође до успеха у рату, или боље рећи, колико се то може боље извести из досадањег искуства? Ово су питања која захтевају много већу студију, више простора да би се могло одговорити. Добра организација на солидној основи државе, самог народа претходно је и најглавнији услов одакле се мора поћи. Војна организација долази до свог савршенства тамо где је народ на високом ступњу образованости, где је он у маси свестан својег опстанка. Тек на том темељу може се провести војни систем, прва гаранција за успех у будућем рату.

Војска мора имати солидну основу, иначе то би била гомила, која скупо државу и народ стаје а своју улогу у потребним часовима не врши. Организација мора да је проведена једино у духу народном, који по свему одговара особинама, карактеру, образовању, ступњу културе, свему, што би се једном речи могло казати да чини дух тога народа. Овде детаљи нису главни да се износе, они сами произилазе из постављених принципа. Оружање чини такође један важан услов победе и успеха. Добро наоружање модерно, које надмашује непријатељско, једна је золога више. Техника у рату чини нешто што се ничим не надокнађује. Војска добија јаче самопоуздање, други дух кад осети преимућство над својим противником и у том погледу. Колико то подиже дух, морал, било је јасно

свима који су пажљиво последњи рат пратили, особито операције и борбе руске војске.

Организација има да се постара, да више и ниже командовање буде на оној висини која одговара савременим захтевима. И једно и друго је у подједнакој мери важно. Не би се могло рећи, које је важније. Намеру, идеју што виши командант поставља, нижи командни елеменат неће ни разумети, ни провести, ни извршити ако није доброг квалитета. Ето примера са војскама ових држава које ратују, упоређујући официрски кор истих. Из тог се најбоље поуке за будућност могу извући.

Официрски кор мора бити елита друштва и таквог духа да надмашује своје потчињене. Без тога се не може замислити управа, командовање потчињених. Спремом сви морају располагати у довољној мери. Интелектуална спрема официра добија све важније место, она је услов без којег се не може успех ни замислити.

Више командовање такође мора бити на достојној висини, јер од истог зависи судбина државе и народа. Спрема, карактер, једном речи елита ту себи мора наћи места.

Протекцију треба уопште гонити, терати и не дати јој да се угнезди, да не би загадила и заразила. Једино правој, истинској вредности дати нек командује. Карактери и они достојни тог високог места, као команданти вишим јединицама, треба да су свесни одговорности која на њих пада. Изговора не сме и не може бити.

О свему би се имала и требала организација да побрине, те да изведе ово важно питање које утиче као један од најглавнијих услова за победу.

Од колике је важности број у савременом рату? Одговор би био да и ако маса није изгубила своју вредност ипак више вреди боља организација, дух, самопоуздање него надмоћност у маси. Оно што је боље организовано, то односи победу. Недовољно обучене, спремљене, наоружане масе само су терет, болест и више повод за хаос него за победу. Дисциплина је добила по нашем мишљењу своје најбоље признање сада у овом рату. Без ње се победа не може замислити. Дух, одушевљење има свог разлога, али је дисциплина нешто важније, чему се треба највећа пажња да обрати. Имао је потпуно право онај што је казао, да дух и победа леже у дисциплини. Без дисциплине нема реда, нема поретка, нема оног што олакшава управу и командовање. Видело се шта све значи у овом рату који је истакао, показао важност свију елемената; стварност, рат најбољи је испит за све. Он истиче, обара и даје места по заслуги и по вредности. Он даје сведочанство

колико команданти покажу спрему, предвиђање, хладнокрвност и све оно чиме се масом влада. Па то нека буде и мерило за њихово унапређивање, њихово истицање, њихову вредност. Врховни је командант на тај начин добио мерило, оцене које су му најбољи упути како ће им и ранг одређивати. Он му је само олакшао, јер је ратна оцена најверније, најтачније огледало сваког посебице.

Кад се говори о војним радњама, онда се треба старати те сву осетљивост срца одстранити. Нека господари разум, разлог, цифре и чињенице. Успех, факта имати на уму и пред собом. То је главно, остало само машта и споредно. Клицу пораза носи сама војска, она у њој лежи. Ако се размисли, наћи ће се да је тачно.

Ратни војни министар у Русији признаје, па вели: Рат је доказао да нисмо били довољно приправљени с погледом на напоре непријатеља. Ето ту потражити у овом признању оно о чему можда многи лупа главу. Нека ово буде као добра лекција сваком војнику без обзира чина и ранга. Припремати се треба зрело и озбиљно. Можда ово не лежи у нашој природи словенској, али на то нас је искуство могло научити.

За модеран један рат шириле су се лажне, нетачне теорије да не може дуго трајати. Томе су се набрајали разни узроци. Мислило се да се не може дуго издржати. Видели смо да је друкчије било, искуство је противно показало. Ето један доказ више колико су тактика и стратегија тачне науке. Све се оснива на непознатим тако рећи датима, на творевинама људског духа.

Жилавост једне војске, једног народа је за поштовање, и то је — не треба заборавити — главно што доноси успех у рату. Жилавост, издржљивост хоћу овде рећи у економском, финансијском и војном погледу. Нарочито војник мора да покаже жилавост и отпор због овако безграничног трајања рата. Да би организам могао подносити не месецима већ годинама, морају се још у миру војници навикавати. Народи сада полажу испит из издржљивости, и јачи ће победити. Нерви морају бити од челика, њих рат не жали.

Што рекох народи а не војске, држим по себи је јасно. Наоружан народ, како је писао фон дер Голц, излази у рат један модерни, као што је овај европски. Све излази на арену: стални кадар, резерва, допуне, милиција, последња одбрана. Обе су стране скоро све уводиле до 50 година. Све се снаге уводе, све има да допринесе да се избори успех, крајња победа.

Саме борбе, то смо већ споменули, добијају други карактер, и по масама које у њима учествују, по просторији, по

времену трајања њиховог. Уз то и по ономе што техника даје и нападачу и браниоцу.

Потрошак муниције, кад се узму цифре и разгледају, показују грдну разлику овог садањег и оног како је у прошлим ратовима било, што је извесно довело до погрешних закључака.

Тактика се мења, позната је и тачна истина, која се осведочује на много којечему. Брижљива и детаљна историја овог рата даће нам све то, а ми у овом чланку само је бележимо. И кад би се посебице у свакој поменутој мисли опширније разлагало, било би више детаља.

Кад се говори о крајњем резултату, о свршетку рата, то се мора рачунати са више, обзиром на све апсолутно елементе којима и једна и друга страна располажу. Време стоји на расположењу више једној него другој страни, а због тога природно и средства којима може по вољи располагати. Дух, морал опада или расте. Једном речи он је извесна функција. Наоружане масе њиме чине више него оне које га немају. Ни цифре не треба заборавити, резерве које треба да буду ту кад се крајња битка решава, одлучује. Оне треба да превагну, да натерају тако рећи непријатеља да се осети побеђеним. Чинилац можда у овом нашем случају, кад се има дати прогноза за успех или неуспех.

Раш износи на видело колико је један народ умео да се спреми и покаже своје право на живост. Тако се овај испит има сматрати.

Важи само право јачег. Слабији мора признати веће право јачему. Узалуд се исгиче неправедност овог начела, оно важи и важиће; бар док рат буде постојао међу народима.

Ђ. Ђирић.

РУШЕЊЕ ДРВЕНИХ МОСТОВА И ДРВЕТА БРИЗАНТНИМ ЕКСПЛОЗИВИМА (СА ТЕХНИЧКОГ ГЛЕДИШТА)

— Са десет слика у прилогу III —

I Рушење дрвених мостова.

а) Украшко о дрвеним мостовима.

Дрвених мостова има разних: пионирских, полусталних друмских, полусталних жељезничких и понтонских.

У главном сваки дрвени мост је из два дела: горњег и доњег.

Горњи део чине: моснице, патоснице, повезнице и ограда.

Доњи део чине: потпоре.

Моснице су носачи терета, који прелази преко моста.

Патос је део преко кога се врши прелаз. Он је преко мосница.

Повезнице утврђују патос за моснице и ограничавају ширину пута.

Ограда ограђује мост.

Потпоре су подупирачи мосница, и могу бити: сталне, пловне и обешене. На њима леже моснице и оне преносе цео терет који належе на моснице.

Распон или раздео моста је растојање од средине једне до средине суседне потпоре.

Код пионирских мостова, сталне су потпоре: ногари од мотака, зидарски ногари, пионирски ногари, самари, шипови, гломаче и корпе.

Пловеће су потпоре: сплавови од стабала, сплавови од буради и на чамцима.

Код полусталних друмских мостова сталне потпоре су: проста столица, столица са гребеном и седлом, сложена столица и шипови.

Висеће су: проста обешена столица, двогуба обешена столица и мешовито обешена столица.

Код полусталних жељезничких, сталне су потпоре: ногари или шипови.

Сем мостова постоје и брвна слично пионирским мостовима.

Дужина мостова зависи од препреке, а распони од грађе.

Грађа за мостове је разнолика. За мостове и моснице најподеснија је грађа од четинара, јеле и бора, растовина и буковина. Најгора је топола и врба.

Растовина је најбоља за шипове. Грађа није увек иста и с обзиром на околности бива: сува, сирова, тврда и чворновата. Најбоља је сува и без чворова. Сем тога, по обради, може бити четвртаста (отесана) или округла (неотесана).

б) Ситуација при рушењу моста.

Мостови, које треба рушити, могу бити у овим ситуацијама:

1. Мост у нашем поседању и
2. Мост у непријатељском поседању.

в) Рушење моста на шиповима у нашем поседању.

Рушење оваквих мостова врши се на 3 начина, с обзиром на време, експлозив и остала средства.

1. Када се има довољно времена и експлозива и благо-времено се добије наређење за рушење, мост се руши потпуно и то спољњим пуњењима. Да се мост потпуно поруши, треба порушити једну или више потпора (шипове) са суседним мосницама. Руши се део од непријатеља ка рушиоцу. Код оваквог рушења моста непријатељ се не може користити ни шиповима ни мосницама за брзу оправку моста; нарочито преко дубоких и уских река ствара му се велика препона.

Кад се поруши само једна потпора, падају два распона. Овако рушење треба увек извршивати.

2. У хитњи могу да наступе нижа два случаја због недовољног времена, близине непријатеља, оскудице у експлозиву и осталим средствима. Први случај. Пуњења се међу преко патоса и мосница с тим, да се појачају код мосница у виду линије. Препоручљиво је да се откују патоснице. Овај случај рушења нарочито је код мостова са дугачким мосницама. Други је случај, пуњење у виду коцке, спушта се у воду поред шипова, те поред дејства за исте изврши дејство и на горњи строј.

Овакво рушење је приметно и ризично. Заметно је, што треба имати нарочите судове који не пропуштају воду, а редак је случај, да се правилно уз шипове наместе. Ризично је, што се каписла и експлозив могу овлажити и да не буде дејства.

г) Израчунавање тежине спољњег пуњења.

Спољње пуњење зависи од каквоће и дебљине грађе, као и од облика, да ли је грађа отесана или неотесана, т. ј. четвртаста или округла.

Општи је образац:

$$L = D^2$$

L је тежина у грамовима; D је у сантиметрима, и узима се овако: код округлих дрвета као пречник, а код четвртастих као дужа страна.

С обзиром на предње образац је тројак:

1) За мека дрва до 30 см. дебљине образац је $L = D^2$.

2) За мека дрва преко 30 см. дебљине образац је:

$$L = D^2 + \frac{1}{3}D^2.$$

Пуњење се појачава са $\frac{1}{3}$ израчунатог пуњења.

3) За сирова, тврда и чворновата дрва $D = 30$ или више, образац је: $L = D^2 + \frac{2}{3}D^2$.

Пуњење се повећава са $\frac{2}{3}$ израчунатог пуњења.

Примедба: Пуњења се израчунавају посебно за сваки шип и мосницу.

Приликом израчунавања, пуњења се заокругљавају из разлога што се резултат дели са тежином експлозивних ме-

така; а врло је незгодно и забрањено је сечење метака. На пример, приликом дељења изађе извештан број метака и неколико грама; а како у наоружању нема таквих метака, мора се додати цео метак. На ово не треба заборављати, а рушиоци ће увек знати тежину експлозивних метака.

д) *Намештање спољњих пуњења на шиповима и мосницама*

Објашњење: која се пуњења зову спољња. Спољња пуњења су она пуњења, која се намештају споља. И при прорачуну по предњим обрасцима, могу бити или у метцима или пакети метака (већи број).

Пуњења за рушење шипова намештају се на шипове, тако, да буду у истој висини и близу површине воде. Да се ово изведе, закупа се поширока летва за шипове и над њом се међу пуњења приљубљујући их уз шипове. Да би метци прилегли на шип, потребно је сатесати сваки да би се ово извело. Сатесивање је сигуром или брадвом. Да би се метци одржавали, везују се чврсто за шип обмотавањом, канапом или жицом, која мора бити затегнута, а да ово буде, уметне се по којој комад дрвета.

Сам положај пуњења може бити кос или усправан.

Техничка је тежња да налегне и приљуби се на што већу површину. Што се тиче мосница, важи исто, што и за шипове, само су моснице отесане. Пуњења на мосницама међу се на дужој страни.

е) *Намештање прибора за паљење.*

Намештање каписла биће у тренутку за паљење. Ако ће се паљење одмах извршити, намештају се одмах. Везивање спроводника за електрично паљење за апарат, као и намештање каписла за електрично паљење, такође зависи од времена паљења.

За паљење са детонујућим штапином, штапини се могу одмах метути, сем у иницијалном пуњењу.

ж) *Паљење пуњења.*

Паљење може бити:

1. електрично,
2. детонујућим штапином и
3. преносом детонације са спорогорућим штапином.

Препоручљиво је за јачи објект употребити и резервно паљење, а које је са детонујућим штапином.

У сваком случају треба извршити једновремено паљење свих пуњења.

з) *Дејство експлозива*

Експлозив дејствује на дрво: кида га, чупа и далеко одбацује; према томе и не може се одредити правац пада објекта, што није ни потребно.

и) *Станица паљења*

Паљење се изводи из станице паљења, да би се палилац и његов помоћник сачували од падајућих порушених комада.

Палилац може бити официр или подофицир, тежња је да буде онај који боље разуме. Наређењем се увек одређује, ко ће то извршити.

ј) *Алат и потребан материјал*

Осим експлозива и средства за паљење потребно је: једна или две лествице, чекићи, длета, маказе, летве, жице, стезалице, канап 3—4 м.м., дрводељски и ковачки алат.

к) *Јачина људства*

Кад се рушење врши у близини непријатеља, рад се изводи под командом 1 официра и 1 вода од 4 десетине редова, свака са својим десетарем.

Једна десетина израђује мине или спрема места за пуњење; војници носе сикире, ашове, пијукe, чукове, кљеште, тестере, ужета, лествице и т. д. према даном случају.

Друга десетина спрема, намешта и пали пуњење. Војници носе експлозив, такође алат и средства за паљење.

Трећа десетина спрема и извршује зачепљавање; војници носе потребан алат за ону врсту чепа који се жели. Ова десетина израђује спољње пуњење.

Четврта десетина је резерва за непредвиђене радове. Војници првих десетина су без пушака и ранаца а четврта је наоружана.

Ако се рушење врши под непријатељском ватром, додаје се свакој десетини половина ефектива за резерву, да замени оне који нису у борби.

Ово је уопште а може се и смањити.

л) *Извештај о извршеном рушењу.*

После сваког рушења подноси се извештај своме старешини, који је наредио рушење и то са овим садржајем. (по форми):

Извештај

О рушењу моста преко код на дан

1. Радна снага;
2. Употребљен експлозив;
3. Изабрати начин рушења;
4. Скица рушећег предмета (план и пресек). Раз. 1/100—200.
5. Израчунавање (пуњења и размештај метака (по могућству на засебним прилозима).

I потпора. Скица у раз. $\frac{1}{50}$

Израчунавање	Експлозив који буде			Укупно кгр.
	приз. мет.	цилиндр мет.	коњичких метака	
За шип по $L = D^2$				
Свега за I потпору				

6. Потребна средства са паљење.

Општа шема везивања. Скица раз. $\frac{1}{40}$.

ЗА	Капсели		Штапина		Примедба
	Штап.	Електр.	Спорогорећи	Детон.	
	б р о ј		м е т а р а		
I потпору					
II „					
Свега без резерве					
Свега са резер. 10%					

7. Јачина и подела радне снаге при рушењу.

ЗА	Офиц.	Под.	Кап.	Редова
I потпору				
II „				
Свега				

8. Размештај, величина и место заштите и осигуравајућих одељења.

9. Место за палиоца—огњиште.
 10. Почетак минирања.
 11. Свршетак минирања.
 12. Успех у рушењу.
- Примедба (да се још шта објасни).

Дан, месец и год.
Место.

Име и презиме
Н.

љ) Рушење остале врсте дрвених мостова.

Рушење се врши по предњем принципу, а израчунавање пуњења по изнетом обрасцу, што не задаје тешкоћа. Понтонски мостови руше се кад се у сваки понтон мете по 1 кр. експлозива и сва се пуњења вежу и једновремено запале. Код буради, руши се такође са истом тежином. Пуњења се међу одозго на свако буре и једновремено запале. Сплавови се руше по ширини, на 2—3 места дугачким пуњењима, срачунатим по изложеном обрасцу, а према дебљини и врсти дрвета.

м) Рушење мостова у непријатељским рукама.

Мостови у непријатељским рукама руше се пловним минама, о којима ће се доцније расправљати, али не у овом чланку.

н) Заповест за рушење моста.

Заповест за рушење моста мора се безусловно благовремено издати, иначе може бити катастрофално по општу ситуацију.

II Рушење дрвета

а) Дрво се руши: спољњим и унутрашњим (бушним) пуњењима.

б) Спољње пуњење показано је напред код мостова и у свему се има по истом поступати.

На случај да се пречник дрвета не може измерити, пуњења од појединачних призматичних метака наместе се тако, да буду, т.ј. заузму $\frac{2}{3}$ обима дрвета. Намештање пуњења и паљење је као напред.

в) Унутрашња (бушна) пуњења.

Оваква пуњења у дрвету буше се американским сврдлом 35 mm. пречника и 65 см. дужине.

Ова се пуњења израчунавају по обрасцу:

$$L = \frac{D^2}{7} \text{ или } \frac{D^2}{400}$$

што значи $\frac{1}{7}$ израчунатог спољњег пуњења или на сваких 400 грама по 1 цилиндрични метак од 75 грама. Ово је за немачку муницију.

За све експлозиве остаје $L = \frac{D^2}{7}$ за мека дрва до 30 см. иначе мора се спољње пуњење појачати, ако су дрва дебља од 30 см. и ако су тврда, сирова или чворновата.

Кад се за пикрит употреби образац $L = \frac{D^2}{400}$ није потребно никакво појачавање муниције.

Треба водити рачуна о томе, да цилиндрични метци експлозива, код разних држава, разне су дужине и тежине.

Кад се руши дрво, које расте, могу се пуњења метути у жиле и затрпати земљом, ради бољег дејства.

Добро је бушна пуњења зачепити дрвеним чепом, само да се изради прорез за пролаз штапина или спроводника.

Примедба. — Бушна пуњења се никада не употребљавају за рушење мостова. Изузев крајње случајеве.

III Разни примери рушења мостова и дрвета по претпоставкама.

(Рушење пикритом)

1. Пример, сл. 1. Рушење моста. Шипови на сувој земљи. Шипови јачине 24/24 см. Мост брзо порушити. Пуњења су повезана. Паљење је електрично и преносом детонације.

Спољња пуњења.

$$L = 24^2 = 576 \text{ гр.} = 3 \text{ метка од } 200 \text{ гр.}$$

Призматични метак тежак 200 грама.

2. Пример. Сл. 2. Рушење моста.

Рушење само мосница.

Горњи строј моста је од 5 мосница. Моснице су од тврдог сувог дрвета јачине 26/34 см. Мост је патосан. Брзо рушење.

Скину се патоснице и пуњење метне одозго на моснице.

Паљење је спорогорећим штапином и преносом детонације.

Спољње пуњење.

$$L = 34^2 = 1156 \left. \begin{array}{l} \\ + \frac{1}{3} = 386 \end{array} \right\} = 1542 \text{ гр.} = 8 \text{ метака од } 200 \text{ грама.}$$

Примена обрасца

$$L = D^2 + \frac{1}{3}D^2.$$

3. Пример. Сл. 3. Рушење моста. Мост од 5 мосница. Моснице су од сировог дрвета, јачине 30/40 см. Мост брзо порушити. Скину се патоснице, пуњења се метну са стране моснице и утврде летвом. Паљење је електрично.

Спољња пуњења.

$$\left. \begin{aligned} L &= 40^2 = 1600 \\ + \frac{2}{3} &= 1067 \end{aligned} \right\} = 2667 \text{ грама} = 14 \text{ метака од } 200 \text{ грама.}$$

Примењен образац

$$L = D^2 + \frac{2}{3} D^2.$$

4. Пример. Сл. 4. Рушење округлог дрвета. Шип од сувог дрвета јачине 25 см. пречника.

Спољње пуњење.

$$L = 25^2 = 625 \text{ гр.} = 4 \text{ метка од } 200 \text{ грама.}$$

Примена обрасца

$$L = D^2.$$

5) Пример сл. 5. Рушење дрвета.

Шип је од тврдог, сувог дрвета пречника 30 см.

$$\left. \begin{aligned} L &= 30^2 = 900 \\ + \frac{2}{3} &= 600 \end{aligned} \right\} = 1.500 \text{ гр.} = 8 \text{ метака од } 200 \text{ грама}$$

Спољње пуњење.

Примена обрасца

$$L = D^2 + \frac{2}{3} D^2$$

6.) Пример сл. 6. Рушење дрвета.

Дрво растово, тврдо, пречника 50 см. Спољње пуњење.

$$\left. \begin{aligned} L &= 50^2 = 2.500 \\ + \frac{2}{3} &= 1.667 \end{aligned} \right\} = 4167 \text{ гр.} = 21 \text{ метак од } 200 \text{ грама.}$$

Примењен образац

$$L = D^2 + \frac{2}{3} D^2$$

7.) Пример сл. 7. Рушење дрвета.

Шип пречника 30 см.

Бушно пуњење.

$$L = 30^2 = \frac{900}{400} = 3 \text{ метка од } 75 \text{ грама.}$$

Цилиндрички метак немачког пикрита тежак 75 грама.

Примењен образац

$$L = \frac{D^2}{400}$$

8.) Пример сл. 8. Рушење дрвета.

Тврдо, растово дрво, пречника 70 см. Бушно пуњење.

$$L = 70^2 = \frac{4900}{400} = 13 \text{ метака од } 75 \text{ грама}$$

Пуњења су метнута у 2 рупе. Паљење је преносом детонације од горњег ка доњем. Шрафирања пуњења додата су ради преноса детонације, због тога што су израчуната пуњења по дужини мања од избушене рупе.

Примењен образац

$$L = \frac{D^2}{400}$$

9.) Пример сл. 9. Рушење моста.

Пример ојачане моснице. У овом случају обе се рачунају као једна и пуњење се меће на дужу страну. Јачина мосница 40/40, од сувог дрвета.

Спољње пуњење.

$$\frac{L}{2} = \frac{40^2 = 1600}{2} + \frac{1}{3} \cdot 534 \} = 2134 = 11 \text{ метака од } 200 \text{ грама.}$$

За 2 моснице 22 метка.

Примењен образац

$$L = D^2 + \frac{1}{3} D^2$$

10.) Пример сл. 10. Рушење моста.

Пример ојачаних мосница. Мосница од сировог дрвета јачине 30/40 см. Бушно пуњење.

Паљење електрично.

$$\frac{L}{3} = \frac{40^2 = 1600}{3} = 4 \text{ метка од } 75 \text{ грама.}$$

За 3 моснице 12 метака.

Примењен образац

$$L = \frac{D^2}{400}$$

Примедба. — При изради овога чланка служио сам се следећим књигама и упутима:

1. Sprengvorschrift (немачки пропис) 1918. год.
2. École de Mines 1915. год.
3. Пионирска правила VI део, војни мостови.
4. Правило и Упут за коњичке пионире и поверљивим упутом. Чланак је компилација. Пружа се у циљу популације инжињерских знања.

Инж. мајор

Мих. Р. Алић,

ком. 3. пион. батаљона.

НАПОЛЕОНОВ ПРЕЛАЗ ПРЕКО АЛПА

Преко прелаза Великог Св. Бернхарда
од Роберта Берндта

Доцкан стиже пролеће у Великим Алпима. Истина, дању шаље мајско сунце своје топле зраке у долину Мартињи; али

потом се опет дижу ужасне олује, ветар урла кроз теснаце и клисуре великог Св. Бернхарда, које се брзо пуне новим снегом а ноћи су веома хладне, и то је једно веома опасно годишње доба. Пут преко брда је гладак и тегобан, а снег подмукао и веома често се одроњавају лавине, које путника под собом затрпавају. Брђани знају то и зато, по могућству, избегавају у то време пут преко Св. Бернхарда. Тек јуна постаје вис приступачан и тада терају своја стада кроз узане стазице горе на пландовање. А маја месеца остављају велики Св. Бернхард да ужива у својој усамљености и тишини.

Но то тако није било године 1800. Једна необична живост владаше по иначе пустом путу који води од Мартињија ка замку Св. Петра, последњој тачки на друму преко прелаза. Француски војници маршеваху тамо и амо, ађутанти јуре, кола лупају, једна непрегледна количина профијанта и материјала смештена је по местима уз пут, а нарочита количина у самом Мартињију и Св. Петру. Светски рат, који је већ подуже време потресао Европу и Африку, допро је и до самих усамљених алпских долина, а честољубље ужасног човека, који од 18. Бримера стајаше на врху Француске Републике као Први конзул, носило се мишљу да и саме цинове овог планинског света победи, шта више још и њихове страхоте у извесној мери себи у корист да претвори и да изненада непријатеља смрви. Бонапартин план је одважан. У место да Масену, који је у Лигурији од старог Меласа јако потиснут и најзад принуђен да се са 15.000 људи дивизије Султа баци на Женеву, брзо потпомогне и тако га његовог непријатног положаја ослободи, Први Конзул помишља да упадне преко Швајцарске у Ломбардију и тако да се појави с леђа Аустријанцима, да их одсече од њихових комуникација и веза, а можда једним ударцем и цео рат у Италији да одлучи.

То бејаше план по ком он ва banque играше, шта више план који би морао пропасти при довољној пажљивости и брзини непријатеља. Али Бонапарта тражаше и употребљаваше немогућно, изненађујуће и сјајно; рачунао је вазда на погрешке противника и уздао се у своју звезду водиљу, своју срећу.

Зар баш ништа не знађаху Аустријанци о његовом плану? Они су зацело о томе нешто и чули, а министар Тугут га је у првим данима месеца маја сасвим тачно погодио; али они се опет дадоше преварити. Бонапарта је с нарочитим циљем скретао њихову пажњу на сакупљање једне „Резервне Армије“ и то је требало да се изврши у Дижону. А у ијетини у Дижону се вежбало само неколико хиљада рекрута и инвалида, а сама Резервна Армија гураше у потребној тишини напред ка Женевском језеру и нестајаше је између клисура и долина Алпа.

Бонапарта се дуго колебао, који од прелаза да употреби за упад у Ломбардију. Његова прва намера беше управљена Св. Готхарду; али све веће опасности, у коју падаше Масена, учини да се одлучио за западнији пут, по коме се директно долажаше на место решења; тај му се пут учини пробитачнијим. И тако се решио за велики Св. Бернхард. Ђенерал Марескот бејаше испослат у Валис да испита могућност пролаза планина у ово доба године. То бејаше 8-мог маја у Женеви, где Први Конзул, за чије нестрпљење ништа не иђаше довољно брзо, Марескота прими с речима: „Може ли се преко?“ „Да, ђенерале, али с великом муком....!“ „Добро, кренимо се!“ — бејаше лаконски одговор. Одлучило се, и док Конзул све припремаше, као да ће се дуже времена у Женеви задржати, припремаше он маршруту за војску, и постави авангарду, дивизију Ватрин, под заповест Ланову, и даде се у покрет к Мартињију и т. д. А издаде нарочите припреме за прелаз Гасендију и Мармону.

*

Одважан и јединствен бејаше план: прећи велики Св. Бернхард у времену отапања снега са 30 000 људи по једном путу који је више стаза но друм, а кроз дивљине овог вечитог снежног света; али тај план не бејаше нечувен. Свакојако не могаше се ни мерити ни упоредити по одважности с оним у историји чувеним и славним прелазом Ханибаловим, који се усудио упустити се у један њему потпуно непознат планински свет, а доле у равници Ломбардијској не имавши никакву пријатељску војску и не могавши рачунати ни на какву везу са својом удаљеном отаџбином.

Али историчари су у сумњи да није Картагенски Војсковођа можда употребио мали Св. Бернхард за свој прелаз и услед тога мора Ханибалово ненадмашно дело да остане изван поређења. Али и пре тога је већ велики Св. Бернхард служио као пут војскама. Шта више једном га је усред зиме прешао један римски корпус за време рата Отоа и Вителиуса. Бернхард, стриц Карла Великог, превео је једну групу преко овог прелаза, Фридрих Барбароса употребио га је такође једном, а пре свега године 1515. трупе Франсоа I француског изведоше овај прелаз. Али са изузетком ове последње експедиције, не могу се ни једно од ових предузећа упоредити с Бонапартом, почем ни једна од других армија не имађаше толико топова и другог материјала са собом да носи. Нарочито артиљерија бејаше та, чији се транспорт одмах у самом почетку предузећа показао као најопаснији и најодважнији део. Саонице, које се нарочито за ту сврху ношаху, показаше се одмах као неупотребљиве, и баш беху у највећој неприлици, кад један сељак даде гене-

ралу Мармону савет, који све спасе. По том савету избушише велика стабла дрвета, која се као футроле за топовске цеви употребише, а 50 — 100 људи за вучу овог необичног превозног средства, док друге топовске делове као и пушке ових људи који као запрега служажу, ношаху остали из батаљона.

То беше 25. маја, кад Лан са својом авангардом поче прелаз. У напуштеном замку Св. Петра топови се демонтираше а војници као запрега ставише се испред дрвених стабала. И ускоро лежаше село иза њих, а чудновата усамљеност планинска наступаше. Колски пут замени стазица; и само са по двојицом људи напоредо могаху марширати пукови. Полагано, корак по корак само, иђаху напред, а коњаници вођаху своје коње за узде. Кроз шуму и кланце пење се до Проца и краљевска снежна круна Монте Велана постаје видљива, за тим опет брзо нестаје, кад пут почиње да улази у оне мрачне планинске клисуре, клисуре које данас носе, пуно успомена, име кланац од Маренга. И самог опробаног ратника подузими мала би језа ужаса од ове самртне усамљености. Мрачне шуме, зјало провалије, непоуздани снег, блистави лед — мењају се једно с другим. Доста се често чује из даљине грмљавина лавине, а исто тако често склизне нога по путу од сметова углачаном. Језик се лепи за непце; и сваки час се мора правити кратак одмор, а војници жељно гасе своју жеђ замачући свој пексимит у снег. Али у пркос свему: напред, увек само напред! а одважном се и овде смешка срећа. Уопште време остајаше лепо; истина једном затрпа једна мала лавина 25 људи, али им би суђено да опет угледају света. И олујина изненади једном армију, али доста брзо прохуја, небо се опет заплави, а трубачи опет затрубише „en avant!“ И даље се продужаваше опасни марш. Мртва тишина влада, само каткад се чује полугласно каква команда, а у клисурама одјекују кораци марширајућих батаљона и коња. Још се има победити и прећи стрми стеновити вис Combe des Morts, још један добар час значи треба истрајати и најзад појављује се и са одушевљењем поздравља стародревни манастир у коме калуђери, посвећени С. Бернхарду заштитнику путника, дочекују измучене путнике.

Најтежи део транспорта бејаше и остаде до краја пренос артиљерије. Девет часова јој требаху до врха прелаза. У најдубљој тишини вукоше људи корак по корак дрвена стабла са топовима. „Стој!“ разлегаше се по каткад, кад би командујући тобџија видео какву тешкоћу или глатком путу не би веровао; па потом опет „напред!“ Лед се хваташе по ципелама људи, они се клизаху, не могаху напред и често пута изгледаше да су и људи и топови неповратно изгубљени, и да се морају откотрљати у дубину. Али стотину снажних мишица

чврсто држаху. Најгоре место бејаше клисура потока Valsorey, недалеко иза виса Св. Петра, где пут бејаше необично стрменит и рђав. Нов друм заобилази ову тешкоћу. А у самим снежним регионима клизаху се саонице већ много лакше. Пет дана тако прелажаше цела војска поред усамљеног манастира Св. Бернхарда. Ту сваки доби вино и хлеб. Издатци калуђера за поткрепљење војске изношаху 18.960 франака и 95 сантима, а тај се рачун исплатио тек 1802 године после многих и многих потраживања и рекламирања од стране калуђера манастиру. Сам Бонапарта пређе вис 20 маја; он јахаше на магарету. Силазак причињаваше још много већих тешкоћа. Истина на јужној страни са многих падина могаше се у санкама спустити брзином ветра, али за коње бејаше силазак веома опасан. Па и поред тога ни у њима се не имађаху да оплакују велики губитци, а велико предузеће се већ могаше сматрати као извршено, — али тад се указа још једна веома озбиљна тешкоћа и препрека. У долини пенушаве реке Dore-Baltea, подизаше се на једном, као глава шећера, узвишењу фор-Вард. Само једна стотина људи држаше га, али се они бораху јуначки и храбро. Један јуриш оста безуспешан а цела се војска сакупи испред топова овог орловског гнезда и не могаше даље. Да је Бонапарта морао чекати док се овај добро профијантом снабдевени фор преда, имао би Мелас времена да се припреми, а изненађење би рђаво испало и француска војска би се налазила у највећој опасности — да буде пригушена од једног надмоћног непријатеља. „Тада, (тако прича један гренадир) велики конзул имађаше много посла са својим генијем и почесто употребљаваше своју бурмутицу.“ Најзад се успело да се лукавством избегне опасност. У мрачној ноћи по друму се посу дебели слој сламе и ђубрета и у највећој тишини изнесе се артиљерија изван линије домашаја.

Када посада фора спази шта се збило, бејаше већ доцкан, — француску војску није било више могућно задржати, и она се проби путем доле у долине без икаквих даљих препрека. Иза ње у снегу и магли остадоше ужаси планина, које беху побеђене, а пред њом се простираше дивна земља, победа и богата пљачка, простираше се Милано и — Маренго. И кроз целу Европу прође као дрхтај изненађења глас, да је из снежних долина великог Св. Бернхарда продро Први Конзул и да се појавио у Ломбардији. А богата равница одјекиваше од њихових дивљих усклика „En avant!“

С немачког превела
Ј. Илић, из Куманова,
наставница гимназије.

НОВОСТИ И БЕЛЕШКЕ

ИТАЛИЈА

Пешадијске формације. — Пешадијске формације регулисане су декретом од 20. априла 1920. овако:

На дан 1. јуна 1921. пешадија има:

Бригаде ... { 1 штаб гренадирске бригаде,
51 пешад. пук,
2 штаба берсаљера (брдска пешадија).

Пукови ... { 2 пука гренадирска,
102 пешад. пука,
12 пукова берсаљера,
9 пукова алпинских (брдски шасери).

Бригадни штаб: 1 ђенерал командант, 1 виши официр, 1 нижи официр.

Сви су пукови од 3 батаљона са једним штабом и депом. У миру пук има 46 официра, 47 подофицира, 893 каплара и редова.

Састав батаљона: штаб, 3 чете, 1 митраљеска чета, 1 вод сапера.

Чета има 3 вода, сваки од по 3 десетине или групице (escouade). У два вода командују официри, у трећем наредник.

Мирнодопско бројно стање војске. — Да би се постепено остварило мирнодопско бројно стање (175.000), влада је одлучила да отпусти подофицире и војнике класе 1900.

Војни организацијски закони. — Италијанска војска бројала је 1914. године 25 дивизија по 2 бригаде, подељених у 12 корпуса и имајући укупно:

98 пукова пешадије (2 гренадирска и 96 линијских),
26 батаљона алпинских,
12 пукова берсаљерских,
30 пукова коњичких,
342 батерије.

У току рата војска је појачана на 63 пешадијске дивизије, подељене у 24 корпуса или 7 армија.

Прва законска мера по примирју био је организацијски закон од 21. новембра 1919., назван Абричијев закон, који је

војску свео на мирнодопско стање од 30 дивизија по 2 бригаде и 1 дивизију коњице, подељено у 15 корпуса, и то:

- 120 пукова пешадије,
- 57 батаљона алпинских,
- 12 пукова берсаљерских,
- 16 пукова коњичких,
- 654 батерије.

У исто време створен је полицијски кор под називом „Краљевска Гарда“. Бројна јачина овог новог кора (који је у осталом убрзо укинут, односно преформиран), око 70.000 људи са карабинцима (жандарми) и финансијским стражарима (који су потпуно војнички организовани), изнела је укупно око 100.000 обвезника на поновном року са врло јако попуњеним старешинским кадровима.

Абричијев закон међутим замењен је, још пре него што ће ступити на снагу, Бономијевим законом од 20. априла 1920. Он данас важи, али се сматра као привремен. Горе смо изнели из тога формацију пешадије, а у доњему доносимо дислокацију:

Територијални распоред (дислокација). — Декрет од 13. маја 1920. поделио је земљу на 10 корпусних области по 3 дивизије, свега 30 дивизија и 3 алпинске.

Корпуси	Дивизије
I. Турин	1. пеш. дивизија, Турин
	2. „ „ Александрија
	1. алпинска „ Кони
II. Милано	3. пеш. дивизија, Милано
	4. „ „ Новара
	2. алпинска „ Брешја
III. Верона	5. пеш. дивизија, Верона
	6. „ „ Падова
	7. „ „ Тријент (ново)
IV. Болоња	8. пеш. дивизија, Болоња
	9. „ „ Равена
	3. алпинска „ Тревизо
V. Тријест (ново)	10. пеш. дивизија, Тријест
	11. „ „ Горица
	12. „ „ Пуљ
VI. Флоренција	13. пеш. дивизија, Флоренција
	14. „ „ Ђенова
	15. „ „ Пјаченца
VII. Рим	16. пеш. дивизија, Рим
	17. „ „ Ливорно
	18. „ „ Перуђа

Корпуси	Дивизије
VIII. Неапољ	19. пеш. дивизија, Неапољ
	20. " " Салерно
	21. " " Анкона
IX. Бар	22. пеш. дивизија, Бар
	23. " " Кијети
	24. " " Анкона
X. Палермо	25. пеш. дивизија, Палермо
	26. " " Месина
	27. " " Каљари

Дефинитивно преформирање стратегијских јединица је у току. Сада постоје:

108 пешад. пукова { 2 гренадирска,
106 линијских.

Арти- љерија	{	20 батаљ. алпинаца распоређених у 9 пукова	}	тј. од прилике 606 батерија
		12 пукова берсаљерских		
		12 " коничких		
		27 " пољских		
		14 " тешких пољских		
		6 " тешких		
		4 пука обалска		
		1 пук преносни		
		3 пука анти-аеропланска		
3 " брдска				

10 команада коморе,
8 ескадрила блиндираних ауто-митраљеза,
4 пука специјалне службе,
1 вазд хопловна команда,
10 аутомобилских станица (центара),
10 профијантских чета,
10 санитарских чета,
1 самостална чета нападних возова.

Рекрутовање и бројно стање. — Закон од 20. априла 1921. предвиђа општи обавезни рок од 8 месеца, али овај део закона још није могао бити примењен. Позивања под заставу и трајање рокова били су до сад регулисавани министарским расписима за сваку класу.

Буџетско бројно стање одређено је за 175.000 момака, али је стварно стање било до сад много веће.

„Краљевски гардисти“ претворени су у миру у „народне гардисте“, а карабинци и финансијски стражари представљају око 120.000 људи, више него што чини буџетско стање, али има још и других прекобројних под заставом (тј. преко буџетског броја).

СЕВЕРНА АМЕРИКА

Ноћне авиатичке вежбе. — Намеравају се предузети ноћне вежбе у бацању бомби са аероплана. при чему би као објекат послужила стара линијска лађа Алабама. Уз то има се опробати једна нова врста светлосних ракетли (Leuchtfackeln) са ванредно јаком светлошћу, које би биле бацане са летелица. Намерава се да се са ваздухопловних справа створи као нека светлосна блокада помоћу ових ракетла, од којих би свака имала јачину 2 милиона свећа. Оне се намештају на штитовима (амрелима) од беле свиле, са којих ће светлост тако јако одсјаивати на ниже, да ће на нападнутој лађи бити онемогућено руковање топовима противу аероплана.

На кратко време пред примирје биле су у радионицама ваздухопловне службе произведене ракетле од 200.000 свећа јачине. Оне су биле утврђене на амрелима од $5\frac{1}{2}$ м. распона који су се само лагано спуштали; магнезијумов пламен горео је 10—11 минута.

Бомбардовање лађа из ваздуха. — Огледи вршени у јулу показали су, да су експлозивна зрна велике снаге опасна за лађе и онда, кад се распрскавају под водом, претпостављајући да одстојање не износи више од 20 метара, а дубина 5—6 м.; тада зрна дејствују као подводне мине.

Смањивање мирнодопског стања. — Садашњих 7 дивизија свешће се на 3, а остале 4 биће замењене кадровским бригадама, које ће у случају потребе бити претворене у дивизије.

Известан број гарнизона укида се. Девет команда „корпусних зона“ остају, са задатком, да снабдевају људством формације Националне Гарде и формације организованих резерва.

Труде се да привлаче младиће у т.зв. „летње логоре“, где би живели спортовним животом и где би се постепено привикавали на строжи војнички живот. То с погледом на смањивање мирнодопског стања, које је 1. октобра имало да износи 150.000 војника сувоземне војске (и 120.000 морнарице).

Тенк-кор. — У мидском логору у Мериленду (Mead Md.) налази се централна школа за обуку тенк-кора. Ту се налази и резерва тенкова заједно са њиховим наоружањем. Сада има тамо 920 тенкова и то 600 у Америци саграђених од по 6 тона, 200 француског Реналовог типа, 100 типа марке VIII и 20 енглеског типа од 35 тона. Наоружање је калибра 5—6 см. и 3.7 см. SK. а има и митраљеза. Послуга износи преко 2000 глава.

ФРАНЦУСКА

Ратни губитци. — Генерални војни лекар, Трубер, саставио је брижљиво преглед француских губитака у прошлом рату, у којем је нарочито детаљисао бројеве рањених и болесних. Из тог прегледа излази да је било:

Погинулих	674.700
Умрлих од рана	250 000
Несталих, вероватно убијених у борбама	225.300
Умрлих од болести	175.000
Свега	1,325.000

Од целог броја рањених било је 20 од сто понова и више пута рањених. У периоду покретних бораба, од укупног броја рана 76 од сто проузроковане су артиљеријским зрнима, 16% пушчаним и 8% другим ратним средствима. У периоду рововских бораба ови су били 68, 20 и 12%, дакле односи су били повољнији. Интересантна је опаска, да је у ратовима до 1914 од укупног броја обрађавања 75% било од пушчаних зрна.

Од 251.414 рана само су 5920 захтевале ампутацију (свега 2.35%). Од целокупног броја рањених 79% је потпуно оздравило и вратило се на фронт. Процент умирања оних рањених, који су били на лекарској нези, био је променљив према периоду бораба и болничким приликама, али је изненађујући мали, тј. 4.61—7.18%. Иста је повољна појава била и код боловања.

Из свих тих бројева излази, да је непријатељска ватра 6—7 пута више жртава проузроковала него болести, што је јединствена појава у историји великих ратова и уједно доказ, колики су напредак постигли хирургија и медикаменти.

ЕНГЛЕСКА

Рекрутовање. — Заводи се нов начин при извођењу рекрутовања, који је био најпре постепено и редом заведен код обласних команда, па пошто су резултати били повољни, коначно је усвојен. Главна је новина у томе, што су постављени нарочити официри искључиво за посао рекрутовања, на којем ће остати стално, док су се пређе ови официри узимали из активе и мењали се при сваком рекрутовању. Одсуство њихово у редовима активе било је штетно по ову, а тако исто и по резултате рекрутовања, јер официри, бавећи се само за време рекрутовања у дотичној области, нису имали довољно времена да се упознају са приликама области у којој раде.

Официри за рекрутовање узимаће се из редова пензио-

нованих искусних, родом из дотичне области. Уза се имаће такође искусно грађанско особље.

Од ове мере војна се управа нада напретку нарочито у територијалној војсци.

Технички курс за пешадијске официре. — Указала се потреба, да се официри боље упознају са техником оружја, те је за сад за пешадијске официре установљен овај курс при школи гађања у Хајтсу (Hyth), према француском угледу.

Ново о тенковима. — Предузета су усавршавања на панцираним аутомобилима те да могу прећи 20 и више миља на сат.

Увод у привремено енглеско коњичко правило вели: Нема сумње да ће извештан део задатака, који су раније припадали коњици, у будуће бити извршаван од брзих аутомобила, или од пешадије снабдевене њима. С друге стране, панцирани аутомобили, додани коњици, потчињени су коњичком команданту, те према томе аутомобилски официр има више улогу саветодавну или информативну.

Панцирани аутомобил (тенк) међутим још се увек налази у стању развика.

За време последњих месеца вежби и огледа стечена су скупочена искуства у Алдершоту нарочито при радовима једне бригаде и панцираних аутомобила. — Тактичка употребљивост тенк-кора (службено: „панцирани аутомобилски кор“) одлучила је врховни војни савет, да даде свој пристанак на укидање четири коњичка пука.

Авиатика. — Констатовани су знатни напретци у здруженим вежбама трупа и ваздухопловних справа ради извидничких задатака. Ново је, да је гас нашао своје место у прописима наставе. Сер Анри Вилзон надао се, да ће овог лета моћи да оствари многе од својих техничких теорија, те му је ради тога била стављена на расположење једна бригада за огледе у Алдершоту.

У Бристолу се испитује један нови тип великог авиона. Дељи Њус вели, да је то прави колос. Најважнија новина код њега је та, што се у трупу справе налази читав машински простор, који садржи моторе и цео систем машинерија ради евентуалних поправака. Принудни силазак је на тај начин скоро сасвим отклоњен. Справа је тако велика, да може послужити за пренос трупа, па и као тендер једне ваздухопловне ескадре, јер може понети велику количину материјала и резервних делова.

РУМУНИЈА

Класе под заставом. — Румунска војска има сад само две класе под заставом: 1920. и 1921, пошто је класа 1920. отпуштена.

Саобраћајна служба. — Главна управа државних железница установила је под 1. јулом један милитаризовани грађански кор железничара. Овај се кор рекрутује и попуњава добровољном пријавом, чиме се омогућава демобилисаним официрима, подофицирима и војницима да остану у државној служби а уједно се знатно обезбеђује тачно вршење надзорничке и чуварске службе.

ЧЕХО-СЛОВАЧКА

Војна организација. — Преко законом одређеног мирнодопског броја (150.000 војника) Чехословачка је о јесени, пред мобилизацију због м царских догађаја, држала на окупу још 40 батаљона, 49 лаких и 63 тешке батерије као резервне формације слабије јачине.

Од досадање 3 легионарне организације образована је једноставна „легионарна заједница“, у коју су ушли сви легионари налазећи се под заставом и сви привремено отпуштени. Задржата је одредба, да ова заједница буде до даљег заступљена у народном представништву са 4 посланика, али се укида социјална организација војске као и право гласа обвезника под заставом и за општинске изборе.

О формацији ове војске још нема довољно извештаја у јавности. За сад се, сем горњег, сазнаје само толико, да се велика пажња обраћа на авиатику. Формирано је 6 ваздухопловних пукова са по 6 чета, који су снабдевени са 340 активних справа и 600 резервних.

Информациони курсеви за више официре. — При Генералштабној Школи у Прагу отворени су информациони курсеви за више официре, на којима могу учествовати и ђенерали. Прва серија ових курсова почела је 18. јуна о. г.

БЕЛГИЈА

Обука резервних официра и подофицира. — За обуку резервних официра постоје четири школе: пешадијска, коњичка, артиљеријска и инжињерска. — Свака од ових школа има своје нарочите курсове за обуку резервних подофицира поменутих родова. Официрске школе имају задатак да их спреме за дужности водника. Трајање течаја $6\frac{1}{2}$ месеца за пешадију, 8 за остале. По положеном испиту производе се у резерв нареднике.

Да би могли бити произведени за резервне официре, имају да прођу још кроз две тронедељне вежбе (које им се, у осталом, урачунавају у њихове редовне вежбе) а које им се сматрају као практични завршни испити. Ове вежбе имају да се одрже у времену великих вежби њихових стратегијских јединица.

После прве одржане вежбе, пошто су у наредничком чину (*sergent ou marèchal de logis*) провели једну годину, а одговарају захтевима, производе се за официрске приправнике (*adju-dants*). После друге одржане вежбе или и пре тога, у случају мобилизације, добиваће за потпоручнике.

МАЏАРСКА

Преустројство војске. — У месецу мају био је обнародован указ о дефинитивној организацији народне војске. Састав:

- I. 7 мешовитих бригада, у свакој:
 - 2 пука пешадије по 3 батаљона,
 - 1 велосипедски батаљон,
 - 1 ескадрон хусара,
 - 1 артиљеријска група од 3 батерије,
 - 1 чета рововске артиљерије,
 - 1 одељење за везу,
 - 1 одељење возарије,
 - 1 одељење аутомобила.
- II. Ван бригадног састава:
 - 4 хусарска пука по 4 ескадрона,
 - 3 батаљона пионира,
 - 1 артиљеријска група од 3 батерије,
 - 1 група ауто-митраљеза и ауто-топова.

ШВАЈЦАРСКА

Организација војне авиатике. — Обнародован је указ (уредба) о овом предмету с тим, да почиње важити од 1 јануара 1921., ретроактивно, што значи, да је организација већ изведена, а овај указ је само санкционише. Најважнија је одредба, да се војна авиатика до даљег потчињава главном ђенералштабу.

ХОЛАНДСКА

Рок службе под заставом. — Пошто је ова војска организована по принципима народне војске, то ће нас интересовати трајање њене обуке, односно службе под заставом. Краљевски указ одређује за ову годину ове рокове:

1. За пешадију и велосипедске чете, за градску артиљерију оних који имају сведоџбу способности: четири месеца;
2. За људство артиљерије без коња пет месеца;
3. За болничаре 12 месеца; за носиоце рањених 6 месеца;
4. За артиљерију с коњима 12 месеца;
5. За коњицу 18 месеца;
6. За обвезнике официрске кандидате 12 месеца.

Ваздухопловни саобраћај. — Влада је вољна да и даље, и преко зиме, одржи ваздухопловни саобраћај између Холандске, Лондона, Брисела и Париза. Саобраћај са Немачком обуставља се. Заинтересоване четири државе одобриле су за овај саобраћај помоћ у 65.000 фунти стерлинга (око 1,400.000 франака).

ПОЉСКА

Демобилизација. — Поводом прелаза у мирнодопско стање војске и војних надлештава предвиђен је превод 8000 официра у резерву.

Нове торпедњаче. — Три бивше немачке торпедњаче, предате Пољској, преправљене су и у лејтској луци свечано је на њима истакнута пољска народна застава.

ШПАЊОЛСКА

Авиатика. — У Енглеској је поручен и довршен један јак аероплан за даљне летове. Он треба одмах први пут да долети из Енглеске у Шпањолску (1000 миља). Намењен је за пренос путника између Шпањолске и Марока.

ЛЕТОНСКА

Класе и позиви. — Класе 1897, 98, 99 и 1900. позване су у новембру за одслужење рока. То се односи на све који у летонској војсци нису одслужили пуну годину или никако. Изузетака нема. Позвати су и чиновници с тим, да се управе надлештава благовремено побрину за замену.

Руски агенти у Летонској купују храну са мало успеха, јер покушавају да уз то шире бољшевичку пропаганду. — Литавска и Естонска већ су забранили даљи транзитни транспорт намирница, које су морем стигле у балтичка пристаништа за Русију, као што јавља немачка штампа.

КИНА

„Људски фактор“. — Потпуковник Шоле отпочео је у *Revue d'Infanterie* низ чланака под насловом „Неколико посматрања о људском фактору (facteur humain),“ у којем најпре

укратко износи разне принципе који су у своје време тако рећи били „у моди“ и били предмет разних дугих дискусија заинтересованих стручних кругова. У овај ред спадају препирке о смакнутом и расутом строју, о претходници, о „масираном“ рату и ратовима „под завесом“, о ватри и покрету, о офанзиви и т. д. Данас, после светског рата истиче се значај технике. Писац јој одаје важност, али вели, да су у сваком већем рату или убрзо после њега искрсавала нова техничка средства, почев од Пирових слонова, средњевековних машина и грчке ватре до пушчаног праха, која су сва у почетку била страшна, али на која се човек временом привикао. Тако ће бити и са данашњим силним техничким и хемијским средствима, иза којих ипак стоји „човек као главни фактор.“ Машински рат, којим би војсковођа управљао из фотеље помоћу многих електричних дугмади, ма колико био сложен, размрсиће се и докучиће се или пресећи каквим новим средством, а затим ће доћи нова „усавршавања.“ Главни ће фактор ипак остати „човек.“

Да је ово схватање владало не само код свих великих мислилаца, него и код великих војсковођа, то нам писац доказује и из стародревне кинеске литературе, из књиге „Ву-кинг“, која се бави ратном вештином. Наводи рефлексије и поуке три чувена кинеска ђенерала из II—VI столећа пре Хр, Сун-Це, У-це и Се-Ма, у чијим списима налази схватања, која се потпуно слажу са данашњим погледима, те чисто изгледа да су написана данас.

При читању њихових максима ваља имати на уму једино то, да су оне упућене војскама организованим по феудалним методима, војскама најамничким или импровизованим, полу-регуларним.

О реду. „Наши ђенерали, вели Се-Ма, имали су убеђење, да је ред основа свему и они су тражили да се он одржава. Они су имали јасних правила, према којима су се људи од оружја spremали да маршују без забуне и да се боре без нереда.“

Али од тог сељака, кога су одвојили од његове породице и од његова занимања, кинески управљачи траже нешто, што смо ми имали муке да наложимо нашим савременим војницима:

О оданости према држави и о општој ствари. „Сваки ратник, чим је у војсци, вели Се-Ма, не треба више да има сопствена интереса, приватне послове, узнемиравајућих прохтева, ни родбине, ни пријатеља: ствари државе, интерес државе, жеља да се повећа слава државе, служећи јој свом снагом, јесу једине ствари које треба да га занимају. Његови родитељи, пријатељи, његова жена, деца, сва његова породица

јесте држава; она треба да му замењује све; сем државе ништа друго не треба за њ да постоји.“

А да би се избегло, да се ове везе, поред свих прописа, и даље одржавају; да би као нека гвоздена завеса одвојила операцијску војску од оног што ми данас зовемо дубоком позадином, они су имали нешто јаче него што је наша модерна цензура:

„Кад ваша војска буде ван граница, затварајте све путеве који воде њој, не трпите ни да се дописује, ни да се примају вести.“

Јер, при овом питању о општем интересу, који је тачка окретница целог рата, управљачи се осврћу на најразноврсније побуде свих радњи, било да су оне личне, биле да су заједничке.

„Не заборавите никад, каже Сун-Це обраћајући се генералима, да водећи рат ви браните интересе нације а не своје личне.“

Чему Се-Ма додаје:

„На угрожавање неколико живота треба се одлучити само ради очувања живота једног много већег броја: мир неколико појединаца треба пореметити само ради безбедности јавног спокојства; појединцима треба нанети штете само ради добра расе...“

Треба штедети приватне интересе и ублажити злорада. — Али ако је потребно жртвовати интересе појединаца да би се спасли државни, то треба чинити имајући у виду злорада која намеће рат, то јест, свести тачно жртве на оно што је неминовно потребно.

„Човек, вели Се-Ма, јесте нешто, што је најдрагоценије на свету: треба штедети његову крв, треба скратити његове муке; дакле, не треба рат продужити...“

„Бити према свом непријатељу годинама у напрегнутој приправности, пише Сун-Це, или на силу ратовати, то не значи љубити свој народ...; сви трошкови, све муке, сви радови, сви напори од неколико година, најчешће не воде ни чему другом, чак и за саме победиоце, до оном једном дану триумфа и славе, на којем су победили.“

Овај генерал даје нам, у осталом, и опис ратних зала, који изгледа као да је написан колико јуче:

„Све ће бити у покрету и вреви: градови и села из којих сте отргли људе што састављају ваше трупе; засеоци и поља одакле сте повукли своју храну и сва довозна средства; друмови пуни народа који иде и долази, све се то збива само по цену очајања многих породица, по цену необрађених поља и огромних трошкова за државу. Седам стотина хиљада домова остављених без својих старешина или хранитеља, одједном

се нађоше у незгоди да не могу отпављати своје свакодневне послове: родне земље лишене су исто толиког броја оних који су их правили родним...“

Али не само што треба имати обзира према појединачним интересима, него, у приликама, треба умети и користити се њима:

„Људи, вели Сун-Це, руководе се обично интересом; ако ваше трупе имају од службе муке и тегобе, ви их нећете моћи други пут корисно употребити.“

ЈАПАН

Војни буџет. — О државном и војном буџету као и о буџету морнарице ове државе доносили смо већ вести у прошлим свескама „Ратника“. За сад напомињемо само толико, да државни (општи) буџет, према изнетим цифрама, посвећује скоро половину свога износа државној одбрани. Ако се урачунају и суме општег буџета намењене саобраћајним потребама, од којих замашни део иде у корист војске, онда је и та половина знатно прекорачена.

Промене у војној управи. — Начелник главног ђенералштаба, ђенерал Хијехара, унапређен је за маршала и добио титулу грофа. — Министар војни, ђенерал Танака, смењен је и унапрађен за маршала. Замењује га ђенерал Јаманаши, досадањи помоћник министра војног.

Радиографија. — До сад је издато 6 милиона јена (13.200.000 франака) за радиографске станице у Хокајду и Отару. На Лиукју острвима такође се подижу две станице.

БРАЗИЛИЈА

Војни буџет за 1921. износи 1700 златних контоса и 123.556 сребрних у банкнотама, што чини више од 100 златних и 10.000 сребрних контоса према прошлој години. Пошто један бразилијански контос вреди номинално 2830 франака, то овогодишњи бразилијански војни буџет износи свега 4.811.000 франака у злату и 346.822.480 у сребру. Вишак издатака, — према прошлој години око 40 милиона франака, — проузрокован је повећањима по партији централне управе, обуке, плата и набавка материјала свију врста.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

VOJENSKÉ ROZHLEDY
REVUE MILITAIRE TCHÉCOSLOVAQUE.

Година II, број 1.

„Vojenské Rozhledy“ су први научни часопис чехословачки, који издаје чехословачки војнички научни завод. (Čsl. vědecký ústav vojenský). Он излази 6 пута годишње у свескама од по 64 стране.

Садржај је првог броја ове године:

Некролог професору Богумилу Кучери, универзитетском професору и управнику физикалног завода, члану одбора војничког научног завода.

Борна кола (шенкови) од ђенералштабног мајора Рудолфа Ханака. После кратког историјског прегледа писац излаже организацију и употребу бојних кола, каква је сада предвиђена у француској војсци. Прелази затим на средства и начин одбране од тенкова и завршава са могућностима, које обећавају борна кола у будућности. Интересантни су подаци, које је писац пренео у свој напис из студије енглеског пуковника W. D. Crofta (Journal of Royal United Service Institution, 1920, VII.). У Енглеској конструисан је тип тенка (медиум 2) са овим особинама:

акциони радмус 320—480 км,
максимална брзина 32—48 км на сат,
средња брзина на земљишту 27—32 км на сат,
тежина 15 тона,
потребна количина бензина на 4 км 3 л.,
прелази препреке до 3.5 м широке и
нагиб до 45°.

Писац закључује своју студију тиме, да би у Чехословачкој војсци требало створити овај нови род оружја, у колико то финансијска моћ државе дозвољава.

Тријанонски уговор о миру и садања мађарска војска. Написао капетан Цасек. У првом делу свог чланка писац излаже војничке одредбе поменутог уговора а у другом са-

дање стање, начин попуне и организације мађарске војске, која је два пута јача од војске предвиђене уговором о миру.

Чланак је интересантан због тога, што и нас занима питање, како ће Мађари испунити војничке одредбе сада већ ратификованог уговора о миру.

Војска у домовини и на страни. У овом одељку има неколико краћих чланака, на првом месту некролог пок. генералу Бранку Јовановићу који завршава са речима: Благодаран му помен од стране братске војске!

Од осталих чланака најзанимљивији су: Операција грчке војске у Малој Азији и Црвена војска Совјетске Русије.

Различности садрже војничке вести из целог света, као (у изводу):

Целокупни ратни издаци Немачке износе 136 милијарди марака.

У Француској је пронађено, да се вазелином, који се дода нитроцелулозном баруту, може спречити да код гађања пламени избијају из цеви.

Бројно стање француске војске било је 1920. год. 32.133 официра и 700.000 људи.

Енглеска војска имала је за време рата 905.038 мртвих.
Литерарни преглед и библиографија.

З. А.

RASSEGNA DELL' ESERCITO ITALIANO 1921., V.—VI.

Наполеон. Чланак је писан приликом стогодишњице смрти (5. маја 1821. — 5. маја 1921.) и у част великог војсковође, који је први намеравао да под својим сином, римским краљем, уједини Италију, la patrie italienne.

Једна епизода у бишци на Пијави по једном аустријском дневнику. У питању је јунска битка на Пијави (од Астика до мора) и на крајним врховима Алпа западно од Бренте. Као што је познато, аустро-мађарски напад одбијен је и нападач потиснут у своје старе положаје. Чланак објављује односне делове дневника команде дивизије Edelweiß која је вршила напад у сектору Mte di Val Bella — Col del Rosso (западно од Val Frenzella). Ова је дивизија заузела 15. јуна прве италијанске линије, али жестоки отпор и дејство надмоћне италијанске артиљерије заусгавили су напад код ове дивизије исто као и код суседних (18. и 26). Од овог дана вођене су жестоке и тешке борбе за посед појединих врхова, у којима

су Аустријанци стално оскудевали у артиљеријској муницији и које су се 30. јуна завршиле губитком 15. заузетог Col del Rosso и одступањем дивизије Edelweiß у своје положаје од 15. јуна. Дивизија Edelweiß изгубила је у току ових борби 250 официра и 6969 људи.

Са података дневника аутор закључује, колика је била жестина борби, отпорност Италијана и пораз Аустријанаца. На жалост нису дати са италијанске стране никакви податци о догађајима, тако да није могућно доћи до објективног закључка.

Аустријско шумачење битке код Виторија Венетског објављено у Француској. Написао Италикус. — Повод је овоме веома интересантном напису француски превод једног чланка из аустријског војног листа (Österreichische Wehrzeitung), коме је циљ да смањи успех италијанског оружја код Виторија Венетског. Појава овог чланка у Аустрији, бившем непријатељу и италофобу од вајкада, није аутору необична; али непојмљиво му је, да је тај чланак могао у преводу ући у „Les Archives de la grande guerre“ (архиве Великог рата), које се објављују под патронатом Поенкареа и Фоша, у сврси, да кажу савезницима, „који су измешали своју крв са нашом, да њихова лепа јуначка дела никад неће пасти у заборав“ (qui ont mêlé leur sang au nôtre que leur beau geste ne tombera jamais dans l'oubli).

Улазити у подробности овог убедљивог написа одвело би далеко. Навешћемо само, да је аутор успео да докаже аустријским званичним и књижевним документима и извештајима, да су поједини наводи чланка нетачни. На пример, да су Италијани при крају рата имали 70 дивизија а не као што ђенерал Дијац у своме извештају тврди само 57; — да је ђенерал Дијац у своме извештају „са знањем изменио истину“ (en altérant sciemment la vérité) прелазећи преко примирја од 3. новембра, да би дао догађајима од 3 и 4. новембра особине битке.

Писац аналише све наводе поменутог аустријског чланка, који смањују заслуге и славу италијанске војске, туче их добро образложеним излагањем прилика и догађаја и завршава, да је италијанска војска код Виторија Венетског побрала само плодове четворогодишњих тешких борби.

Данашњи главни чиниоци у тактици. Промене и последице. Написао Francesco Roluti, пешадијски потпуковник. — У прошлом рату променила се тактика толико, да би се могло мислити, да су се променила и тактичка начела. Али то није тако. Нове су само тактичке методе. Ово да докаже и да проучи, шта је проузроковало ове промене, јесте задатак, који хоће писац да реши.

Велики је уплив имало без сумње ново наоружање, на-

рочито повећање тешке артиљерије. У италијанској војсци повећан је од маја 1915. год до октобра 1918. год. број топова свију врста од 2056 на 9391, број тешких оруђа од 146 на 3690, број бацача мина од 0 на 1912, број митраљеза од 600 на 19.900. Од свију ових средстава прилаже писац највећу важност савременом топу, којим се може гађати посредно.

Други јаки чинилац у тактичком погледу јесте по писцу огромна величина савремених војсака.

Артиљерија је данас најважнији чинилац у тактици, пошто гађа са положаја заклоњених од осматрања и често и од противникове ватре. Стога је нападачева пешадија, чим отпочне са нападом, обично изложена јакој веома ефикасној ватри непријатељеве артиљерије. Раније, кад су топови били једноставнији, биле су и тактичке методе једноставније. Напокон сасређивао је изненада масу своје артиљерије у сектору, у коме је намеравао напад. Ова артиљеријска маса тукла је прво непријатељску артиљерију, затим, оставивши мањи део да продужи ово дејство према већ изнемоглом и већ од почетка слабијем непријатељу, изашла је нагло према противниковој пешадији и засула је кишом граната. За време овог дејства артиљерије наступале су пешадијске колоне и стизале до противникових положаја често у време кад је нападнута пешадија била још под јаким утицајем артиљеријске ватре. Тако су у пресудном нападу употребљени два рода оружја, пешадија и артиљерија, против једног. Изненађени непријатељ није имао ни времена ни средстава да предузме противмере. Битке су се свршавале после неколико часова потпуним поразом непријатеља, који је до уништења повећан од француске коњице.

У овим приликама пробој је био сразмерно лак. Обухват и бочне операције тактички нису били потребни, они су служили само стратегијском циљу. После Наполеонова доба једноставност тактике поремећена је побољшаним наоружањем пешадије. Већ 1866 год. у Ческој побеђују Пруси, чија је артиљерија била слабија од аустријске, благодарећи својој бољој пушци и обухватним операцијама. 1870 год., кад су Немци имали бољу и јачу артиљерију, било је често могућно сасредити дејство немачке артиљерије и пешадије на саму француску пешадију. Али губитци су били огромни, услед ефикасне француске пушке Chasserôt а у највећој битци, од 18. августа, одбијени су сви немачки напади на целом фронту Vionville — St. Privat — Roncourt. Победа је постигнута тек обухватним нападом једне једине бригаде (48. XII. корпуса). Отуда и мишљење старијег Молтке-а, да је савршенство ватреног оружја дало у тактичком пољу велику надмоћност одбрани над нападом.

Али Молтке-ов закључак није признат. Рат у јужној Африци (1899—1901) доказао је, да је тачан. Енглези су успели да победе Буре тек кад су били бројно знатно јачи и могли прибећи бочним операцијама. И за време руско-јапанског рата велике битке код Љаојана и Мукдена добијене су обухватом. Тамо где обухват није био могућ, (код Порт Артура) изгубили су Јапанци 90.000 мртвих и рањених, док их је на руској страни било само 50.000. А зна се да предаја тврђаве још није била потребна.

Обухват, који је за време Наполеона био само стратегијска потреба, постао је услед савршенства оружја једна тактичка потреба.

У пркос овим историјским примерима напад је остао догма у правилима свију војска. Сматрало се да је напад моћнији од одбране а сваки напредак у наоружању изложен је као користан за напад.

Односно метода извођења постојала су два смера. Немачки смер намеравао је напад у широком фронту у корпусним или чак дивизијским колонама на фронт и један или оба бока. Француски (и донекле и италијански) смер држао се у главном Наполеонових метода узастопних акција, које траже распоред по дубини: у припремној акцији требало је уморити непријатеља и натерати га да ангажује све своје снаге, да би се потом са резервом предузела главна акција. Немци су хтели нападати да ангажују и уморе непријатеља, док обухват не покаже своје дејство, док су се Французи надали, да ће моћи пробити протитивникове линије. Сви су тражили да пешадија наступа појачавајући постепено своју прву линију, да би добила ватрену надмоћност и могла спремати јуриш, за који се тражило да су све пушке у строју.

Али сви су сматрали да пешадија не може да напредује сама и да јој треба помоћ и потпора од стране артиљерије, која мора отклонити препреке наступању. „Узрок, ако пешадија не може наступати, лежи у томе што је артиљерија не потпомаже; а кривица је пешадије кад артиљерија не гађа, пошто јој наступајући не даје мете, које се тек у том случају појављују на непријатељском положају.“ Тако су говорили стручњаци. Двобој обе артиљерије сматран је непотребним и с обзиром на заклоњене положаје безуспешним.

У почетку рата Немци и Французи поступили су по својим доктринама. Немци су преплавили Француску тежећи да обухвате крило француске војске, која се бацила у непријатељска кљешта, предузевши офанзиву од Вердена до l'Escaut. Резултат је познат: Французи су принуђени да одступе ка Марни. У овим борбама артиљерија је ретко пронашла по-

ложаје противникових батерија, пешадија скоро никад није проузроковала да артиљерија добије мете, пошто је непријатељ склоњен сачекао нападача, па га онда на 300—50 метара напао ватром својих пушака, митраљеза и топова. Тако се у нападу никад није сасредило дејство артиљерије и пешадије на противникову пешадију. Чак и више, одбрана је увек била у надмоћности, пошто је могла уредити своју ватру, нарочито ватру добро распоређених митраљеза.

Сличан неуспех имали су такође италијански напади 1915 год. У оба случаја требало је прибећи обухвату, у чему се није успело. Тако је рат постао непокретан. Противници су се закоренили у земљишту појачавајући своје положаје препрекама и фортификаторским радовима. Напад није имао довољна средства (1914—1916. год.) да разори ове радове; стога је бранилац унео највећи део својих средстава у прву линију стварајући тако један *зид* иза кога су се налазиле потребне резерве.

Фронтови су постали огромни и простирали се од мора до неутралне границе. У оваквим околностима био је могућ само фронталан напад, који је ретко успевао, пошто се није могла савладати браниочева артиљерија. Поред ових главних чинилаца (артиљерија и огромне војске) појавили су се и други, као митраљези, пушко-митраљези, жичане препреке. Овим припада мања важност. Против препрека појавиле су се бацачи мина и борна кола, против митраљеза мали топови и пратећа артиљерија, против ровова и заклона тешка и најгежа артиљерија. Ова последња рушила је препреке а мине и борна кола стварале су бреше за пешадију. Али против пешадије нападачеве, раније или доцније, ступила је у дејство са јаком ефикасном ватром браниочева артиљерија, која се скоро никад није могла погодити. Први таласи нападача успевали су често, да иза лука путања својих батерија продру чак и преко непријатељских линија, али, раније или доцније, остали су одвојени од својих појачања баражном ватром браниоца. Обично се битка завршила незнатним добитком у земљишту. Оваквих битака било је веома много.

Доцније, кад су серазоравајућа средства побољшала, прешло се од *зида мрежи*, наиме, мета је раширена, подељена и умножена, одбрана организована по дубини. Од тада су положаји многобројни и дубоки и одбрана нема више циљ да сачува одређене положаје већ да заустави нападача у извесној борбеној зони. Ова је заштићена једном зоном осматрања или заштите, чије трупе врше улогу предстража. Иза борбене зоне налази се зона резерви за случај да нападач савлада прву.

Тако је бранилац водио рачуна онаплетку наоружања.

Нападачу је била највећа брига, како ће погодити и савладати браниочеву артиљерију, заклоњену и невидљиву. Пропитивања, отпочета још пре рата, продужена су за време рата, али са мало успеха. Одређене су многе контра-батерије са задатком, да пред напад и за време напада туку браниочеве батерије, употребљена су специјална зрна са загушљивим гасовима за неутралисање браниочевих батерија, употребљена су разна средства, да би се утврдио положај ових батерија — али увек са slabим успехом. Браниочева артиљерија остала је већином непогођена и несавладана. Будућност ће може бити решити ово питање било ефикаснијим зрнима, било моћним авионским бомбама, било на други начин. Онда ће бити могуће да се пешадија, потпомогнута својом артиљеријом, која је већ савладала противникову, баци на саму непријатељску пешадију; онда ће за време напада само део артиљерије тући већ ослабљену браниочеву артиљерију а маса управити своју ватру на нападнути фронт, на препреке, ровове и митраљезе, спремајући тако јуриш.

Пошто је овако изложио уплив ових најважнијих чинилаца у тактици, писац посвећује други део свога чланка садањим методама у тактици. Излаже шта пешадија има да постигне, каква су јој средства потребна и начин на који једино може постићи овај свој циљ. Његова су излагања у главном иста као она од ђенерала Grazioli-а у чланку „Борба пешадије“ (*Rassegna dell'Esercito italiano*, 1921., III. IV.). Он помиње кретање пешадије и ватру артиљерије, међусобни однос кретања и ватре пешадије, потребу маневра од стране малих одреда, инфилтрацију и бочне акције, потребу разређености поретка, десетину као основну јединицу у борби и друго.

При крају аутор доказује, како су и у новој тактичкој методи остала неизмењена стара тактичка начела, од којих наводи изненађење, распоред по дубини, употребу резерви, сасређивање средстава тамо где је потребно.

Аустријски одговор на немачке кришке операција у војни у Италији 1917. год. — У овом чланку обавештава уредништво своје читаоце о дискусији, која је вођена између аустријског ђенерала Алфреда Крауса, команданта корпуса, и немачког ђенералштабног мајора Вестернхагена, начелника дивизијског ђенералштаба у Краусовом корпусу. Ова је дискусија нарочито занимљива за учеснике у операцијама 1917. год. од Бовца до врха Грапа. Ђенерал Краус брани своју теорију, чију је тачност доказао код пробоја код Бовца, да посед врхова у планини нема толиког значаја и да решење може пасти само у долини.

Ка књизи „О рату на италијанском фронту“ од ђенерала Luigi Cadorna. (Писац неназначен, вероватно од уредништва).

— Овај чланак није приказ Кадорнине књиге, већ одавање почести војсковођи, који је успешно водио италијанску војску кроз 2 $\frac{1}{2}$ године, за време тешких борби на Сочи и висоравни код Азиага.

Различности. Извештај о садањој Аустрији у политичком и управном погледу. Прикази француског Правила о ратној служби артиљерије и француског Коњичког правила.

Стране војне вести из Француске, Белгије, Сједињених Држава, Велике Британије, Немачке и Чехословачке.

Бблиографија. Из војне књижевности наведено је: *La nazione armata ed i suoi lineamenti, riferiti all' Italia* од J. De Chaurand, Torino, Casanova.

Зденко Аљанчић,
мајор.

О УМИРАЊУ НЕМАЧКОГ ОФИЦИРСКОГ КОРА

Од генерал-лајтнанта *Алтрока*

*Vom Sterben des Deutschen Offizierkorps. v. Constantin v. Altröck
Generalleutnant a. D. Berlin 1921.*

У низу издања, која се у Немачкој штампају као критички прилози за историју светског рата, ова књига ђенерала фон Алт-рока има специјалног интереса за официре свих војсака.

Циљ је писцу био да, износећи у кратким потезима историје развића официрског кора у појединим немачким државама (Пруска, Баварска, Саксонија, Виртемберг) као и у немачкој морнарици и у колонијалној војсци, изнесе, на првом месту, велике заслуге немачких официра за стварање и одржање немачке државе и немачке културе. У прилог овоме писац наводи статистичке податке губитака немачког официрског кора у ратовима, које је Немачка водила у 19 веку и, нарочито, у великом светском рату.

У току светскога рата немачки официрски кор бројао је 45923 активна официра копнене војске и 216.130 резервних официра ове исте војске. Морнарица је бројала: 4.389 активних и 5.024 резервних официра. Укупно, немачка копнена војска и морнарица бројали су 50.312 активних и 231.154 резервних официра. Сем тога био је у току рата још и извесан број фелдвелебеллајтаната.

Од укупног броја активних официра погинуло је и умрло 11.357, што чини 24.7%, активних официра. Резервних официра погинуло је и умрло 35.493 — што износи 15.7% од њихова броја. Као што се види, активни официрски кор немачки дао је

знатно већи проценат губитака у мртвима него резервни официрски кор.

На закључку књиге ђенерал ф. Алтрок подвлачи, да немачки официрски кор, и ако сада растурен и многи од њих остављени без хлеба, ипак треба да се сети, да је нешто слично с њима већ било у прошлости, после Јене. Овакво стање, какво је сада, ђенерал ф. Алтрок сматра за пролазно и да садашње умирање немачког официрског кора заједно са великим умирањем немачког народа не сме бити узалудно. После њега, вели, доћи ће васкрснуће.

Као што се види, ђенерал ф. Алтрок циља на то, да спречи морално разоружање немачких официра, да не клону и не изгубе веру у будућност своју и Немачке.

В. М.

Пеш. потпуковник Стојан Милорадовић:

Потсетник пешадијском воднику из Ратне службе, из Службе извиђања, састављања и подношења извешћа, обезбеђивања и одржавања везе. Додаци: Организација службе осматрања код Немаца. Београд 1921. године. Издање пишчево.

У делима ове врсте наша војна литература последњих година није оскудевала. Сада, после рата, почињу се понова јављати књиге чији је циљ да младим официрима, као наставницима, послуже као ручна књига у њиховом позиву. Писац књиге, чији је наслов горе исписан, желећи да задовољи потребу, издао је своје раније дело, које је изашло у два издања користећи се сад искуствима из послењих ратова која је као командант батаљона стекао. Уз то, како у уводу вели, користио се литературом за писање свог дела на нашим и страним језицима: немачком и француском.

Ма колико да дају исцрпног материјала наши званични упути из Ратне службе (издање 1911 г.) не може се ни овај потсетник као сувишан сматрати. Он ће добро доћи млађим официрима ради упућивања у њиховој служби. Наша Ратна служба располаже и обухватила је довољно материјала потребног за младе официре, но у потсетник су унета на многим местима искуства течена у току ратова, на која писац упозорује да се у виду имају. У ову књигу су ушли ови одељци из Ратне службе: *извиђања и сазнавање стања код непријатеља у вези с подношењем извешћа, даље обезбеђивање на маршу и предстражи и одржавање везе.*

Уз излагање дужности, које спадају воднику у служби

извиђања и подношења извешћа, иду уједно и објашњења које је писац сматрао потребним за оног коме је књига намењена. Дати су згодни примери, у одељку како се извешћа састављају, да послуже као обрасци. У опште у свима одељцима писац даје у приличној мери своје савете, опаске а све у циљу поуке младих официра, водника као наставника и старешина. Брижљивим упоређивањем овог потсетника са званичним упутима читалац ће доћи лако до уверења, колико је писац унео најважнијег из Ратне службе трудећи се да то згодним тумачењем објасни.

У одржавању везе, дајући због савремених захтева борбе више иницијативе и самосталности воднику, писац у овом одељку износи и разлаже о средствима око одржавања везе. То су му за време кретања, на предстражи и одморишту и за време борбе. И овде је писац упозорио, као иначе свуда, на све тачке Ратне службе које говоре о вези, њеном значају и постигнућу. Узимајући поједине прилике, у којима се водник може наћи, писац за њих даје савете и упутства. Унета су у овом одељку и сва средства за одржавање везе колико их званични упуту нису споменули.

: Књига је уопште својим обимом и садржајем довољна да послужи пешадијском воднику као помоћна ручна књига, уз званичне упуте, у циљу његовог усавршавања. Но то не искључује да се прати иначе сва литература која се после рата јавља богата искуствима на свима пољима војног знања и вештине.

Мора се истаћи, што одликује ову књигу, стил јасан, разговетан и што ће је чинити још приступачнијом читаоцу. И техничка страна књиге је задовољена.

Ђ. Ђирић.

БИБЛИОГРАФИЈА

Српско-хрватско-словеначка.

Генерал Петар Пешић. *Солунски фронт*. Војно политичка акција. Издање С. Б. Цвијановића, Београд 1921.

Инжињерски пуковник Александар М. Митић: *Ручна књига за фортификацију*. Крагујевац 1921.

Major Vojislav Dj. Kostić: *Šta treba kao vojnik da znat*. Tisak zvezne tiskarne u Celju. (Po raznim pravilima i propisima sastavljeno).

Петар М. Лазаревић артиљ. пуковник: *Теорија гађања за артиљерију*. Београд 1921. г. Цена 15 динара. Штампарија „Млада Србија“.

Пешић С.: *Судска медицина*, друго издање. С. Б. Цвијановић 1921. Са 50 слика у тексту, цена 50 динара.

Св. М. Јакшић: *Краљ Никола и предаја Ловћена*. Издање Геце Кона 1921.

Милан Карановић: *Чешовање војводе Петра Мркоњића (Краља Петра) по Босанској Крајини 1875-1876*. По причању његовог четника посланог написао. — Сарајево 1921.

Kapetan fregate (potpukovnik mornarice) Nikola Uroš N. Stanković: *Svetki rat na moru, dva predavanja*. (Preštampano iz „Patnika“) Split, 1921.

Јелена Лазаревићева: *Црна Гора. Белешке с пуша у септембру и октобру 1920. г.* Издање одбора краљице Јелене у корист подизања дечјег азила у Колашину. Београд 1921. Штампарија „Давидовић“, цена 6 дин.

Јован Н. Томић: *Југославија у емиграцији. Писма и белешке из 1917. г.* Београд 1921. Модерна штампарија „Вук Караџић“, Краља Петра улица 7. Београд.

3. Библиотека словенске школе 3:

Бишка на Кајмакчалану, посвећено генералу Милошу Васићу. Speвао Полимац-Јевтовић, ратни дописник, Београд, 1920. Цена 0'50 Штампарија Мироточиви“.

Д. М. Јевтовић-Полимац: *На рекама Македонским*. Цена 1'50 франка. Издање српске књижаре М. Ристивојевића Солун 1917.

Одговор Рајмонда Поенкареа, члана француске академије на говор г. маршала Фоша држан на седници 5. фебруара 1920. Београд, Штампарија „Љубомир“ 1920.

Вендел Х.: *О Југославији, Италији, Албанији* — издање књижаре „Напредак“ Београд, 1921.

Земун од најстаријих времена па до данас. Написао Др. Петар Ст. Марковић. У Земуну штампарија Јове Карамата 1896.

Ђ. Ђирић: *С Дунава на Рајну: Белешке и успомене с пуша.* (садржај: На плавом Јадрану, Писма из Швајцарске, Кроз Словеначку, Међу француским шасерима, Из мог дневника), Београд, 1914. С. Б. Цвијановић, Цена 6 динара.

М. Prelog: *Pregled povijesti južnih Slavena: Srba, Hrvata, i Slovenaca I i II* по 6'60 din.

Зрнић: *Историја српског народа и осталих јужних Словена I и II* по 5'50 din.

Српско Коло, народни календар за годину 1922. Цена 5 динара. Уредили Милан Грчић и Адам Прибићевић. Тисак графично-накладни завод „Типографије“ Д. Д. Загреб.

Српска стража, календар за 1922 годину. Српска штампарија Д. Д. у Осијеку.

: Зора Димитријевић: *Кроз Огањ и сузе*, роман из великих дана ослобођења. Београд, штампарија „Мироточиви“ Вука Караџића ул. бр. 26 1921. Београд, цена 15 динара.

М. Ђирковић: *Тамо далеко....* Приповетка са Крфа. Београд 1921.

Видов-дан, историја српских ратова 1912—1918. у слици и речи, књига III година 1921. Уз сарадњу српских књижевника уређује Душан М. Шијачки.

Dr. Vlad. Stanojević: *Preko Albanije na ostrvo smrti.* (Iz dnevnika jedne bolnice) Београд, 1921. цена 3 din.

Сергије Јокић, јеромонах: *Последњи дани живоша Високо преосвећеног српског скопљанског митрополита Вићеншија.* III издање народне хришћанске заједнице. Цена 2 динара. Београд, 1921. године.

ЧИТУЉА

погинулих, умрлих и несталих официра, војних чиновника и обвезника чиновничког реда, за време Европског рата од 1914. до 1920. год.

(Наставак)

А. Погинули :

Пешад. капетан I класе *Антоније Станишић*, рођен 17. јануара 1860. године, у селу Клатичеву, срез таковски, округ руднички; погинуо 21. новембра 1914. године, на положају Оштрици кота 814, а био је на служби у 10. пешадиском пуку II позива народне војске.

Пешад. капетан I класе *Божидар Ј. Ивановић*, рођен 17. фебруара 1884. године у Лазаревцу, округ београдски; погинуо 4. септембра 1914. године на Горици, а био је на служби у 8. пешадиском пуку I позива народне војске.

Пешад. капетан I класе *Бранислав А. Валенша*, рођен у Великом Градишту; погинуо 19. октобра 1914. год. пред Шапцем, као командир 3. чете 1. батаљона 13. пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски капетан I класе *Боривоје П. Бошковић*, рођен 1. августа 1881. године, у Београду; погинуо 25. септембра 1915. године, на Дунавској обали, као командант 3. батаљона комбинованог пешадиског пука III позива народне војске.

Пешад. капетан I класе *Бошко В. Булатовић*, рођен у Колашину у Црној Гери; погинуо 5. септембра 1916. године, на Кајмакчалану, као водник 2. чете 3. батаљона 5. пешадиског пука.

Пешад. капетан I класе *Борисав М. Петровић*, рођен 16. августа 1884. године, у селу Бакову, округ топлички; погинуо 29. априла 1917. године, на Браздастој коси, на Солунском фронту, као командир чете у 7. пешадиском пуку.

Пешад. капетан I класе *Велибор Д. Великић*, рођен 28. априла 1882. године, у Београду; погинуо 6. августа 1914. године, на Ади Циганлији, а био је на служби у 8. пешадиском пуку I позива народне војске.

Пешад. капетан I класе *Василије Марковић*, рођен 26. новембра 1971. године, у Краљеву; погинуо 2. септембра 1914. године, на положају Бањевац, као командант Допунског батаљона 8. пешадиског пука I позива народне војске.

Пешад. капетан I класе *Василије Ј. Миленковић*, рођен 10. фебруара 1881. године, у Врањи; погинуо 2. септембра 1914. године, на коти 706 више Пецке, а био је на служби у 9. пешадиском пуку II позива народне војске.

Рез. пешадијски капетан I класе *Владимир Ј. Мишић*, рођен 25. децембра 1881. године, у селу Рајцу, срез неготински, округ крајински; погинуо 27. септембра 1915. године, на Дедињу, као командир 2. чете 4. батаљона 13. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. пешадиски капетан I класе *Војин С. Танасијевић*, рођен 25. марта 1886. године, у селу Горњем Прњавору, округ крагујевачки; погинуо 24. октобра 1915. године, код Ороша, а био је на служби у 7. пешадиском пуку II позива народне војске.

Пешадиски капетан I класе *Војислав М. Симић*, рођен 27. априла 1884. године у Пожаревцу; погинуо 20. октобра 1915. године.

Артиљериски капетан I класе *Владимир Ј. Јовановић*, рођен 21. августа 1876. године, у Скопљу; погинуо 8. октобра 1915. године.

Рез. пешадиски капетан I класе *Велисав Маринковић*, рођен 16. фебруара 1864. године, у селу Кожуру срез тамнавски, округ ваљевски; погинуо 13. новембра 1915. године, на положају Калудра.

Рез. пешадиски капетан I класе *Василије Ристић*, рођен 10. децембра 1879. године у Врањи; погинуо 11. августа 1916. године, на Ковилу, као командир 3. чете 1. батаљона 10. пешадиског пука.

Пешадиски капетан I класе *Василије Цветковић*, рођен 30. августа 1873. године, у Врањи; погинуо 28. октобра 1916. године, на Ветренику, као командир 4. чете 1. батаљона 11. пешадиског пука.

Рез. пешадиски капетан I. класе *Вукаило М. Вековић*, рођен 17. априла 1871. године, у Старој Србији; погинуо 2. новембра 1915. године, на Точенском вису, а био је на служби у 9. пешадиском пуку III позива народне војске.

Рез. пешадиски капетан I класе *Вукадин Б. Вукадиновић* рођен 21. јануара 1885. године, у селу Јелашници, округ тимочки; погинуо 19. октобра 1915. године на Златарици код села Шпаја, као командир 3. чете 3. батаљона 14. пешадиског пука I позива народне војске.

Пешадиски капетан I класе *Вукашин С. Илић*, рођен 1875. године, у селу Гари, округ нишки; погинуо 2. новембра 1915. године на Качанику, као командир 4. чете 3. батаљона 20. кадровског пешадиског пука.

Пешадиски капетан I класе *Драгомир Ј. Димић*, рођен 16. августа 1879. године у селу Миријеву, срез врачарски округ београдски; погинуо 1. августа 1914. године пред Шапцем, а био је на служби у 17. пешадиском пуку I позива народне војске.

Артиљеријски капетан I класе *Душан Стојановић*, рођен 4. марта 1884. године у Београду; погинуо 7. августа 1914. године, као командир 3. батерије Моравског артиљеријског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски капетан I класе *Драгушин Стојановић*, рођен 11. августа 1859. године у Ваљеву; погинуо 30. јула 1914. године на Шумској Ади код Лознице, а био је на служби у 4. батаљону 5. пешадиског пука III позива народне војске.

Пешадиски капетан I класе *Дамјан С. Радивојевић*, рођен 1. јула 1872. године, у селу Колудри, округ моравски; погинуо 15. јуна 1915. од бомбе бачене са непријатељског аероплана, а био је на служби у 4. пешадиском пуку II позива народне војске.

Рез. пешадиски капетан I класе *Душан С. Крсмановић*, рођен 9. јуна 1873. године у Краљеву; погинуо 11. августа 1916. године на Ветренику, као командир 1. чете 3. батаљона 12. пешадиског пука.

Артиљериски капетан I класе *Димитрије К. Ђорђевић*, рођен 23. јула 1883. године у Нишу; погинуо 13. октобра 1916.

године северно од села Суходола, као командир батерије у Вардарском хаубичком дивизиону.

Пешад. капетан I класе *Димитрије М. Јовановић*, рођен 19. јануара 1885. године у селу Дубока, срез млавски, округ пожаревачки; погинуо 21. новембра 1915. године код Пећи, од експлозије барутног магацина, као командир 4. чете 3. батаљона 14. пешадиског пука I позива народне војске.

Инжињерски капетан I класе *Душан М. Јовановић*, рођен 26. јуна 1884. године у Београду; погинуо у међусобној свађи 2. маја 1917. године у логору на реци Коњарки, као командир минерске чете.

Рез. пешадиски капетан I класе *Драгољуб П. Јанковић*, рођен 26. октобра 1884. године, у селу Селевцу, срез јасенички, округ смедеревски; погинуо 19. децембра 1916. године, југо-источно од села Рапеша, као командир чете у 23. пешадиском пуку.

Рез. пешадиски капетан I класе *Димитрије Милушиновић*, рођен 10. децембра 1857. године, у селу Ракинцу, срез млавски, округ пожаревачки; погинуо у месецу септембру 1915. године, на Дунаву код Рама, а био је на служби у 8. пешадиском пуку III позива народне војске.

Артиљериски капетан I класе *Душан Д. Лазаревић*, рођен 8. новембра 1884. године у Књажевцу; погинуо 17. марта 1918. године, на положају Шипка, несретним случајем услед пада стене на земуницу, као командир 2. пољске батерије Дунавске дивизије.

Пешад. капетан I класе *Драгушин Д. Печек*, погинуо 29. октобра 1919. године на Плучи, југо-западно од Прахова од разбојника при повратку из болнице, којом је приликом и опљачкан, а био је на служби у Никшићској пуковској окружној команди.

Пешад. капетан I класе *Живко Ф. Павловић*, рођен 9. августа 1882. године, у Крушевцу; погинуо 7. септембра 1914. године на Мачковом Камену, а био је на служби у 9. пешадиском пуку I позива народне војске.

Пешад. капетан I класе *Живојин О. Росић*, рођен 16. јануара 1886. године, у селу Тропоња, округ моравски; погинуо 2. октобра 1915. године, код Криве Паланке, као командир 3. чете 3. батаљона 18. пешадиског кадровског пука.

Рез. пешадиски капетан I класе *Живојин К. Штаменковић*, рођен 25. маја 1883. године, у Крагујевцу; погинуо 8. октобра 1915. године, на Влашкој Планини, а био је на служби у 16. пешадиском пуку I позива народне војске.

Рез. пешадиски капетан I класе *Живојин Р. Миловановић*, рођен 18. априла 1885. године у Књажевцу, погинуо 3. но-

вембра 1916. године, на коти 1212 на Солунском фронту, као командир чете у 18. пешадиском пуку.

Пешад. капетан I класе *Живко С. Стефановић*, рођен 17. марта 1886. године у Књажевцу; погинуо 20. јануара 1917. године на Рововској коси, као командир чете у 7. пешадиском пуку.

Рез. пешадиски капетан I класе *Живојин Љ. Исаковић*, рођен 1. августа 1884. године у селу Доњој Шаторњи, срез јасенички, округ крагујевачки; погинуо ноћу између 19. и 20. децембра 1919. године у Мавровим Хановима, од експлозије, као командир 4. чете 1. батаљона 12. пешадиског пука.

Пешад. капетан I класе *Зафир В. Васић*, рођен 27. јула 1877. године у Приштини; погинуо 11. септембра 1916. године, на Каменитој Чуци на Солунском фронту, као командир чете у 9. пешадиском пуку.

Рез. пешадиски капетан I класе *Зарија М. Мирјанић*, рођен 26. марта 1870. године у Кусатку, срез јасенички, округ смедеревски; погинуо 1. октобра 1915. године, код Липоваче позади Пожаревца, као командир чете у 8. пешадиском пуку III позива народне војске.

Пешад. капетан I класе *Иван П. Јовановић*, рођен 6. октобра 1879. године у Ужицу; погинуо 6. октобра 1914. године, при нападу на положај Ступе, као командант Сјеничког батаљона Ибарског обвезничког пука.

Пешад. капетан I класе *Јарослав Антонијевић*, рођен 12. октобра 1882. године у Пожаревцу; погинуо 6 септембра 1914. године, на Мачковом Камену, а био је на служби у 9. пешадиском пуку I позива народне војске.

Пешад. капетан I класе *Јордан З. Ђорђевић*, рођен 18. јула 1883. године у Врањи; погинуо 2. октобра 1915. године на Вучаку, као командир 1. чете 4. батаљона 12. пешад. пука I позива народне војске.

Пешад. капетан I класе *Јован А. Чукчуковић*, рођен 9. децембра 1882. године у Кратову-Стара Србија; погинуо 2. новембра 1916. године јужно од села Јаратока, као командир и заступник команданта батаљона у 23. пешадиском пуку

Пешад. капетан I класе *Јаков С. Костић*, рођен 5. септембра 1877. године у Власотинцима, срез власотиначки, округ врањски; погинуо 2. новембра 1915. године на Точанском Вису (Топлица), а био је на служби у 9. пешадиском пуку III позива народне војске.

Рез. инжињерски капетан I класе *Јован М. Илић*, рођен 28. августа 1881. године у Прокупљу; погинуо-убијен од стране Бугара у месецу октобру 1917. године, као инструктор 22. пешадиског пука.

Пеш. капетан I класе у пенсији *Крста В. Милушичовић*, рођен 5. јануара 1862. године у селу Котражи, округ чачански; погинуо-прегажен возом 26. новембра 1916. године на прузи Острово-Соровић, као командир чете 1. батаљона последње одбране стараца.

Пешад. капетан I класе *Лазар Љ. Ђирић*, рођен 6. јуна 1881. године у селу Бивољу, округ крушевачки; погинуо 8. августа 1914. године код Шапца, а био је на служби у 10. пешадиском пуку I позива народне војске.

Пешад. капетан I класе *Лука Радовановић*, рођен 22. септембра 1867. године, у селу Дрешњици, округ топлички; погинуо 14. новембра 1914. године на Камалју, као командир 2. чете 1. батаљона 13. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. пешадиски капетан I класе *Лазар Љ. Ђурчиновић*, рођен 15. јануара 1882. године у селу Коларима, срез подунавски округ смедеревски; погинуо 6. октобра 1915. године, на Церјаку, као командир 1. чете 4. батаљона 19. пешадиског пука I позива народне војске.

Пешад. капетан I класе *Лазар М. Јовановић*, рођен 24. марта 1879. године у Неготину² погинуо 6. септембра 1916. године код села Борешнице, као командир чете у 14. пешадиском пуку.

Пешадиски капетан I класе *Лазар М. Богавац*, рођен 1. јануара 1870. године; погинуо 28. октобра 1916. године на Чукама, као командир чете у 9. пешадиском пуку.

Пешадиски капетан I класе *Љубомир П. Најдановић*, рођен 14. марта 1884. године у Београду; погинуо 22. новембра 1914. године, на коси Трнавцу, а био је на служби у 2. пешадиском пуку I позива народне војске.

Рез. пешадиски капетан I класе *Милушин Ј. Милојковић*, рођен 7. јула 1863. године у Зајечару; погинуо 19. септембра 1914. године, на Еминовним Водама, као ађутант 6. прекобројног пешадиског пука.

Пешад. капетан I класе *Милан Л. Поповић*, рођен 20. марта 1880. године у Београду; погинуо 15. новембра 1914. године на Конатици, а био је на служби у 7. пешадиском пуку I позива народне војске.

(Наставиће се.)

О Г Л А С И

Рукописи штампаће се ћирилицом или латиницом, онако како их писци буду писали.

Многи писци још непрестано шаљу цртеже неправилно израђене за графичку репродукцију. Због тога сав, често врло велики труд писца, уложен у овај посао, пропада на његову штету и закашњава штампање његова рукописа, нарочито због ружних или сувише ситних исписа.

Све цртеже треба израдити на фином транспарент папиру литографским тушем (не мастилом) ради непосредног преноса на камен, а исписи на њима да буду у облику штампаних слова, доста крупно и јасно исписани. Цртани прилози који не буду израђени према овим условима, неће се хонорисати.

Умољавају се Команде, да редовно сваког месеца достављају Уредништву списак свију официра, који су плату за дотични месец на њиховој каси примили, како би им се Лист могао на основу истих уредовно слати.

П О З И В

Умољавају се читаоци „Ратника“, да изволе послати Уредништву биографске податке, или већ спремљене за штампу биографије у рату погинулих, као и оних официра, који су у току ратова и после ових умрли од рана и болести задобивених у рату, без обзира на чин, а који су својим јуначким делима или значајем свога рада заслужили да се њихов спомен сачува у засебним некролозима „Ратника“.

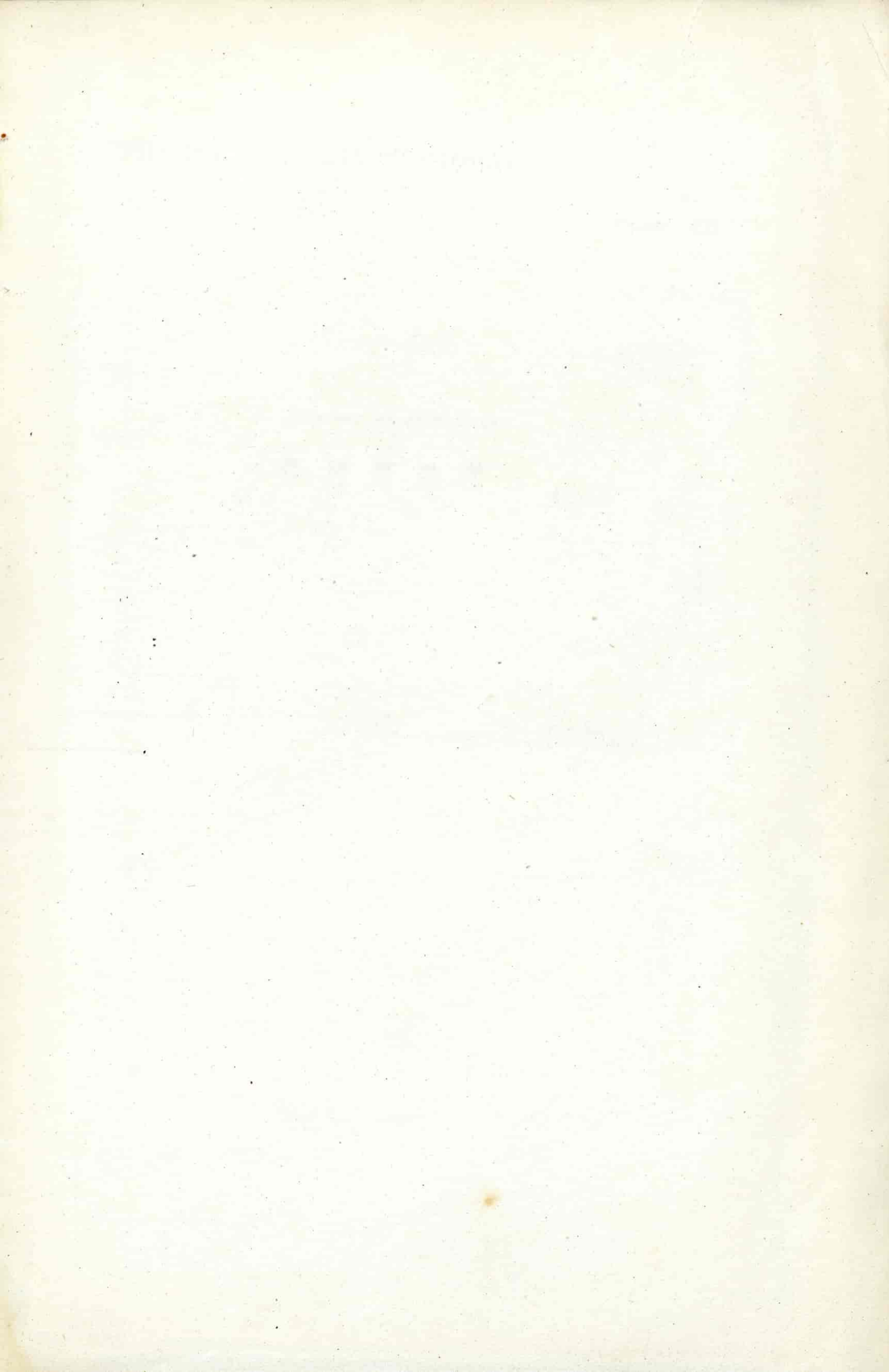
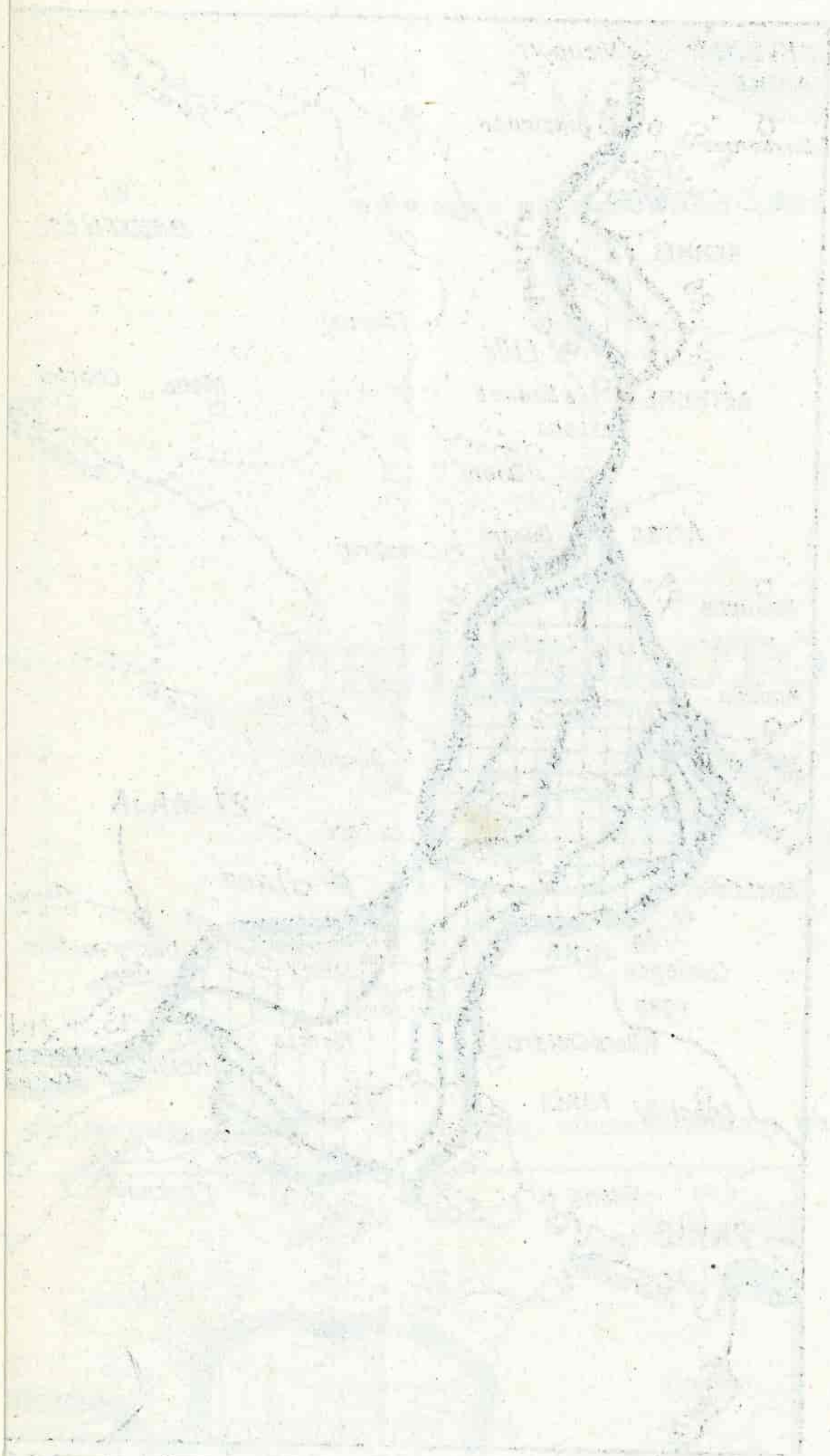

PLATE 1. SECTION HEADS BY

SECTION HEADS BY

SECTION HEADS BY

